319.376
16
2007

16. évf.
2007.
1. szám

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

A Lucidus Kiadó új könyvei

Doncsev T.-Szőke L. (szerk.):
A keleti kereszténység Magyarországon

Budapest, 2007. 309 p.

3600 Ft

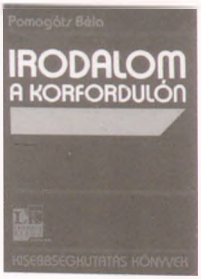

Pomogáts Béla:
Irodalom a korfordulón

Budapest, 2007. 303 p.

2800 Ft

Takács Péter:
Bánffy Miklós világa

Budapest, 2006. 202 p.

2800 Ft

Szesztay Ádám (szerk.):
Együtt.
Az 1956-os forradalom a határon túli magyarok

Budapest, 2006. 245 p.

3200 Ft

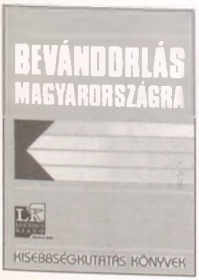

Tóth Pál Péter (szerk):
Bevándorlás Magyarországra

Budapest, 2006. 364 p.

2800 Ft

Stark Tamás:
Magyar foglyok a Szovjetúnióban

Budapest, 2006. 259 p.

3200 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

16. évfolyam, 2007. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla, Szarka László, Szász Zoltán, Tóth Ágnes, Doncsev Toso, Péntek János, Kocsis Károly, Tóth Pál Péter, Halász Iván.* Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Főmunkatárs: *Cholnoky Olga.* Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné.* Grafikai tervező: *Szabó János.* Nyomdai előkészítés: Paulus-Publishing Bt. 1028 Budapest, Községház u. 37. Korrektor: *Papp Zsuzsanna.* Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82–83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4000 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1000 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal.*

Internet: www.lucidus.hu http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas

HU ISSN 1215–2684

A lap megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

nka Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

Center-Right Parties in Slovakia (Szlovákia)
Český časopis historický (Csehország)
Contemporary Review (Anglia)
East European Quarterly (USA)
Der Einfluss von Faschismus auf
Minderheiten (Németország)
Etnikum és educatio (Magyarország)
Europa-Asia Studies (Anglia)
Foreign Affairs (USA)
Have We Really Lost in Romania? (Szlovákia)
Historické štúdie (Szlovákia)
Historický časopis (Szlovákia)
Immigrants and Minorities (Anglia)
Integration von Migranten (Németország)
Internationale Politik (Németország)
Middle East Journal (USA)
Nationalities Papers (Anglia)
Osteuropa (Németország)
Spiegelungen (Németország)

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FEJEZETEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KISEBBSÉGPOLITIKÁRÓL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarság politikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938 7
Eiler Ferenc: Magyar résztvevők és kapcsolati hálók az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939) 19
Tóth Endre: IV. Károly első magyarországi restaurációs kísérletének következménye: a csehszlovák–román szövetségi egyezmény 51
Cseke Péter: Az erdélyi magyar tudományosság szervezeti keretei és szellemi irányultsága 71
Botlik József: A magyar közalkalmazottak tömeges kiűzése Burgenlandból 1921–1923 91

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGI NYELVÁLLAPOTOKHOZ

Borbély Anna: Újabb kutatások a kétnyelvű magyarországi románok nyelvtudásáról és nyelvhasználatáról 109
Menyhárt Krisztina: A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete 127

KRITIKA

Eiler Ferenc: Kisebbségek és nemzetiszocializmus 137
Kovács Éva: A nemzetiségi oktatás kérdéseiről 143
Híres Kornélia: Társadalmunk nyelvi lenyomatai 148

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Aras, Bulent-Bicakci, Salih: Európa, Törökország és Közel-Kelet: Lehetséges-e a harmonizáció? *(Bosznay Csaba)* 151
Bizeul, Yves: Bevándorlás és integráció (Franciaország, Németország) – elméleti tükörben *(Komáromi Sándor)* 154
Giry, Stéphanie: Franciaországi muszlimok *(Bosznay Csaba)* 157
Baxter, Kylie: Bevándorlóból lett állampolgárok: muszlimok Nagy-Britanniában az 1950-es évektől az 1990-es évekig *(Bosznay Csaba)* 160
Kabir, Nahid: Muszlimok egy „Fehér Ausztráliában": bőrszín vagy vallás *(Bosznay Csaba)* 162
Proskurjakov, Aleksandr: Csecsenföld és a Kaukázus *(Komáromi Sándor)* . . 164
India a világhatalommá válás útján *(Komáromi Sándor)* 167

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Sienerth, Stefan: Holokauszt-regény – a mese, a humor és a szatíra nyelvén *(Komáromi Sándor)* 170
Craciun, Ioana: Bukarest – Zürichben? Különös írósors, nyelvváltással *(Komáromi Sándor)* 172

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Pisarenko, Olga: Az oroszajkú fiatalok kulturális beilleszkedésének módjai Lettországban: érzékelt diszkrimináció és a lett nyelvtudás *(Bosznay Csaba)* 174

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Collins, Michael: Az új brit iskolák Pekingben *(Bosznay Csaba)* 176

KISEBBSÉGI POLITIKA

Milani, Mohsen M.: Irán Afganisztán-politikája *(Bosznay Csaba)* 178
Meseznikov, Grigorij: Jobbközép pártok Szlovákiában: kudarcoktól a sikerig *(Bosznay Csaba)* 180
Lăzăroiu, Sebastian: Valóban veszítettünk Romániában? *(Bosznay Csaba)* . . 183

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Hronský, Marián: Szlovákia déli határainak stratégiai aspektusairól 1918–1919-ben a csehszlovák követelések szempontjából a békekonferencián *(Császári Éva)* 185
Štefánik, Martin: Morosinik a történelmi Magyarországon III. András uralkodásának idején és Tommasina királyné halálának kétféle változata *(Császári Éva)* 189
Županič, Jan: A nemesi ranghoz vezető utak. Új nemesség az Osztrák–Magyar Monarchiában *(Császári Éva)* 191
Oltmer, Jochen: „A német etnicitás romlatlansága": Német nemzetiségűek bevándorlása és integrációja a Német Birodalomban és a Weimari Köztársaságban *(Bosznay Csaba)* 195

CONTENTS

STUDIES

CHAPTERS OF MINORITY POLICY IN THE CARPATHIAN BASIN BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Bárdi, Nándor: Nation-policy Institutional System and Strategy of Budapest Governments between 1918 and 1938 7
Eiler, Ferenc: Hungarian Participants and Relationship Networks in the European Nationality Congress (1925–1939) 19
Tóth, Endre: The Consequence of the First Hungarian Restoration Attempt of Charles (Károly) IV.: Alliance Treaty between Czechoslovakia and Romania 51
Cseke, Péter: Organisational Framework and Intellectual Direction of Hungarian Science in Transylvania 71
Fedinec, Csilla: Hungarian Parties in Subcarpathia between the Two World Wars 91

CONTRIBUTIONS TO THE STATE OF NATIONALITY LANGUAGES IN HUNGARY

Borbély, Anna: Newer Studies of the Linguistic Competence and Language Use of the Bilingual Romanians in Hungary 109
Menyhárt, Krisztina: Linguistic Situation of the Bulgarian Community in Hungary 127

CRITIQUE

Eiler, Ferenc: Minorities and National Socialism 137
Kovács, Éva: About the Educational Issues of Nationalities 143
Híres, Kornélia: Linguistic imprints of our society 148

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Aras, Bulent-Bicakci, Salih: Europe, Turkey and the Middle East: Is Harmonisation Possible? *(Csaba Bosznay)* 151
Bizeul, Yves: Immigration and Integration (France, Germany) – Theoretical Approach *(Sándor Komáromi)* 154
Giry, Stéphanie: France and Its Muslims in Foreign Affairs *(Csaba Bosznay)* 157
Baxter, Kylie: From Migrants to Citizens: Muslims in Britain 1950s-1990s *(Csaba Bosznay)* 160
Kabir, Nahid: Muslims in a 'White Australia': Colour or Religion? *(Csaba Bosznay)* 162
Proskurjakov, Aleksandr: Chechnya and Caucasus *(Sándor Komáromi)* . . . 164
India, Becoming World-Power *(Sándor Komáromi)* 167

NATIONAL AND ETHNIC MINORITY LITERATURES

Sienerth, Stefan: Holocaust Story – in the Language of Tale, Humour and Satire *(Sándor Komáromi)* 170
Craciun, Ioana: Bucharest – in Zurich? A Writer's Strange Fate Including Language Change *(Sándor Komáromi)* 172

LANGUAGE USE OF MINORITIES

Pisarenko, Olga: The Acculturation Modes of Russian Speaking Adolescents in Latvia: Perceived Discrimination and Knowledge of the Latvian Language *(Bosznay Csaba)* 174

CULTURE OF MINORITIES

Collins, Michael: The New British Schools in Beijing *(Csaba Bosznay)* 176

MINORITY POLICY

Milani, Mohsen M.: Iran's Policy Towards Afghanistan *(Csaba Bosznay)* . . . 178
Meseznikov, Grigorij: Center-Right Parties in Slovakia:
From Failures to Success *(Csaba Bosznay)* 180
Lăzăroiu, Sebastian: Have We Really Lost in Romania? *(Csaba Bosznay)* . . 183

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Hronský, Marián: Strategic Aspects of the Southern Borders of
Slovakia in 1918-1919 from the Aspect of the Czechoslovakian
Demands in the Peace Conference *(Éva Császári)* 185
Štefánik, Martin: Morosinik in the Historical Hungary in the Era
of the Reign of András III and the Two Versions of the Death
of Queen Tommasina *(Éva Császári)* 189
Županič, Jan: Paths to Nobility. The New Nobility in the
Austro-Hungarian Monarchy *(Éva Császári)* 191
Oltmer, Jochen: „The Unspoilt Nature of German Ethnicity":
Immigration and Integration of „Ethnic Germans"
in the German Empire and the Weimar Republic*(Csaba Bosznay)* . . . 195

Bárdi Nándor

A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938*

Nation-policy Institutional System and Strategy of Budapest Governments between 1918 and 1938

The study presents the Hungarian foreign diplomacy's activity for the transborder Hungarians and to change the Trianon-borders between the two world wars. After clarification of terminology the author studies governmental work; visions of future, strategies and Hungarian nation policy institution system, finally methods of argumentation are clustered.

Ez a tanulmány a két világháború közti magyar külpolitikának a határon túl élő magyarokra vonatkozó és a trianoni határok megváltoztatása érdekében folytatott tevékenységével foglalkozik.[1] A fogalmi tisztázás után a kormányzati munkával foglalkozom: a jövőképekkel; a stratégiákkal; a magyarságpolitikai intézményrendszerrel. Majd az érvelési módokat csoportosítom.

1. Fogalmak és nézőpontok

A dolgozat címében is használt *magyarságpolitika* kifejezés alatt az 1918-ban más országokhoz került határon túli magyarokkal[2] kapcsolatos kormányzati tevékenységet értem Budapest, Bukarest, Belgrád, Prága részéről. A közép-európai magyar kisebbségi elitek politizálását *kisebbségpolitikának* nevezem.[3] *Nemzetiségpolitika* alatt pedig egy-egy kormányzat országában élő nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos politikáját értem.[4]

---

* A tanulmány alapját képező előadás a 2006-ban Budapesten rendezett cseh-magyar történész konferencián hangzott el. A jelen írásnál terjedelmesebb angol változat megjelenés alatt áll.

[1] A magyar revíziós politika történetének korszerű feldolgozását adja Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Osiris, Bp. 2001, 256., mint kultuszt is elemzi: Irredentism in Everyday Life in Hungary during the Inter-war Period. *Regio* 2002. 71–88. Ugyanő állított össze reprezentatív dokumentumválogatást Trianon hatásáról a magyar közgondolkodásban: *Trianon.* Osiris, Bp., 2003, 932.

[2] Az 1930-as népszámlálási adatok szerint Ausztriában 10.442, Csehszlovákiában 585.434, Romániában 1.552.563, Szerb-Horvát-Szlovén királyságban 465.400 magyar magát magyarnak valló személy élt.

[3] A magyar kisebbségek legfontosabb politikai szervezetei Csehszlovákiában: Országos Keresztényszocialista Párt, Magyar Nemzeti Párt, Egyesült Magyar Párt; Romániában: Országos Magyar Párt; Jugoszláviában: Országos Magyar Párt. Ezek a pártok a helyi önkormányzatokban és a parlamenti munkában egyaránt részt vettek.

[4] A kérdés áttekintését adja: Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Napvilág, 2004, 419.

A budapesti magyarságpolitika értelmezésében a következő négy történelmi adottságot tartom meghatározónak.

1. Magyarország és a szomszédos országok viszonyát két évszázada a *párhuzamos nemzetépítő törekvések* határozzák meg. Ebben 1918-ig a Magyar Királyságon belüli nemzeti mozgalmak, azt követően az új illetve megnagyobbodott államokhoz került magyar nemzeti kisebbségek képeztek állandó konfliktusforrást (Csehszlovákia illetve Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság). Ezek a nemzetiségi mozgalmak egyszerre voltak kapcsolatban saját kulturális nemzetük intézményességével, mozgalmaival és egy-egy másik nép nemzetépítő államának alattvalói is voltak egyben.

2. A magyar nemzetépítés sajátossága – a térség más népeihez képest –, hogy 1868-tól már korlátozott saját államisággal bírt. Míg a szomszédos nemzetépítő mozgalmak legfőbb problémája a *saját állami intézményesség megteremtése* illetve a Magyarországon élő szerbek, románok *integrálása a meglévő saját államiságukhoz*. A magyarság számára az Osztrák-Magyar Monarchián belüli pozíció: birodalmi szemléletet (a Szent István-i állameszme fenntartását) konzervált; a francia mintájú államnemzet fogalom érvényesítését (a magyar kultúrfölény tudat és szupremácia őrzés) hozta magával; a politikai elit nem tudta kezelni a nemzetiségi problémákat, mert a Béccsel szembeni pozícióőrzése volt az elsődleges.

3. 1918-ban a magyar nemzetépítésből olyan fejlett nemzettudattal bíró régiók szakadtak ki, amelyek *magyarsága kényszerközösségként önálló kulturális és politikai intézményrendszert teremtett a két világháború között*. Ezek a kisebbségi társadalmak bár részesei az adott ország politikai közösségének, de nem részesei az adott ország nemzetépítésének (a cseh/szlovák/, román, szerb politikai nemzeteknek). Mert ezekben az országokban a nemzetállamiság kiépítése épp a magyar (német, zsidó) közösségek társadalmi és gazdasági pozícióival szemben fogalmazódott meg. Így a magyar kisebbségi elitek mindig a nyelvország és az államország nemzetépítő politikája között fogalmazzák meg stratégiájukat.

4. *Trianon után a magyar nemzetépítés egy elmúlt viszony visszaállítására irányult*. Ez a revíziós ideológia (mint jövőkép) azonban több volt mint külpolitikai célkitűzés: az egész Horthy korszak legszélesebb és leghatékonyabb legitimációs bázisát képezte. Húsz év alatt, abban az alapdilemmában, hogy a külső vagy a belső revízió/társadalmi reform a fontosabb, a nemzeti és a modernizációs célok megint ellentmondásba kerültek. Pontosabban a „reform" csak felülről, a jobboldali világnézeti mozgalmak keretében jöhetett létre. Ez pedig – a többi közép-európai nemzeti szupremácia törekvéshez hasonlóan – etnicizálta a tár-

sadalmat az eltérő etnokulturális identitás közösségekkel szemben. A régióban ez a német, magyar, zsidó csoportokat jelentette. Míg ez Magyarországon az utóbbi konstruált közösségre szűkült le. Így a magyar politikai közgondolkodásban a nemzeti problematika (a határon túli magyarok problémájára fókuszálva) traumatikusan összefonódott a jobboldali politika retorikájával és a zsidókérdéssel.

2. A kormányzati munka

2.1. A korszakot meghatározó revíziós *jövőkép* mögött komoly ellentmondások feszültek, amelyeket a kormányzati munkában kellett kezelni. Ezek közül a legfontosabb problémát az jelentette, hogy *a revízió egyszerre volt egy külpolitikai cél és egyben a Horthy-korszak társadalmi legitimációjának eszköze.* Az egész hatalmi berendezkedést átszövő elvárás és érvelés rendszerként működött az elszakított területek visszaszerzésére való hivatkozás, amely a legtöbb esetben felülírta a kezelésre váró szociális, gazdasági problémákat. Épp ezért a szakpolitika sem állhatott elő a régi, teljes Nagymagyarország visszakívánó közvélekedéssel szemben a politikailag reálisabb etnikai határok szerinti konkrét határrevíziós tervekkel vagy a nemzeti autonómiák, mint végleges kezelési mód javaslataival. A harmadik nagy ellentmondás abból adódott, hogy a revízió megvalósításához szükséges nemzetközi hátteret csak egyik vagy másik nagyhatalmi csoportosulástól várhatták, nem az egész nemzetközi közvéleménytől. Így ennek – döntően a német és olasz – orientációnak a következményeivel is számolni kellett. 1938 után már a magyar külpolitikának legalább annyira kulcskérdése az ország függetlenségének (külpolitikai szabad mozgásterének) megőrzése mint a revízió ügye. Végezetül az is ellentmondásokat hordozott, hogy a revíziós külpolitikai célokat a napi politikában össze kellett egyeztetni a közép-európai magyar kisebbségi pártok illetve közösségek érdekeivel. Pontosabban tekintettel kellett arra lenni, hogy a magyar kisebbségek az adott országon belül integrálódhassanak és megőrizhessék társadalmi, gazdasági és kulturális pozícióikat. Tehát egyszerre a rövidebb és hosszabb távú érdekeket is egyeztetni kellett. Épp ezért külön kell beszélnünk a *revíziós (kül)politikáról* és a *magyarságpolitikáról.*

2.2. Az előbb említett *stratégiai* kettősségből adódik az intézményrendszer és a konkrét politikai tevékenység megoszlása is. A következőkben előbb a magyar külpolitikai *revíziós törekvésein* belül, majd a *magyarságpolitika* terén jelölök meg *töréspontok*at.

2.2.1. Az 1918–1920 közti időszakot egyszerre a *béke-előkészítő munka* és a gyakran minden alapot nélkülöző *katonai tervek* határoz-

ták meg. A Trianoni békeszerződés aláírása után 1920–1921-ben a nyugat magyarországi akciók (a soproni népszavazás kedvező befolyásolása érdekében) és a *nemzetközi szövetségkeresés* került a magyarországi külpolitikai törekvések középpontjába. Az utóbbi tekintetében mindez eredménytelen volt, mert mind a francia és mind a német kapcsolatkeresés sikertelennek bizonyult. Így az 1921–1927 közti éveket az európai konszolidáció érdekében a német politikai stratégiához hasonlóan a *teljesítési politika* határozta meg. A kisebbségi kérdésben való együttműködés terén a német kapcsolatkeresés sikertelennek bizonyult.

Az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés – amellyel Magyarország kikerült a kisantant teremtette elszigeteltségből – és a Rothermere lord kezdeményezte nemzetközi revíziós akció, utáni időszakban Bethlen István és a magyar külpolitika már *nyíltan* beszélt *a revíziós szándékokról*.[5] De konkrét *határmódosítás*ra vonatkozó *terv*ekkel csak 1933–1934-ben jelentkezett.[6] A négyhatalmi paktumhoz való csatlakozástól kezdődően, az 1933–1938 közti időszakot lényegében a német orientációjú *külpolitikai kényszerpálya* határozta meg, amelyben egyértelmű volt a nemzetközi viszonyok megváltoztatásának igénye és az annak kihasználására való törekvés. De ezzel párhuzamosan a magyar külpolitika a revíziós céloknak alárendelve törekedett a kapcsolati egyensúlyok megteremtésére, Olaszország, Anglia és a kisantant irányában.

2.2.2. A korabeli *magyarságpolitikát* Jancsó Benedek felfogása reprezentálja, amely szerint csak területi integritását vesztette el a magyarság, de a kulturális integritás megmaradt – amelyet a kisebbségi szerződése védelmez – és azt fönn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon mindezt hivatkozási alapul lehessen felhasználni.[7] Ennek köszönhető, hogy a két világháború közti magyarországi támogatáspolitika oly nagy hangsúlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fönntartására.

A budapesti kormányzatok a határon túli magyar politikai pártokat a húszas évek első felében még, mint a magyarországi politika meghosszabbított szervezeteit fogták fel. Majd az évtized közepétől egyre hangsúlyosabban jelentek meg a három szomszédos ország ma-

[5] Bethlen István: Magyarország hivatása a Dunamedencében. In: *Bethlen István gróf beszédei és írásai*. II. Genius, Bp., 1933, 184–187.; Uő: *Mit tett a kormány 1926 óta*. Uo. 205–211.

[6] Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác, Osiris, Bp., 1998, 70–94.

[7] Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle* 1927. 1. sz. 50–57.

gyar pártjainak regionális különérdekei. De a fontos kérdésekben a magyarországi, korabeli szóhasználattal „illetékes tényezők" nélkül a pártok nem hoztak döntéseket. Ehhez hozzá tartozik, hogy eleve a pártkezdeményezéseket a magyarországi kapcsolatok és az onnan jövő támogatási forráselosztás legitimálta. A térség legdemokratikusabb választási rendszerét fenntartó Csehszlovákiában pl. hiába szavazott a magyarság kb. 30%-a szociáldemokrata illetve kommunista pártokra – és küldtek magyar képviselőket a prágai parlamentbe – a korabeli közvélekedés csak a polgári pártokat tekintette magyar pártoknak.

A szomszédos országokban élő magyarokkal kapcsolatos politizálás terén az impériumváltás időszakában (1918–1920/22) a politikai *passzivitás*t javasolták Budapestről az erdélyi (volt tisztviselői) elitnek, míg Csehszlovákiában a régi pártkeretek újjászervezését javasolták. (Szerbiában az optálás lezárultáig, 1922-ig az állampolgárság és a politikai jogok is bizonytalanok voltak.) Majd amikor véglegessé vált, hogy hosszú időre el kell fogadni a nemzetközi viszonyok átalakulását, és Magyarország konszolidációja került előtérbe, a magyarságpolitikában az utódállamok politikai életébe való – önálló pártpolitikán keresztül történő – *integrálódást* támogatták Budapestről (1923–1926). A *magyar politikai élet egységének megszervezésén* túl a magyarok lakta régiók más etnikumaival (szlovákok, ruszinok, horvátok, sokácok, bunyevácok, németek) vagy a helyi többségi etnikummal (erdélyi románság) együttműködve a nemzetállami központokkal szemben próbáltak *lokális többséget* és a centralizáló behatolás *ellen ideológiákat kidolgozni,* illetve ilyen tartalmú ideológiákat támogatni (a transzilvanizmus bátorítása, a szlovenszkóiság és az őslakos ideológia Szlovákiában és Kárpátalján). A húszas évek végére kiderült, hogy ez nem vezetett célhoz, Magyarország nem tud politikailag és gazdaságilag olyan forrásokat biztosítani, amelyek – a nem magyar regionális csoportoknak – elegendőek lettek volna a prágai, belgrádi, bukaresti központokkal való szembefordulásra. (Ráadásul a nem magyar regionális pártok némelyike kormányra került, illetve a kisebbségi magyar pártok is paktumpolitikára törekedtek a mindenkori kormányzatokkal.[8]) Így a húszas évek végétől a magyar pártok

[8] A Iuliu Maniu vezette Erdélyi Román Nemzeti Párt utódja, a Nemzeti Parasztpárt 1928–1930-ban, majd 1931–1932-ben adott miniszterelnököt Romániában. A romániai Országos Magyar Párt 1923-ban az Averescu vezette Néppárttal, 1926-ban a Liberális Párttal, majd ugyanazon évben újra a Néppárttal kötött választási paktumot. A Szlovák Néppárt 1925-ben programja középpontjába állította Szlovenszko autonómiáját. De, amikor 1927-ben a kormánykoalíció része lett a párt, már csak a tartományi közigazgatás kialakítását sikerült elérniük. A csehszlovákiai Szent-Iványi József vezette kisgazdapárt 1926-ban próbálkozott aktivista politikával (cél a kormányzati részvétel volt), de belpolitikai okokból (a prágai politikusoknak egy szudétanémet párttal sikerült kormányzati többséget kialakítani) ez nem járt sikerrel.

mindenhol *védekező pozíció*ba szorultak, és budapesti támogatással a Népszövetségi panaszeljárásokkal hívták fel magukra a figyelmet.[9] A belpolitikában pedig arra törekedtek, hogy a kisebbségi kérdést kivonva a pártpolitikai harcokból valamilyen jogi-politikai szabályozásra bírják a többségi pártokat. Ebben az időszakban, amely a térségben a nemzeti összezárkózások időszakának tekinthető, a budapesti kormánypolitika *a határon túli magyar társadalmak belső szervezése, illetve egységesítése felé fordult.*[10] A fő cél az adott magyar kisebbségi társadalom minél szélesebb körű lefedése volt. S ezzel együtt kulcskérdés az alternatív politikai lehetőségek intézményes fenntartása. A harmincas évek második felében a kisantanttal folytatott tárgyalások és az egyes szomszédok (Jugoszlávia, Románia) által a kisebbségi kérdésben elindított külön tárgyalások ellenére már *a revízió előkészítése* állt a középpontban.[11]

2.3. Ha ennek a szakpolitikának az *intézményrendszerét* vizsgáljuk 1931-ig Bethlen István miniszterelnöké a kulcsszerep. A harmincas években már megnő a Külügyminisztérium befolyása és jelentősen csökkent a magyarságpolitikában közvetítő szerepet játszó társadalmi szervezetek szerepe. A kormányzati munkán belül a húszas évek elejétől Bethlen István mind a külpolitika irányítását mind a határon túli magyarság vezetőivel való tárgyalásokat magának tartotta fent.

2.3.1. A Külügyminisztériumnak a prágai, bukaresti, belgrádi[12] követségeken folytatott munkája összekapcsolódott a *Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi osztályának* tevékenységével, amely már az első világháború előtt is működött.[13] Akkor két részből állt ez az osztály: az idegenbe szakadt magyarok illetve a magyarországi nemzetiségek ügyeivel foglalkozó csoportból. 1918 novemberében jött létre Jászi Oszkár irányításával a nemzetiségi minisztérium. A Tanácsköztársaság leverése után 1919 őszétől a magyarországi nemzetiségek és az elcsatolt területeken maradt magyarok ügyeivel egyszerre több minisztérium is foglalkozott: a Külügyminisztérium, a Propa-

[9] Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In *Etnopolitika*. Szek. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, TLA, 2003., 59–83.

[10] Erről a nemzedékváltások kapcsán: Mikó Imre: Erdélyi politika. *Hitel* 1942. 2. sz. 176–182.

[11] Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*. MTA TTI, 1967, 349.; Sallai Gergely: Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete. *Századok* 2000. 3. sz. 597–631.

[12] A belgrádi követség munkatársai 1925-ig budapesti rendelkezés nyomán nem is érintkezhettek a vajdasági magyarság képviselőivel.

[13] Az osztály irataiból ad közre válogatást: *Magyarok kisebbségben és szórványban*. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944. Szerk. Bán D. András, TLA, Bp., 1995, 732. Az osztály intézménytörténetét adja Romsics Ignác a kötet előszavában 1–7.

ganda Minisztérium, a Vallás és Közoktatási Minisztérium, a német kisebbségi politikus Bleyer Jakab vezette Nemzetiségi Minisztérium és a Bethlen István vezette ún. Erdélyi Minisztérium, amely döntően a béke-előkészítéssel foglalkozott. Ez utóbbi csoport két meghatározó tagja, Bethlen István bizalmasai Jancsó Benedek és Sebess Dénes 1920 tavaszán veszik át a határon túlra került magyarokkal való kapcsolattartás feladatait. De ezt nem a Külügyminisztérium vagy a Nemzetiségi Minisztérium keretein belül folytatják, hanem erre a célra társadalmi egyesületeket hoztak létre (Bocskay Szövetség, amely átalakul Népies Irodalmi Társaság néven; Rákóczi Szövetség, Szent Gellért Társaság). A kormányzati intézményrendszeren belül 1921 áprilisában megszüntetik a külön nemzetiségi minisztériumot és feladatkörét a Miniszterelnökség III., majd 1922-től II. osztályára ruházták át, amelyet 1944-ig Pataky Tibor vezetett. Ez az osztály nem foglalkozott az ausztriai és a nyugati magyarsággal csak a Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában élőkkel illetve a magyarországi nemzetiségek ügyeivel. A húszas években 7–9 fő, majd a következő évtizedben 17 munkatárs dolgozott az osztályon. A külföldi magyarokkal kapcsolatban egyrészt napi operatív munkát végeztek: kapcsolattartás, egyes ügyek közvetítése. Másrészt tanácsadói szerepkört kívántak betölteni és bizonyos témákban összefoglalókat készíttettek vagy közvetítettek egyes személyektől vagy társadalmi szervezetektől. Az irattermelésük jelentős része azonban statisztikai és információs háttéranyagokból állt.[14]

2.3.2. A *Külügyminisztérium* a nagyhatalmi központok felé közvetítette a kisebbségi problémákat illetve a külföldi propagandában működött közre. A közép-európai magyar követségek a húszas évek második felétől építettek ki szoros kapcsolatot a magyar kisebbségi vezetőkkel, rendszeres jelentéseket készítenek a kisebbségi ügyekben. A közvetítő szerepük politikai és információs jellegű és Bethlen miniszterelnöksége alatt teljesen neki volt alárendelve. Később pedig a Minszterelnökség II. osztálya a meghatározó ezekben a kérdésekben. A Külügyminisztérium a revízió nemzetközi előkészítésén túl a magyarságpolitikában mint a kétoldalú és a nemzetközi kisebbségvédelmi akciók megjelenítője volt jelen. Az előbbi a kisantant államokkal folytatott folyamatos tárgyalásokhoz tartozott. Az nemzetközi kisebbségvédelmi munka pedig a Népszövetségi kisebbségi panaszok képviseletében; az Európai Nemzetkisebbségi Kongresszusok támogatásában; és a kisebbségjogi propagandában merült ki.[15]

---

[14] Uo.

[15] Eiler Ferenc: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. *Regio* 1996. 3. sz. 141–168.

[16] MOL K 27 Mt. jkv. 1921. augusztus 12. (pol.)

2.3.3. Bethlen István és Erdélyből származó bizalmasai – akik egy része előbb a béke-előkészítésben vett részt, majd a ME III. illetve II. ügyosztályán dolgozott 1920 tavaszán „elszakadt Kelet-Magyarországi területek" támogatása érdekében megalapították a *Bocskay Szövetség*et, amely később *Népies Irodalmi Társaság*ra változtatta nevét. Majd az 1921. május 27-i, a következő évi költségvetést tárgyaló minisztertanácsi ülés azzal bízta meg a miniszterelnököt, hogy találkozzon a határon túli magyarok ügyeivel foglalkozó szervezetek képviselőivel és tárgyalják meg az együttműködés lehetőségeit. A tervezett konzultáció megvalósulásáról nem tudunk, de az 1921. augusztus 12-i kormányülésen elfogadták Bethlen javaslatát a *Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának* (TESzK) létrehozására.[16] Az intézmény vezetésével Teleki Pált, operatív irányításával, helyetteseként, Papp Antalt bízták meg. A minisztertanácsi határozat leszögezte, hogy a határon túli magyarok ügyeiben kizárólag a miniszterelnök rendelkezhet, meghallgatva egy-egy konkrét kérdés kapcsán az illetékes minisztereket. A társadalmi szervezetekkel e tárgykörben csak Teleki hivatalán keresztül érintkezhet. A központ feladata a határon túli magyarok érdekvédelmével, támogatásával kapcsolatos magyarországi társadalmi tevékenység koordinálása volt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Bethlen miniszterelnöksége alatt néhány társadalmi szervezeten, a *Rákóczi Szövetség*en (Felvidék) a *Szent Gellért Társaság*on (Délvidék és a Marostól délre lévő, Romániához került Bánát) és a *Népies Irodalmi Társaság*on (bánáti rész kivételével a Romániához csatolt kelet-magyarországi területek) keresztül intézték a határon túli magyar intézmények támogatását.[17] Az intézményhez tartozott még a *Magyar Nemzeti Szövetség*, amely belföldi és külföldi propagandával egyaránt foglalkozott. A szövetség az 1918 decemberében alakult *Területvédő Ligát* magába olvasztotta, így ezután elsősorban külföldi propagandamunkát végzett. A húszas évek második felében formálisan a TESzK-hez tartozott a *Magyar Külügyi Társaság*, a *Szociográfiai Intézet* és az *Államtudományi Intézet* is, de ezek irányításában a TESzK operatív vezetője, Papp Antal nem vett részt. A TESzK létrejötte után Bethlen nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a határon túli magyarokkal kapcsolatos, nem kormányzati hatáskörben kezelhető ügyekben kizárólag az új szövetséghez tartozó egyesületek járhassanak el. De TESzK-hez tartozó egyesületek nem tarthattak fenn közvetlen kap-

[17] A harmincas évek működésére utalásokat sem találtunk a töredékes iratanyagban: A Társadalmi Szervezetek Központjának iratai MOL K 437.

csolatot a Miniszterelnökséggel és a minisztériumokkal. Erre kizárólag az intézmény titkára (Papp Antal) volt feljogosítva.

A *politikai döntések előkészítése és a konkrét politikai támogatás, kapcsolattartás* a TESzK megalakulása után is a Miniszterelnökséghez tartozott. A szövetségbe tömörült egyesületek a kormányzati támogatást közvetítették a határon túli magyarsághoz, illetve nem hivatalos külföldi propagandát fejtettek ki. Az éves költségvetési előterjesztéseket a Pénzügyminisztérium, a Miniszterelnökség és a TESzk illetékesei együtt állították össze. A határon túlra közvetített összegekről csak a Miniszterelnökség illetékes II. osztályának kellett negyedévente elszámolniuk.[18]

A TESzK működését három szakaszra különíthetjük el. Az első időszakban, 1921–1925 között, a határon túli magyarokat támogató egyesületi munkát koordinálta, és ugyanezt próbálta a revíziós propaganda terén is elérni. Ez utóbbi azonban nem sikerült a Külügyminisztérium, illetve a Külügyi Társaság külön érdekei, és gyanítható-an Teleki hosszabb külföldi távolléte miatt. A következő időszakban, 1925–1932 között már csak az egyesületeken keresztül folyó anyaországról kiinduló segélyezési munkát szervezték. A revíziós propaganda új intézménye a Revíziós Liga lett. A határon túli magyar politikusok az enyhülő nemzetközi viszonyok következtében már nemzetközi fórumokon is felléphettek, velük már nemcsak titokban lehetett kapcsolatot tartani. Teleki a revízió „szakmai" előkészítését (adatgyűjtés, tervezetek kidolgozása) tekinthette feladatának egy remélt újabb nagyhatalmi tárgyaláshoz, ezért az Államtudományi Intézet fejlesztését támogatta. 1931-től nincs nyoma annak, hogy a határon túli támogatások közvetítésében a TESzK mint koordináló szervezet részt venne.

A TESzK-nek alárendelt, a határon túli magyarokkal való kapcsolattartásra szolgáló társadalmi egyesületek közül az 1931-ig Jancsó Benedek vezette *Népies Irodalmi Társaság* folytatott a legkiterjedtebb tevékenységet. Három fő feladatkört látott el. Egyrészt közreműködött az erdélyi támogatások közvetítésében, a beérkező igények elbírálásában. Másrészt a NIT politikai osztálya sajtóanyagot gyűjtött és elemzéseket készített a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Harmadrészt pedig a Magyarországon tanuló erdélyi diákoknak kollégiumot tartott fent, majd a harmincas években ösztöndíjakat, továbbképzéseket szervezett az erdélyi magyar értelmiség számára.[19]

---

[18] MOL K 27 (pol.) Mt. jkv. 1921. augusztus 12. A felülvizsgálati mentességről: Papp Antal levele Pataky Tiborhoz 1925. augusztus 19. MOL K 437–10–1928 . 25. f.

[19] A NIT-ről részletesebben: Bárdi Nándor: Keleti Akció – *A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években.* In: Diószegi László (szerk.) Magyarságkutatás 1995–96. TLA, Bp., 1996, 143–190.

1923–1924-ben Bethlen István a nemzetközi revíziós propaganda színvonaltalanságát látva a TESzK, (Teleki Pál ellenőrzése) alá vonták az államilag támogatott külföldi propagandát. Ennek a megalapozása érdekében pedig szisztematikus adatgyűjtéshez kezdtek az erre a célra 1926-ban létrehozott *Államtudományi Intézet*ben, amely 1940-ig működött. (Majd 1941-től a Teleki Pál Tudományos Intézet részeként már a második világháború utáni béke-előkészítéshez gyűjtötte a háttéranyagot.) A Teleki felügyelte, de Rónai András földrajztudós vezette intézet a Magyarországgal szomszédos országok statisztikai, gazdasági, politikai, jogi, nemzetiségi viszonyait vizsgálta. Az intézet történetét 1940-ig három szakaszra oszthatjuk. Az intézmény 1924–1928 között épült ki az 1924-ben létrehozott Szociográfiai Intézet és a TESzK alá tartozó egyesületek anyaggyűjtésének beolvasztásával és rendszerezésével. Az 1928–1936 közötti korszakban a 8–10 diplomással, 16–20 kisegítővel dolgozó ATI-ban a környező országok sajtó és könyvanyagát tematikusan nagyon részletes tárgyszó rendszerben dolgozták fel. Az adattár csak a kormányzat számára volt hozzáférhető és a munkatársak sem publikáltak nagyobb elemzéseket. Mindez 1936–1938 között változott meg, amikor a nemzetközi, szakértői tájékoztatás megindult. Majd 1938-ban az első-, 1940-ben a második bécsi döntés alkalmával a magyar tárgyalási érvrendszer is itt készült. Később a visszacsatolt területek közigazgatási megszervezésében játszott kulcs szerepet az ÁTI.[20]

2.3.4. *A revízióval kapcsolatos, propagandamunka* a Külügyminisztériumon kívül különböző társadalmi szervezetekben folyt. 1918-ben több tucat Magyarország területi integritásáért „küzdő" szervezet jött létre. A legtevékenyebb a *Területvédő Liga* (Tevél) volt, amely a magyarság hazafias érzelmeinek felkeltésére és a volt kisebbségek megnyerésére törekedett. A békeszerződés értelmében azonban a kormány feloszlatta ezeket a szervezeteket. Ezek után többek között a Tevélből jött létre a *Nemzeti Szövetség* 1920-ban. Ez a szervezet azonban nem ismerte el a trianoni békeszerződést, így csak belső propagandára volt jó. 1920 áprilisában külpolitikai szakértők hozták létre a *Magyar Külügyi Társaságot*, amely egyrészt a magyar társadalom külpolitikai műveltségét kívánta fejleszteni másrészt a külföld felé a magyar tudományosságot és külpolitikát közvetítette.[21]

1927-ben a lord Lothermere akciója nyomán kiszélesedő magyarországi és európai revíziós propaganda tevékenység egységesítése érdekében különböző társadalmi egyesületek és gazdasági érdek-

[20] Márffy Albin: A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. In: *Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai.* Szerk. Mártonffy Károly, Bp., 1941, 586–591. Rónai András: Térképezett történelem. Magvető, Bp., 1989, 355.

[21] Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Osiris, Bp. 2001, 256

képviseletek a kormány támogatásával hozták létre a *Revíziós Ligát*, amelynek élére a kor népszerű íróját, Herczeg Ferencet választották meg. 1940-ig 270 kötete jelentettek meg világnyelveken és magyarul. A Liga mint csúcsszerv több mint 500 tagszervezettel bírt. 1931-től a *Magyar Külpolitika c.* folyóiratot a liga jelentette meg illetve magyar és angol nyelven hírlevelet adott ki a térség problémáiról, francia és angol nyelven pedig negyedéves színvonalas folyóiratokat tartottak fent (Nouvelle Revue de Hongrie, Hungarian Quarterly). A propaganda munka másik színtere a külföldi irodák működtetése volt, amely az adott ország közvéleményét a saját nyilvánosságukon belül próbálta meg formálni a revízió érdekében. Ilyen irodákat tartottak fent Londonban, Párizsban, Milánóban, Amszterdamban, Genfben, Berlinben, Varsóban és Washingtonban. A propaganda tartalma a magyar kisebbségek sérelmeire, a trianoni béke igazságtalanságára és a térség gazdasági-földrajzi-történelmi egységéből következő magyar szupremácia szükségességére koncentrált.[22]

3. Érvek

A tanulmány végén a revíziós és magyarságpolitikai intézmények által használt *érvrendszert* foglalom össze. Ezek jórészt már az első világháború utáni béketárgyalások alkalmával megjelentek, új elemeket a kisebbségekre vonatkozó érvelések hoztak.

A magyar revízós propaganda négy legfontosabb érvcsoportját jelzésszerűen a következőkben foglalhatjuk össze.

Az első típusba tartoznak a *Kárpát-medence földrajzi és gazdasági egységére vonatkozó érvelés*ek, amelyeket egyrészt az évszázados történelmi folyamatokkal (a hegyek és az alföld viszonya és a medencét szervező Budapest funkciója) valamint az 1918 után kialakult gazdasági anomáliákkal igazoltak.

A második érvcsoportba a magyar államiság történeti erényeire és a *magyarság kulturális fölény*ére apelláló beszédmódot sorolhatjuk.

A harmadik megközelítés abból indul ki, hogy Németország és Oroszország között geopolitikailag *szűkség van hatalmi ellensúlyokra* és erre csak erős és stabil államok képesek, mint Lengyelország és a Kárpát-medencét uraló Magyarország.

A negyedik érvcsokor pedig abból indul ki, hogy *az új államok nem tudták 1918 után a kisebbségi kérdést kezelni,* sőt a helyzet sokkal instabilabb és a nemzetiségek viszonyai sokkal rosszabbak mint az 1918 előtti Osztrák–Magyar Monarchiában.

Ehhez az utóbbi érveléshez kapcsolódik a budapesti magyarságpolitika és a magyar kisebbségi elitek egymást lefedő-kiegészítő érvelése is.

[22] Uő: *A Magyar Revíziós Liga.* Századok 1997. 2. sz. 303–352.

Ennek legdominánsabb eleme a *kisebbségvédelmi szerződésben előírtak számonkérése*, majd a harmincas évek második felében a *Népszövetség kisebbségi panaszrendszerének bírálata*. Vajdaságban a nyelvhasználati problémákra, Romániában a vonatkozó kisebbségi szerződés előírta székelyföldi kulturális önkormányzat hiányára, Kárpátalja esetében pedig a prágai kormányzatok által többszörösen megígért, de meg nem valósított közigazgatási autonómiára helyezték a hangsúlyt.[23]

A második – döntően a húszas években domináns – érvelési mód az új nemzetállami központok és az egyes régiók közötti, *a nemzetállami egységesítésből következő konfliktusok*ból indult ki. Magyar oldalról próbálták a nemzeti törésvonalakat a regionális elégedetlenséggel felülírni. Romániában a liberális, regáti gazdasági és politikai elit erdélyi behatolásával szemben egyfajta politikai transzilvanizmus megkonstruálására törekedtek.[24] Az „Erdély az erdélyieké" jelszóhoz hasonló minden kárpát-medencei régióban megszületett. Szlovenszkó és Kárpátalja esetében a cseh gazdaság és a közigazgatási apparátus behatolása ellen és a szlovák nemzeti mozgalom „őslakos" jogai mellett szálltak síkra. Jugoszláviában pedig a Vajdaság–Belgrád illetve a Zágráb–Belgrád regionális konfliktusokat próbálták felerősítve megjeleníteni és abban magyarországi illetve kisebbségi magyar érdekeket pozícionálni.

A harmadik érvcsoportba az 1918 előtti vagy az *impériumváltáskor* (annak érdekében) *született határozatokat számonkérő közbeszéd*ek tartoznak. Ezen belül egyrészt az 1918 után többségivé vált nemzeti mozgalmak által megfogalmazott nemzeti követeléseket kérték számon az új nemzeti-politikai elitektől. Másrészt az Osztrák Magyar Monarchiából való kiváláskor manifesztált politikai célokat vetették egybe az létrejött helyzettel. Harmadrészt az 1918 előtti magyarországi liberális nemzetiségpolitikát vetették össze az utódállamok magyarságpolitikájával.[25]

Ez a tanulmány nem tárgyalta a magyar revíziós illetve autonómia terveket, az irredenta kultuszt, a nemzetközi szövetségkeresést, hanem azt a szerkezetet próbálta bemutatni, amelyek ezeket a programokat kezelték.

---

[23] A rendszeres érv és dokumentumtermelés fóruma a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat volt 1922–1942 között. Ennek mutációi: *Glasul Minorităţilor, Die Stimme der Minderheiten, La Voix des Minorité*

[24] Pl. Szász Zsombor: *The Minorities in Rumanian Transsylvania*. Richards, London, 1927, 414.

[25] Ennek legszínvonalasabb képviselője a második világháború utáni béke-előkészítéshez készült munka: Bíró Sándor: *The nationalities problem in Transylvania 1867–1940 a social history of the Romanian minority under Hungarian rule, 1867–1918 and the Hungarian minority under Romanian rule, 1918–1944*. Atlantic – Columbia Univ. Press, New York, 744 p. Magyar nyelven: Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)*. EPMSZ, Bern, 1989. [Második kiadás: Pro-Print, Csíkszereda, 2002.]

Eiler Ferenc

Magyar résztvevők és kapcsolati hálók az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)

Hungarian Participants and Relationship Networks in the European Nationality Congress (1925–1939)

European Nationality Congress was the only organisation between the two world wars that worked for a longer period and dealt with issues of national minorities exclusively. Because of foreign policy considerations the Hungarian government was always supporting the organisation financially and Hungarian minorities were making their contribution to the work of the congress actively from the beginning.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus a két világháború közötti nemzetközi politikai palettán az egyetlen olyan hosszú életű szervezet volt, amely tevékenységének fókuszába kizárólag a nemzeti kisebbségek kérdésének vizsgálatát s a kisebbségi jogokért való küzdelmet állította.[1] A szervezet balti német kezdeményezésre jött létre 1925-ben a magyar miniszterelnök támogatása, viszont a német külügyminisztérium kifejezett rosszallása mellett. Az Ewald Ammende alapító főtitkár által irányított és mozgásban tartott szervezet 1938-ig minden évben tartott egy többnyire háromnapos konferenciát, amire a tagszervezetek elküldhették delegáltjaikat, hogy azok az előre megállapított témákban kifejtsék kisebbségeik álláspontját.[2] A konferenciák közötti 12 hónapban lényegi döntést a szervezet ügyeiben az azonos nemzetiségű kisebbségek egy-egy delegáltjából álló Választmány hozhatott, az aktuális ügyek vitelével pedig a bécsi székhelyű főtitká-

[1] A Kongresszus tevékenységéről lásd Bellér Béla: Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében. 1925–1929. *Századok*, 1981. 5. sz. 995–1040; Eiler Ferenc: Az *Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusainak határozatai 1925–1937*. A JATE Történész Diákkör kiadványa, Szeged, 1996; Eiler Ferenc: „Kisebbségi külpolitika" Csehszlovákiai magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925–1938. *Fórum*, 2005. 3. sz. 123–140; Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és/vagy revízió? Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925–1939*. Gondolat, 2006. (megjelenés előtt); Rudolf Michaelsen: *Der Europäische Nationalitäten-Kongreß 1925–1928*. Aufbau, Krise und Konsolidierung. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main – Bern – New York – Nancy, 1984; Sabine Bamberger-Stemmann: *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2000.

[2] Ewald Ammende (1892–1936) Balti német újságíró, kisebbségi politikus. Jómódú kereskedőcsalád sarja. Rigában, Kölnben és Tübingenben közgazdaságot tanult, majd apja kereskedőházában dolgozott. A háború után a *Rigasche Rundschau* részvényese, munkatársa és a kiadó igazgatója 1919–22 között. Ez idő alatt az újság genfi tudósítója. Eztán Rigából visszatért Észtországba, ahol bekapcsolódott a kisebbségi autonómiáról folytatott tárgyalásokba. 1922-ben az Európai Német Népcsoportok Szövetségének egyik kezdeményezője és alapítója. Az Európai Nemzeti Kisebbségek Kongresszusának összehívója, majd a szervezet főtitkára. A súlyos cukorbetegséggel küszködő politikus 1936-ban egy világkörüli út során agyvérzést kapott, és Pekingben hunyt el.

ri iroda volt megbízva, élén Ammendével. 1933-ig a német, a magyar és a zsidó csoport határozta meg leginkább a Kongresszus irányvonalát és tevékenységét. A zsidó kisebbségek kiválásával, s a német külügyminisztérium szervezet iránti érdeklődésének – s ezzel együtt anyagi támogatásának – fokozódásával a Kongresszus egyértelműen s végérvényesen német befolyás alá került. A magyar kormány külpolitikai megfontolásból mindvégig anyagilag is támogatta a szervezetet, a magyar kisebbségek pedig kezdettől fogva aktívan kivették részüket a Kongresszus munkájából.

A Kongresszuson részt vevő magyar küldöttek

A szervezet tényleges fennállásának 14 éve alatt 49 európai nemzeti kisebbség küldte el legalább egyszer képviselőit az évente tartott konferenciák valamelyikére. Részvételük gyakoriságát – a kisebbség politikai elitjének érdeklődésén túl – több tényező is befolyásolta. Az első szűrő természetesen a kisebbségi politikusok hazai biztonságérzete volt, de korlátozó tényezőként szerepelt, illetve szerepelhetett az anyaország részvétellel kapcsolatos állásfoglalása is. A megjelenés gyakoriságát azonban döntően az a körülmény befolyásolta, hogy meddig vállaltak a csoportok közösséget a Kongresszus alapelveivel vagy követett politikai irányvonalával. Ennek megfelelően 1933-ra 14 kisebbség jelentette be végleges távolmaradását a szervezettől.[3]

A magyar volt az egyetlen olyan csoport, amelynek kisebbségei minden éves konferencián egységesen megjelentek. Igaz ugyan, hogy a jugoszláviai küldöttek 1930-ban csak késve, a rá következő évben pedig közvetlenül az utolsó ülés bezárása után érkeztek meg Genfbe, de mindkétszer elutaztak Svájcba. A három magyar kisebbségen kívül ezt csak a lengyelországi németek és ukránok mondhatták el magukról.[4]

---

[3] A németországi kisebbségek, s velük szolidaritást vállalva további 4 lengyel kisebbség a harmadik kongresszus után lépett ki a szervezetből, pángermán törekvéseket látva annak hátterében. A lépés mögött a kortársak – feltehetően joggal – a lengyel kormány befolyását sejtették. A 7 zsidó kisebbség azután hagyta el a szervezetet, hogy a Kongresszus az érvényben lévő alapszabályra hivatkozva nem volt hajlandó nyilvánosan elítélni az 1933-as németországi antiszemita atrocitásokat. Eiler Ferenc: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. *Regio*, 1996. 3. sz. 150–151.

[4] A lengyelországi ukránok az első két évben csak megfigyelőként vettek részt a Kongresszus ülésein, mivel az önrendelkezési joghoz ragaszkodva kevesellték a Kongresszus maximális célkitűzését, a kulturális autonómia kiharcolását. Később taktikai okokból elfogadták a szervezet alapszabályát, de az üléseken gyakran intéztek kirohanásokat – teljesen szabályellenesen – a lengyel állam kisebbségpolitikája ellen.

Táblázat 1. A magyar küldöttek aktivitása (1925–38)[5]

	Kongresszusok	Össz./Fel
Csehszlovákia		
Szüllő Géza	25c, 26c, 27c, 28a, 29a, 30a, 31a, 32c, 33b, 34a, 35a, 36c, 37c, 38a	14/14
Flachbarth Ernő	25b, 26a, 27a, 28a,b	4/5
Jaross Andor	29, 30b, 32b	3/2
Esterházy János	31b, 32b	2/2
Aixinger László	32	1/0
Szvatkó Pál	32	1/0
Jugoszlávia		
Deák Leó	25, 26a, 28, 29b, 30*, 31b*, 32, 34b, 36b, 37, 38	11/5
Strelitzky Dénes	26, 28, 29, 30*, 31*, 32, 33, 34, 35b, 36	10/1
Törley Bálint	26, 27	2/0
Palásthy Ödön[6]	32	1/0
Románia		
Jakabffy Elemér	25, 26a, 27, 28b, 29, 30, 31, 32b, 33bb, 34a, 35b, 36b	12/8
Balogh Arthur	25a, 26, 27a, 28a, 30, 32b, 33a, 35a	8/6
Sulyok István	28, 29b, 30, 31, 37	5/1
Jósika János	37a (Balogh referátumának felolvasása), 38a	2/2
Ugron István	30a	1/1
Ambrózy Andor	28	1/0

a) előadás; b) hozzászólás; c) üdvözlőbeszéd; *megkésve érkeztek

A Kongresszus ülésein összesen 16 magyar küldött vett legalább egyszer részt az évek során.[7] Közülük öten (Aixinger, Szvatkó, Palásthy, Ugron, Ambrózy) mindössze egyszer, hárman (Esterházy, Törley, Jósika) pedig kétszer utaztak el egy-egy konferenciára. Rajtuk kívül Jaross háromszor, Flachbarth négyszer, Sulyok pedig ötször szerepelt a résztvevők listáján. E képviselők részvételének alacsony, illetve viszonylag alacsony száma több okra vezethető vissza.

[5] A magyar politikusok közéleti tevékenységéről összefoglalóan lásd a Táblázat 2.

[6] Palásthy életrajzáról csak töredékes információk állnak rendelkezésre, ezért az elemzésben csupán végzettségét, és párttisztségét vehettük figyelembe.

[7] A részvétellel kapcsolatos adatok a Kongresszus 1925–38 között évente megtartott összejöveteleinek megjelentetett jegyzőkönyveiből származnak. *Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas.* Wilhelm Braumüller Verlag, Wien – Leipzig.

Aixinger, Szvatkó és Palásthy feltűnése mindössze annak a ténynek volt köszönhető, hogy 1932-ben a Kongresszus Genf helyett Bécsben ülésezett, ami a kisebb földrajzi távolság és következésképp alacsonyabb utazási költségek miatt lehetővé tette, hogy a magyarokat többen képviseljék a megszokottnál. Ambrózyt 1928-ban Jakabffy azért vitte magával Genfbe, hogy ott nemzetközi kapcsolatokra tegyen szert, ami megkönnyíthette volna tervbe vett jövőbeni munkáját a Népszövetségi Ligák Uniója keretei között. Mivel azonban a bánsági politikus „nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket", a Kongresszuson nem jelent meg többé.[8] Flachbarth és Törley Magyarországra való kényszerű áttelepülése miatt vett csupán ennyiszer részt a Kongresszuson, Jósika pedig már csak akkor került képbe, mikor Jakabffy 1937-ben bejelentette végleges távolmaradását a szervezettől. Bár az utolsó két évben „húzóembernek" számított, a szervezet aktív időszakából már nem volt sok hátra. A csehszlovákiai magyarság politikai életének két fiatal „erős embere", Jaross és Esterházy feltehetően a Flachbarth kiválásával bekövetkezett űrt volt hivatott betölteni. Szereplésük rövidsége több okra is visszavezethető. Egyrészt mindketten akkortájt kerültek pártjaik élére, ami jelentősen megnövelte elfoglaltságukat, másrészt mindketten rendkívül elégedetlenek voltak a szervezet tevékenységével, aminek radikális formában többször hangot is adtak.[9] Nem is beszélve arról, hogy a csehszlovákiai magyarság külpolitikusaként maga Szüllő is azokat a nézeteket vallotta a szervezettel kapcsolatban, mint ők, tehát valójában rájuk nem is igazán volt égető szükség. Sulyok viszonylag gyakori részvétele pedig annak volt köszönhető, hogy tagja volt a Kongresszus keretein belül 1928-ban alakult Európai Kisebbségi Újságírók Szövetségének.

A szervezet ülésein legtöbbször Szüllő vett részt, aki alelnökként mind a 14-szer megjelent a konferenciákon. Ez rajta kívül mindössze a lengyelországi német Kurt Graeberől volt elmondható.[10] Szüllő mellett

---

[8] Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez.* (kézirat) TLA, KV. K 3066/2005. 23.

[9] Az 1932-es bécsi konferencián pl. Esterházy Csehszlovákiát nyíltan bíráló felszólalása és az olaszországi szlovén elnökkel, Josip Wilfannal való pengeváltása óriási botrányt okozott. A vita jegyzőkönyvezett szövegét lásd *Sitzungsbericht [...] 1932.* 125–129. Jaross is felsorakozott Esterházy véleménye mögé: „Eljön az idő, – mondta – amikor a Kongresszusnak radikálisabb álláspontra kell helyezkednie. A sok teoretikus vita ma már nem érdekli a kisebbségi népeket. Ezek jelentős, az egész föld figyelmét felkeltő szavakra várnak." Uo. 141.

[10] Kurt Graebe (1874–1952) Lengyelországi német kisebbségi politikus. 1924–34 között a Németországból Lengyelországba érkező titkos anyagi támogatások kulcsfigurája. Az Európai Német Népcsoportok Szövetsége Elnökségének tagja, a Nemzetiségi Kongresszus szervező bizottságának elnöke. A német kisebbségek parlamenti mandátumhoz jutott politikusairól lásd Mads Ole Balling: *Von Reval bis Bukarest.* Band I–II. Dokumentation Verlag, Kopenhagen, 1991.

a két másik meghatározó magyar politikus, Jakabffy 12-szer, Deák 11-szer utazott e célból nyugatra. Strelitzky – aki mindössze egyszer szólalt fel a Kongresszus története során – 10-szer, a magyar csoport legfelkészültebb jogi szakértője, Balogh pedig 8-szor regisztráltatta magát az ülések előtt. Az öt legtöbbször részt vevő személy közül négy már az első kongresszuson is jelen volt, Strelitzky pedig rögtön 1926-ban csatlakozott a magyar alapítókhoz.

Az egyes évek látogatottsági mutatóinak vizsgálatából megállapítható, hogy 1932 cezúrát jelentett a magyar csoport létszámának tekintetében. Addig évente minimum öt, maximum tíz küldött képviselte a magyar kisebbségeket, 1933-tól azonban ez a szám négyre, majd az utolsó, stockholmi konferencián háromra esett vissza. A váltás kétségkívül a magyar külügyminisztérium és a részt vevő politikusok állandósult elégedetlenségére vezethető vissza. A csehszlovákiai magyarokat ettől fogva már csak Szüllő képviselte egy személyben, a másik három helyen pedig a jugoszláviai és a romániai képviselők osztoztak.

A magyar képviselők összesen 47-szer tartottak referátumot vagy korreferátumot a 14 év alatt, s ennél mindent egybevetve csak a német csoport volt aktívabb.[11] A 47 felszólalásból 21 volt előadás, 20 korreferátum, illetve hozzászólás, és 5 tisztán alelnöki üdvözlőbeszéd. Az aktivitást tekintve megállapítható, hogy a csehszlovákiai magyarok összesen 23-szor, a romániaiak 18-szor, a jugoszláviaiak pedig mindössze 6-szor emelkedtek szólásra. Ha azonban csak az 1932 utáni időszakot vizsgáljuk, akkor a sorrend módosul. Első helyre 10 felszólalással a romániai küldöttek kerülnek, másodikra 6-tal a csehszlovákiai magyarokat már csak egyedül képviselő Szüllő, míg a jugoszláviaiak 3-mal továbbra is a harmadik helyen maradnak.

A Kongresszus magyar húzóembereire nemcsak az volt jellemző, hogy ők vettek legtöbbször részt a konferenciákon, hanem az is, hogy a legtöbb fellépés is az ő nevükhöz kapcsolódott. Szüllő mint a magyar küldöttek vezetője, minden évben felszólalási lehetőséget kapott – hol üdvözlőbeszéd, hol előadás, hol pedig hozzászólás formájában. Rajta kívül leggyakrabban Jakabffy (8), Balogh (6+1), Deák (5) és Flachbarth (5) jutottak szóhoz. Figyelemre méltó, hogy a legtöbb előadást – a komoly elemzésbe egyébként csak ritkán bocsátkozó Szüllő után – Balogh tartotta, holott Jakabffy informális súlya összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a szervezetben. Ez egyértelműen annak tudható be, hogy a magyar csoportból ő volt az, aki európai

[11] A német képviselők összesen 101-szer szólaltak fel a 14 év alatt. A felszólalások számának vizsgálatánál azonban figyelembe kell venni, hogy a rendkívül aktív zsidó csoport 1933-as távozásáig összesen 36 referátumot, illetve korreferátumot tartott. Bamberger-Stemmann: *Der Europäische Nationalitätenkongreß*... i. m. 134. 12. táblázat.

hírű nemzetközi jogászként a legszakszerűbb áttekintést tudta nyújtani a kisebbségeket érintő kérdések jogi vonatkozásairól. Az öt küldött közül, akik egyszer sem szólaltak fel, négy mindössze egyszer, egy pedig kétszer vett részt az üléseken.

A magyar kisebbségek képviseletét kivétel nélkül olyan személyek látták el, akik az országos magyar pártok tagjai vagy bizalmi emberei voltak, s akikkel szemben a magyar külügyminisztérium sem fogalmazott meg fenntartásokat.[12]

Táblázat 2. A Kongresszuson résztvevő magyarok tevékenysége az impériumváltás után

Név	Tevékenység
Csehszlovákia	
Aixinger László (1883–1944)	Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) főtitkára 1930–32; OKP pártigazgatója 1932–36; Egyesült Magyar Párt (EMP) pártigazgatója 1936–38; Híradó főszerk. helyettese 1920–30; Magyar Néplap főszerkesztője 1930–43.
Esterházy János (1901–1957)	OKP elnöke 1932–36; EMP ügyvezető elnöke 1936-tól; képviselő 1935–38.
Flachbarth Ernő (1896–1955)	A magyar pártok prágai irodájának vezetője 1925–29; Prágai Magyar Hírlap felelős szerkesztője 1922–24; 1929-ben elhagyta Csehszlovákiát és 1933-tól Bp.-en élt.
Jaross Andor (1896–1946)	Magyar Nemzeti Párt alelnöke 1925–33; ügyvezető elnöke 1933–36; EMP elnöke 1936-tól; képviselő 1935–38.
Szüllő Géza (1873–1957)	OKP elnöke 1925–32; képviselő 1925–38; A magyar pártok parlamenti klubjának elnöke 1927–38.
Szvatkó Pál (1901–1959)	Prágai Magyar Hírlap főmunkatársa 1924–38; Az Új Munka és az Új szellem szerkesztője
Jugoszlávia	
Deák Leó (1888–1945)	Magyar Párt (MP) egyik titkára 1922–24; alelnöke 1924–29; 1927–29 közt tartománygyűlési képviselő; a Kalangya munkatársa.
Palásthy Ödön (?-?)	MP intézőbizottsági tagja 1922-; 1927–29 közt tartománygyűlési képviselő.
Strelitzky Dénes (1888–1953)	MP titkára 1922-; 1927–29 közt parlamenti képviselő; A szabadkai Hírlap főszerkesztője.
Törley Bálint (1885–?)	MP intézőbizottsági tagja 1922–24; MP alelnöke 1924–27; a szabadkai *Hírlap* alapítója, 1923-tól tulajdonosa; 1927-ben áttelepült magyarországi birtokára.

[12] Szociáldemokrata vagy kommunista irányultságú közéleti személyiség természetesen az adott körülmények között szóba sem kerülhetett a delegációk listájának összeállításánál.

Név	Tevékenység
Románia	
Ambrózy Andor (1878–1932)	Országos Magyar Párt (OMP) alelnöke 1922–24; elnöki tanács tagja 1924–28, 30–32; bánsági tagozat elnöke 1932-ig.
Balogh Arthur (1866–1951)	OMP intézőbizottsági tagja 1928–30; elnöki tanács tagja 1930-; szenátor 1926–37; szerkesztő.
Jakabffy Elemér (1881–1963)	OMP alelnöke 1922–38; bánsági tagozat elnöke 1935-; képviselő (28, 31, 32, 37), *Magyar Kisebbség* főszerk. 1922–43
Jósika János (1888–1955)	OMP intézőbizottsági tagja 1924–28; képviselő (26, 27, 28, 31, 32, 33, 37); Erdélyi Kereskedelmi Rt. ügyv. elnöke és a *Keleti Újság* Rt. elnöke.
Sulyok István (1891–1945)	*Ellenzék* szerkesztője 1925-től; *Erdélyi Lapok* munkatársa 1926-; *Magyar Kisebbség* alapító szerk.; képviselő 1932–33.
Ugron István (1862–1948)	OMP alelnöke 1922–23; OMP elnöke 1923–26; OMP elnöki tanács tagja 1933-; Különböző közgazdasági és egyházi funkciók.

Az összes magyar küldött szocializációja még a történelmi Magyarország keretei között ment végbe. 1918-ban a 17 éves Szvatkó és Esterházy kivételével már mindannyian felnőttek voltak. Flachbarth és Jaross ugyan még csak 22. életévében járt, Sulyok pedig mindössze 27 éves volt, a többiek azonban – vagy abban az évben, vagy már korábban – betöltötték 30. életévüket. Közülük többen is álltak állami alkalmazásban, vagy láttak el közfeladatokat. Szüllő és Jakabffy parlamenti képviselő volt a háború befejezéséig. Ugron és Ambrózy a külügyminisztérium kötelékében dolgozott. Előbbi többek között követi rangban szolgált Szerbiában 1911–13 között, utóbbi két és fél évig az USA-ban állomásozott a Monarchia konzulátusán. Rajtuk kívül Baloghnak voltak még minisztériumi tapasztalatai. Őt 1899-ben nevezték ki a Kereskedelemügyi Minisztérium miniszteri titkárává. Aixinger 1905–19 között a pozsonyi ítélőtábla bírájaként dolgozott, Sulyok pedig 1912-ben lett Krassószörény szolgabírója.

A magyar csoportból kilencen örököltek nemesi címet.[13] Feltűnő, hogy a Romániából érkezők közül egyedül Sulyok volt, aki egyszerű polgári családból származott, míg a csehszlovákiai küldöttek kétharmada (4), a vajdaságiak fele (2). A nemesi cím mellett Szüllő, Esterházy, Törley, Jakabffy, Jósika, Ambrózy és Ugron földbirtokkal is rendelkeztek.

[13] Szüllő, Esterházy, Deák, Törley, Jakabffy, Balogh, Jósika, Ugron, Ambrózy.

A magyar résztvevők iskolai végzettségének vizsgálata azt mutatja, hogy a 16-ból kilencen szereztek jogi diplomát, ketten végeztek kereskedelmi és hárman gazdasági akadémiát.[14] Egyikük (Szvatkó) a bölcsészkaron doktorált filozófiából, Ugron István pedig a bécsi konzuli akadémián tanult. Többüknek lehetősége volt a történelmi Magyarország határain túl is tanulmányokat folytatni és tapasztalatokat gyűjteni, s így ők már egészen fiatal korukban „világlátott" embereknek számítottak. Ugron Bécsben, Törley Bécsben, Lipcsében és Mainzban, Jósika pedig Oxfordban tanult néhány évig. Balogh a diploma megszerzése után állami ösztöndíjjal franciaországi és németországi egyetemeket látogatott 1898–99-ben, de Szvatkónak és Szüllőnek is lehetősége nyílt rá, hogy budapesti egyetemi éveik után hosszabb tanulmányutakat tegyenek Európában.

A Kongresszuson résztvevők egytől egyig a magyar közösségek közéletének ismert személyiségei voltak. 14-en pártjaik országos vezetőségéhez tartoztak, kettőjüket pedig elsősorban újságíróként, illetve közíróként tartottak számon. A *kongresszusi részvétel idején viselt párttisztség* alapján legmagasabb szinten a csehszlovákiai magyar kisebbség képviseltette magát, hiszen Szüllő 1925–1932 augusztusa között az OKP elnöke volt. A másik két állam magyar pártelnökei egyetlen egyszer sem jelentek meg a szervezet konferenciáin. Alelnöki tisztséget Jaross, Deák, Törley és Jakabffy viseltek. Baloghot 1928–30 közt az intézőbizottságba választották, és 1930 után – Ambrózyhoz hasonlóan – az elnöki tanács tagja lett. Rajtuk kívül Aixinger az OKP főtitkára, Strelitzky a jugoszláviai Magyar Párt titkára, Flachbarth pedig a csehszlovákiai magyar pártok prágai központi irodájának igazgatója volt.

A magyar delegáltak felét a két világháború között legalább egyszer parlamenti képviselővé választották. Szüllő, Jósika, Jakabffy és Balogh többször is bekerült a képviselőházba, illetve utóbbi a szenátusba.[15] Esterházyt, Jarosst, Strelitzkyt és Sulyokot egyszer-egyszer választották képviselővé. Az ő esetükben azonban nem hagyható figyelmen kívül egy, a három állam belpolitikai stabilitásának különbözőségéből adódó, a parlamenti képviseletre is kiható különbség.

[14] *Jogi diploma*: Szüllő (Bp.), Flachbarth (Bp.), Aixinger (Kolozsvár), Deák (Bp. + kereskedelmi akadémia), Palásthy (?), Strelitzky (Bp.), Balogh (Bp.), Jakabffy (Bp.), Sulyok (Bp.). *Kereskedelmi akadémia*: Esterházy (oklevelet szerzett Budapesten – középfok), Törley (Bécsben végzi el, majd a lipcsei egyetemen folytatta tanulmányait). *Gazdasági akadémia*: Jaross (jogi tanulmányait nem fejezte be Budapesten, az akadémiát Magyaróváron végezte), Ambrózy (Keszthely), Jósika (Kolozsvár, de Oxfordban is tanult). *Bölcsész doktorátus*: Szvatkó (Bp.).

[15] Szüllő: 1925–38; Jaross és Esterházy: 1935–38; Strelitzky: 1927–29; Jósika: 1926, 1927, 1928, 1931, 1932, 1933, 1937; Jakabffy: 1928, 1931, 1932, 1937; Sulyok: 1932; Balogh szenátor: 1926, 1928, 1932, 1933.

Ugyanis igaz, hogy Jarosst és Esterházyt is csak egyszer választották meg, de ők 1935–38 között folyamatosan tagjai voltak a csehszlovákiai törvényhozásnak. Strelitzky parlamenti képviselősége 1927-től 1929-ig tartott csupán, mivel ekkor bevezették a királyi diktatúrát, s a Magyar Pártot is feloszlatták. Romániában a vizsgált időszakban – szemben Csehszlovákiával – meglehetősen sok választást tartottak. Sulyok az OMP-ben nagyobb súllyal rendelkező küldött-társaival ellentétben csak egyszer, 1932-ben szerzett képviselői mandátumot, s akkor is mindössze másfél évig volt tagja a képviselőháznak.

A kisebbségi pártoknak „külpolitikai aktivitásra" a Népszövetséghez címzett petíciók megfogalmazásán túl csak a nemzetek feletti szervezetek keretében nyílt módjuk. Nem véletlen, hogy a Kongresszuson résztvevő küldöttek egy része tagja volt a Népszövetségi Ligák Uniójának is. Az utódállamokban megalakultak a húszas években a szervezet magyar tagozatai, melyek vezetőségében a 16 személy közül 12 kapott helyet. Szüllőt és Ugront díszelnöknek választották, míg Balogh és 1931-től Esterházy az elnöki posztot töltötte be. Jakabffy, Jósika alelnökök, Flachbarth (1929-ig) és Jaross (1931-től) ügyvezető alelnökök, Strelitzky és Palásthy pedig igazgatósági választmányi tagok lettek. Sulyok és Deák a főtitkári teendőket látták el. Az Interparlamentáris Unió tevékenységébe azonban a magyar képviselők közül egyedül Szüllő kapcsolódott be.

Mindhárom államban megjelenhettek magyar nyelvű napi- és hetilapok, melyek a kisebbségi közösségek informálásában, véleményformálásában, s adott esetben szervezésében rendkívül fontos szerepet kaptak. A saját sajtóorgánumok jelentőségét természetesen a magyar kisebbségek politikai elitje is azonnal felismerte. A Kongresszuson résztvevő képviselők közül tíz *közvetlen* kapcsolatban állt a sajtóval. Törley a szabadkai Hírlap alapítójaként és tulajdonosaként, Jósika pedig a Keleti Újság Rt. elnökeként tulajdonosi jogok gyakorlásával is beleszólhatott a pártok számára fontos lapok működésébe. A többiek, amellett hogy legtöbben rendszeresen jelentkeztek cikkekkel is, szerkesztőként vagy főszerkesztőként is ismertek voltak.[16] A sajtó véleményformáló erejével a Kongresszus is tisztában volt. Ezért támogatta az Európai Kisebbségi Újságírók Szövetségének megalakulását. A szövetség azon kívül, hogy már megalakulása is a kisebbségi probléma ország-világ előtti demonstrálásának számított, valójában nem fejtett ki lényeges tevékenységet. Tagjai jórészt a kongresszusokon amúgy is résztvevő újságíró küldöttek voltak, akik

[16] Közvetlen sajtókapcsolatokkal rendelkeztek: Aixinger, Flachbarth, Szvatkó, Deák, Strelitzky, Balogh, Jakabffy és Sulyok.

az éves konferenciákhoz kapcsolódóan tartottak megbeszéléseket egymással. A szövetség egyik alapító tagja s a „magyar csoport" vezetője Sulyok István volt.

A magyar küldöttek tehát a történelmi Magyarországon szocializálódott, túlnyomórészt felsőfokú végzettséggel rendelkező, jelentős részben nemesi származású személyek voltak, akik komoly szerepet játszottak a magyar pártokban vagy azok holdudvarában, s akik közül sokan a parlamenti választások során mandátumhoz is jutottak. Többségük a Népszövetségi Ligák Uniója magyar tagozataiban magas pozíciót töltött be. A magyar csoport vezéregyéniségei Szüllő, Jakabffy és Deák voltak. Bár Flachbarth az első években rendkívül fontos szerepet játszott a Kongresszus életében, Csehszlovákiából való 1929-es kényszerű távozása miatt együttműködése a szervezettel lényegében megszakadt. Balogh elsősorban szakértelme okán vett részt gyakran az üléseken, a szervezőmunkából azonban valójában nem vette ki részét. Jakabffy 1936 utáni önkéntes kiválása után pedig a romániai magyarok húzóembere Jósika lett.

A magyar kormányszervek és a főtitkár kapcsolata

A Kongresszussal hivatalos és titkos kapcsolatot fenntartó magyar szereplők kapcsolati hálójának rekonstruálásánál mindenképpen a főtitkár, Ammende személye tekintendő kiindulópontnak. 1936-ban bekövetkezett haláláig ugyanis a szervezet – nem magyar – meghatározó politikusai közül rajta kívül senki sem került közvetlen érintkezésbe a magyar külügyminisztériummal és a miniszterelnökséggel.

Ammende tervei szempontjából – a magyar vonatkozásokat illetően – jó időpontban kereste fel Bethlen Istvánt a nemzetközi szervezet megalapításának ötletével.[17] Ekkorra már mindhárom utódállamban megalakultak a Dísz-tér bizalmát élvező magyar pártok, s a kisebbségi politikai elitek bekapcsolódtak az államok belpolitikai küzdelmeibe. Emellett az is egyre inkább körvonalazódott, hogy a népszövetségi kisebbségvédelem meghirdetett céljának csak korlátozottan tud megfelelni, s ezzel a kisebbségek, és a háborúból területi veszteséggel kikerülő államok részéről egyre inkább kritika tárgyává válik. 1925 nyarán pedig már küszöbön állt a revíziós törekvések terén természetes

[17] A szabadságát töltő Bethlen 1925. augusztus 18-án fogadta Ammendét inkei birtokán. A miniszterelnök támogató hozzáállásáról és indokairól a budapesti német követ értesítette a német külügyminisztériumot. Welczeck követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), R 60462, Számozatlan.

szövetségesnek tekintett Németország Népszövetségbe való belépése.[18] A magyar külpolitika számára ezért egy nemzetközi kisebbségi szervezet kettős haszonnal kecsegtetett: optimális esetben nyomásgyakorló eszközként hozzájárulhatott a Nemzetek Szövetsége garancia-eljárásának reformjához, legrosszabb esetben pedig nemzetközi nyilvánosságot biztosíthatott az elégedetlen kisebbségeknek.

Bethlen támogatásának értékét, ha lehet még inkább növelte a miniszterelnök óriási befolyása a külügyminisztériumra, mely tény természetesen Ammende magyarországi hátterét jelentősen bebiztosította.[19] Számára az is szerencsés körülménynek számított, hogy Bethlen megismerkedésük után még hat évig hivatalban maradt. Ez a folytonosság persze önmagában véve még korántsem jelentett garanciát szervezete automatikus támogatására, de a hivatalos magyar körökkel való kapcsolattartást mindenképpen jelentősen megkönnyítette. A főtitkár természetesen igyekezett kihasználni Bethlennel való személyes ismeretségét. Időnként levélben tájékoztatta a szervezettel kapcsolatos fejleményekről, de bizonyos, hogy a miniszterelnök néhányszor személyesen is fogadta.[20] Ezek a levelek és kihallgatások Ammende számára vélhetően azért voltak fontosak, mert feltétlenül ébren akarta tartani Bethlen érdeklődését a Kongresszus iránt. Semmi jel nem utal ugyanis arra, hogy olyan segítséget várt volna tőle, amit adott esetben a külügyminisztérium munkatársaival ne beszélhetett volna meg, hisz Khuen-Héderváryval, a miniszter állandó helyettesével folyamatosan kapcsolatban állt, s a miniszterelnökségen Pataky Tiborhoz is lényegében bármikor fordulhatott.[21] Budapesti látogatásai során pedig nem kerülhette el a figyelmét, hogy a külügyminisztérium és a miniszterelnök közötti információáramlás meglehetősen jó volt.

---

[18] Bethlen már 1923-ban igyekezett Stresemannt a német-magyar együttműködés szükségességének gondolatára ráhangolni. A próbálkozás azonban nem járt eredménnyel, mivel a német külügyminiszter nem tartotta időszerűnek a háborús vereséget szenvedett két ország szorosabb kooperációját. Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 188.

[19] Bethlen szerepéről, majd a Kánya külügyminiszterré történő kinevezését követő változásról lásd Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 229–230.

[20] A rendelkezésre álló források tanúsága szerint a miniszterelnök a következő időpontokban biztosan fogadta Ammendét: 1927. április, 1929. július, 1931. július és augusztus.

[21] Khuen-Héderváry Sándor (1881–1947) Magyar diplomata. 1920–25 között a politikai osztály vezetője, majd 1934-ig a külügyminiszter állandó helyettese. A Kongresszussal kapcsolatba került magyar diplomatákról lásd Pritz Pál: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. Függelék. 430–494; Pataky Tibor (1889–?) A két világháború közötti időszakban megszakítás nélkül a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályának vezetője, 1928–44 között címzetes államtitkárként.

Mivel a miniszterelnökkel való személyes találkozókról feljegyzések híján nem sokat tudunk, csak sejtéseink lehetnek arról, hogy miért volt hajlandó Bethlen személyesen is fogadni Ammendét. Biztos, hogy nem a Kongresszus nyilvános tevékenységéről szóló beszámolók indították erre, hiszen azokról a külügyminisztériumon, illetve Patakyn keresztül amúgy is bármikor tájékozódhatott. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a főtitkár utazásai során kisebbségi témakörben összegyűjtött információi és benyomásai érdekelték. Ammendének ugyanis rendkívül kiterjedt kapcsolatai voltak kisebbségi körökben, s a német kisebbségek vezetőit, valamint a németországi központú, kisebbségekkel foglalkozó szervezetek irányítóit személyesen ismerte. Emellett kapcsolatban állt a német külügyminisztériummal, s otthonosan mozgott a Népszövetség kisebbségi kérdésekkel foglalkozó funkcionáriusai között is. Ráadásul Európa csaknem valamennyi országába eljutott, s látogatásai során nemcsak a kisebbségi, de olykor kormányzati pozícióban lévő politikusok is fogadták.

Bethlen Ammendéről kialakított személyes véleményéről nem sokat tudunk, az azonban bizonyos, hogy jól felhasználhatónak és felhasználandónak tartotta, hiszen miniszterelnöksége idején megszakítás nélkül folyósíttatta számára a rendkívüli támogatást, s a külügyminisztérium kifizetéseit sem állíttatta le.[22] Bethlen távozásával egy korszak annyiban mindenképpen lezárult, hogy a Kongresszus hátralévő aktív időszakában a főtitkár(ok)nak egyetlen magyar miniszterelnökkel sem épült ki többé személyes kapcsolata.

A Kongresszussal kapcsolatos ügyek a külügyminisztérium és a miniszterelnökség Pataky Tibor által vezetett II/A ügyosztálya illetékességi körébe tartoztak. Bár a két hivatal között a témában – tudomásunk szerint – csak elvétve voltak formalizált egyeztetések, egyes feljegyzésekből biztosan tudható, hogy az információáramlás biztosított volt. 1930. június 30-án például Ammende balkáni körútjának előestéjén, Khuen-Héderváryval való tárgyalása után, a külügyminisztérium kötelékébe tartozó Baranyaival[23] és Patakyval közösen beszélte át az

[22] A külügyminisztérium a harmadik kongresszus után a magyar csoport tagdíjaként 8000 svájci frankot fizetett évente. A takarékossági intézkedések következtében 1931-től kezdve az összeget egyoldalúan csökkentették 20%-kal. Emellett a miniszterelnökség és a külügyminisztérium is évente 5–5000 frank rendkívüli támogatást nyújtott Ammendének a konferenciákkal kapcsolatos dologi költségek fedezésére. Ezzel összességében a német után a magyar csoport járult hozzá legnagyobb mértékben a szervezet fenntartásához és működéséhez. Eiler: *„Kisebbségi külpolitika"*... i. m. 136–137. 24. lábjegyzet.

[23] Baranyai Zoltán (1888–1948) 1920-tól a Nemzetek Szövetsége mellett létesített genfi magyar Titkárság vezetője. 1936–40 között központi szolgálatot végzett a kulturális osztályon.

aktuális kérdéseket.[24] A miniszterelnökség és a Dísz-tér közti egyeztetés 1933–36 között vált dokumentálhatóan gyakorivá, amikor időről időre felvetődött a magyar kisebbségek szervezetből való kiléptetése. Erre az időszakra tehető az addigi támogatási rendszer felülvizsgálata is.[25] Ennek során a miniszterelnökség az Ammendének járó kifizetésekkel kapcsolatban felmerülő kérdésekben többször is informálta a külügyminisztériumot.

Ammende legfontosabb kapcsolata a külügyminisztériumban Khuen-Héderváry Sándor volt, aki 1925–34 között folyamatosan töltötte be a miniszter állandó helyettesének posztját. Kapcsolatuk a szervezet bécsi irodájának 1927-es megnyitásáig s ezzel a főtitkár Ausztriába költözéséig meglehetősen személytelen maradt, mivel az addig elsősorban a magyar külképviseleteken dolgozó diplomatákon keresztül, közvetett úton juttatta el információit hozzá. Ebben az időszakban Ammende fél évig Párizsban élt, majd többször is megfordult Genfben, Berlinben és Észtországban.[26] Így az első másfél évben – a Khuen-Héderváryval folyamatosan egyeztető – Baranyai és az őt 1923 óta személyesen ismerő Jungerth-Arnóthy Mihály biztosítottak számára megbízható csatornát a Dísz-tér felé.[27]

1927 áprilisától a külföldön állomásozó diplomaták közvetítő szerepe jelentősen csökkent, mivel ettől kezdve a főtitkár az év jelentős részét már Bécsben töltötte. Egyedül a bécsi követség tartott kapcsolatot Ammendével, mivel a magyar támogatás 1928 után – feltehetően a harmincas évek első harmadáig – ezen keresztül jutott el a főtitkárhoz.[28] Annak azonban semmi nyoma, hogy a stratégiai kérdések megtárgyalásával Ammende bármikor is a követhez fordult volna. A harmadik kongresszus előkészítése idején ugyanis a főtitkár már közvetlenül Khuen-Héderváryval levelezett, s ha szükségesnek látta, vagy ha amúgy is át kellett utaznia Magyarországon, felkereste őt a minisztériumban. Leveleiben és a megbeszéléseken nemcsak a sorrendben következő kongresszus programjához kérte a magas ran-

---

[24] Ewald Ammende: Beszámoló magyarországi, romániai, jugoszláviai és bulgáriai utazásomról 1930. július 1-től 14-ig. *Pro Minoritate*, 2004. Nyár. 111–129. 115.

[25] Az 1933/34-es évtől kezdve az addig a külügyminisztérium által fizetett tagdíj 50%-át átvállalta a miniszterelnökség. Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1935. november 18. MOL, K 64. 1935–47–778.

[26] A Titkárság székhelye 1927 áprilisáig hivatalosan a genfi Hotel Victoriában volt. Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. Bundesarchiv (BA), Nachlaß Wilfan (N 1. 250), Fasz. 5. 406.

[27] Jungerth-Arnóthy Mihály (1883–1957) 1933. nov. 16-ig a revali képviselet vezetője. (1928-ban a követség áttette székhelyét Helsinkibe.)

[28] Ammende utazásai során időnként felkereste a magyar követségeket is. Bizonyíthatóan találkozott például 1928-ban Belgrádban Forsterrel, Revalban Jungerthtel, 1929-ben Helsinkiben Jungerthtel, Bécsben Ambrózyval többször is, Kányával pedig 1931-ben Berlinben.

gú hivatalnok egyetértését és támogatását, hanem rendszeresen beszámolt neki genfi tapasztalatairól, a nemzetközi szervezetek tervezett lépéseiről, a német és magyar kisebbségekkel kapcsolatban begyűjtött információiról, az utazásai során politikusokkal folytatott megbeszéléseiről, sőt olykor a német diplomácia népszövetségi kisebbségvédelemmel kapcsolatos szándékairól is. Teljesen egyértelmű, hogy Ammende a külügyminisztérium számára nemcsak egy nemzetközi szervezet titkosan dotált főtitkára volt, akitől elvárták, hogy a „magyar érdekeket" képviselje, de legalábbis feltétlenül tiszteletben tartsa, hanem másodsorban egyfajta soft-hírforrás is, aki ugyan nem hétpecsétes titkokat közölt, de a kisebbségi politikai elitekről, illetve a kisebbségi ügyekkel foglalkozó nemzetközi porondon történt eseményekről használható, elemezhető információkat szállított. Nem állapítható meg, hogy ezt a szerepet Ammende önként vállalta magára, vagy mindez egy Bethlennel 1925-ben kötött szóbeli megállapodás része lett volna. Bár könnyen elképzelhető, hogy valamilyen szinten mindkét feltételezés megállja a helyét, nagyon valószínűnek látszik, hogy a főtitkár saját – a folyamatos magyar anyagi támogatást bebiztosítani kívánó – aktivitása volt hangsúlyosabb a kérdésben. Egyrészt ugyanis a Bethlennel vagy Khuen-Héderváryval létrejött találkozók mindig Ammende kezdeményezésére valósultak meg, és semmi nyoma sincs annak, hogy a főtitkárt valaha is berendelték volna a Dísz-térre. Másrészt, amikor Budapest szemében komolyan megkérdőjeleződött a Kongresszuson való magyar részvétel értelme, a kritika csupán a szervezet tevékenységével kapcsolatos kérdésekre koncentrált.[29]

Ammende a Dísz-téren személyesen ismerte Apor Gábort, a politikai osztály vezetőjét is.[30] Apor beosztásánál fogva feltétlenül tájékozott volt a Kongresszus ügyeiről, neve mégis mindössze néhányszor merült fel közvetlenül az aktákban. 1928. augusztus elején például napi jelentésekben számolt be a főtitkár és Jakabffy nála tett látogatásairól, 1931. áprilisban pedig Ammende tájékoztatta írásban a magyarországi szlovákok részvételének akuttá váló kérdéséről.[31] Apor jelen volt azon a Pataky és Kánya közti, 1933. március 18-i megbeszélésen is, melyen Kánya a Kongresszus támogatásának megvonása mellett döntött. Vé-

[29] A külügyminisztérium utasítása Masirevich követnek Berlinbe. Budapest, 1934. március. 27. Magyar Országos Levéltár (MOL), K 64. 1934–41–115.

[30] Apor Gábor (1889–1969) Magyar diplomata. 1921–25 között a varsói követségen, majd 1927 végéig a párizsi követségen szolgált. 1927-től 1934-ig a minisztérium politikai osztályának vezetője, majd 1935-ig a bécsi követség első embere. 1935–38-ban a külügyminiszter állandó helyettese.

[31] Eiler: *„Kisebbségi külpolitika"*... i. m. 129–130.

gül pedig Ammende 1934 januárjában kihallgatást kért tőle.[32] Az mindenesetre nem tűnik valószínűnek, hogy az osztályvezető (1934 szeptemberétől 1935 márciusáig a bécsi követség vezetője, majd ezután 1938 végéig a miniszter állandó helyettese) *hangsúlyosan* részt vett volna a szervezettel kapcsolatos stratégiai döntésekben, mivel az első években a Bethlen–Khuen-Héderváry–Pataky hármas, 1932-től pedig Kánya és Pataky kettőse határozta meg *közvetlenül* a Kongresszussal szemben követett irányvonalat.

1932-ben Kánya Kálmán került a külügyminiszteri székbe. Az új miniszter egy 1931-es berlini követségen folytatott beszélgetés óta személyes ellenszenvet táplált a főtitkár iránt, aki volt bátor felhívni figyelmét a magyar nemzetiségi politika hiányosságaira.[33] Ezt a lépést Kánya sohasem bocsátotta meg neki. Ez már önmagában véve is nagy problémát jelentett Ammende számára, de a helyzetet tovább súlyosbította, hogy Pataky is megneheztelt rá a Kongresszus elméleti kérdéseket boncolgató „teoretikus jellege", a magyarországi szlovákok ügyének kezelése és a magyar kisebbségek érdekeinek úgymond figyelmen kívül hagyása miatt. Ettől kezdve Ammende energiájának jó része arra ment el, hogy időről időre meggyőzze az illetékeseket a magyar csoport részvételének szükségességéről, és kieszközölje a korábban rendszeresen érkező anyagi támogatás ismételt folyósítását. Tisztában volt azzal, hogy semmi esélye sincs arra, hogy Kánya személyesen fogadja, ezért ezzel nem is próbálkozott. Ettől kezdve háttérbe szorult az a gyakorlat, hogy a főtitkár a kongresszusok programját előzetesen közvetlenül a külügyminisztériummal egyeztette. A Dísz-tér ehelyett áttért a tervbe vett témák napirendre vételénél a magyar kisebbségi politikusok útján történő befolyásolásra.

Ebben az időben – eltekintve az Aporral megkísérelt kapcsolatfelvételtől – Ammende a külügyminisztérium kötelékéből főleg Kristóffy József minisztériumi osztálytanácsossal érintkezett.[34] Az osztálytanácsos neve a húszas években még elsősorban a magyar csoportra eső összegek átutalásának elrendelése kapcsán jelent meg. Khuen-Héderváry párizsi követté történt kinevezése után azonban a Kong-

---

[32] Apor napi jelentése Khuennak Ammende látogatásáról. Budapest, 1928. augusztus 8. MOL, K 64. 1928–47–488; Apor napi jelentése Khuennak Jakabffy látogatásáról. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 1928–47–488; Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1931. április 9. MOL, K 64. 1931–47–314; Kristóffy feljegyzése. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935–47 (120/1933); Ammende levele Apornak. Bécs, 1934. január. 27. MOL, K 64. 1935–47 (329/1934).

[33] Feljegyzés cím, szerző és dátum nélkül. Valószínűleg Kristóffy, biztosan 1934-ben. MOL, K 64. 1935–47. Számozatlan.

[34] Kristóffy József (1890–1969) Magyar diplomata. 1937-ig központi szolgálatot teljesített a számjel, a hadifogoly, a politikai, a külföldön élő magyar állampolgárok gondozását ellátó osztályokon. 1937–39 között a varsói követségen dolgozott.

resszuson való részvétel ügyében Kánya és Pataky között tartott egyeztetések s a felek nézeteinek egymás felé való közvetítése az ő feladata lett. Ammende magyar külügyminisztériumi kapcsolatainak radikális gyengülését mindenesetre önmagában is jelzi, hogy az addig a külügyminiszter állandó helyettesével levelező, illetve tárgyaló főtitkárnak 1933 után már többnyire „be kellett érnie" egy osztálytanácsossal.

Patakyval azonban továbbra is élő maradt a kapcsolata. Többször felkereste Budapesten, s bár az államtitkár fenntartásai a Kongresszussal szemben nyilvánvalóak voltak, Kánya abszolút negatív hozzáállása miatt elsősorban rá kellett támaszkodnia. Annyi bizonyos, hogy a harmincas évek második harmadától Pataky volt az, aki keresztülvitte a külügyminiszternél, hogy a magyar kisebbségeket ne léptessék ki a szervezetből. Ebben minden bizonnyal nem Ammende meggyőzőereje játszotta a főszerepet, hanem a magyar csoport vezetőinek – elsősorban Szüllőnek és Jakabffynak – a véleménye.[35]

Ammende 1936-ban bekövetkezett váratlan halála után Ferdinand von Uexküll-Güldenband, a *Nation und Staat* főszerkesztője lett a szervezet először megbízott, majd megválasztott főtitkára.[36] Bár formálisan az elnök Josip Wilfannal[37] együtt ő volt a Kongresszus vezetője, a háttérből Werner Hasselblatt,[38] az Európai Német Népcsoportok Szövetségének berlini irodavezetője irányított. A Hasselblatt és Uexküll közti jó viszony és közös politikai platform lehetővé tette, hogy kettejük együttműködése felhőtlen legyen. A szervezet vezetői és a magyar kormányszervek közötti kapcsolattartás ebben az időben már

---

[35] A magyar kisebbségi politikusok elsősorban attól tartottak, hogy helyüket elfoglalnák, s ezzel nemzetközi nyilvánosságot kapnának a kormányaikkal együttműködő „álmagyarok". Szüllő jelentése az 1933-as berni kisebbségi kongresszusról. Dátum nélkül. (Biztosan 1933. október vagy november.) Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár (OSZKK), Szüllő Géza hagyatéka Fond X, X/28. 3. dok.

[36] Ferdinand Wilhelm Uexküll-Güldenband (1890–1939) Balti német újságíró. 1920–26-ban a *Libauer Zeitung* főszerkesztője, majd az Európai Német Népcsoportok Szövetsége lapjának (*Nation und Staat*) kiadója 1929 és 1938 között. 1936-tól a Nemzetiségi Kongresszus először megbízott, majd 1938-ban véglegesített főtitkára.

[37] Josip Wilfan (1878–1955) Olaszországi szlovén kisebbségi politikus. Politikai pályáját 1906-ban kezdte, mikor a trieszti szlovének *Edinost* nevű szervezetének titkára lett. 1921 májusától a római parlament képviselője. 1922-ben bekapcsolódott az Interparlamentáris Unió munkájába. 1925–38 között a Nemzetiségi Kongresszus elnöke. 1928. szept. 25-én összeszólalkozott Mussolinival, s pár nap múlva végleg áttelepült Bécsbe. 1939-ben Belgrádba költözött.

[38] Werner Hasselblatt (1890–1958) Észtországi német kisebbségi politikus. 1923–32 között a Balti-német, ill. a német-svéd parlamenti frakció vezetője. Kulcsszerepet játszott a kisebbségeknek kulturális autonómiát biztosító törvény megalkotásában és elfogadtatásában. A Nemzetiségi Kongresszus egyik alapítója, 1939 után pedig főtitkára. 1931-től az Európai Német Népcsoportok Szövetségének jogi tanácsadója és állandó berlini irodájának vezetője.

lényegében áttételesen, a magyar kisebbségi politikusok választmányi üléseken való részvétele útján valósult meg.

Az Ammende halálát követő három évben csupán néhány esetben találkoztak a Kongresszus – német – vezető személyiségei a magyar döntéshozókkal. Az 1937-es év első felében a magyarországi németek kongresszusi képviselete körül kirobbant ellentét tisztázására Pataky Tibor többször is Budapestre kérette a szervezőbizottság elnökét, Kurt Graebét.[39] Az utolsó bizonyítható kapcsolatfelvétel már a szervezet aktív időszaka után történt, amikor az új főtitkár az 1939-es konferencia megtartása érdekében lobbizott Patakynál.[40]

Budapest és a magyar csoport

A Dísz-tér és a miniszterelnökség a Kongresszust a magyar külpolitika mellékszálának, olyan „hadszíntérnek" tekintette, ahol határon túli magyar kisebbségi politikusokat állíthatott csatasorba, elsősorban a nemzetközi közvélemény befolyásolása céljából. Az ügy természeténél fogva nagy súlyt fektetett arra, hogy a szervezet titkos anyagi támogatására ne derüljön fény, bár a magyar csoport vezetőinek magyarországi kapcsolatai természetesen nem maradtak rejtve a szomszéd államok kormányai előtt. Tudták, hogy azok folyamatosan kapcsolatban állnak Budapesttel, s biztosak lehettek abban, hogy a Kongresszus ülésein követett taktika kialakítása a magyar hivatalos körök tudtával és beleegyezésével történik.[41]

Már az első kongresszus előtti egyeztetések nyilvánvalóvá tették, hogy Budapest szigorúan felügyelni kívánja a résztvevők kiválasztását. Ez a tény nem jelentette azt, hogy a külügyminisztérium állította volna össze a kiutazók listáját, de azt igen, hogy fenntartotta magának a jogot, hogy áldását adja a döntésekre. A csehszlovákiai és a romániai magyarok esetében ekkor semmi gond nem merült fel, hiszen ezekből az országokból a pártok olyan személyeket kívántak Genfbe küldeni, akik múltjuk, és akkori pozícióik révén élvezték Budapest bizalmát. Az SzHSz államban azonban a magyar párt helyzete jóval bizonytalanabb volt,

---

[39] Graebe levele Wilfannak. Bécs, 1937. július 1. BA, N 1 250, Fasz. 8. 421.

[40] Uexküll-Güldenband: Bericht über die Reise nach Ungarn, Jugoslawien und Rumänien vom 12. April bis 4. Mai 1939. BA, R 8043 (Deutsche Stiftung)/1000. 7–12.

[41] „Itt kötelességszerűen meg kell említenem, hogy a genfi jugoszláv delegáción már augusztus 28-án Szántóékat úgy informálták, hogy Deákék már 3 nappal korábban elutaztak Budapestre, bizonyára azért, hogy ott pénzt és utasításokat kapjanak. Ez az oka annak, hogy még nincsenek Genfben. A delegáció főembere, állítólag maga Sumenkovics még hozzátette: »Mi nagyon jól tudjuk, hogy Deák és Strelitzky működését Budapestről irányítják.«" Prokopy jelentése a külügyminisztériumnak a genfi útról. (1931. augusztus 27-től szeptember 6-ig.) Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931–47–712.

ezért hiába akarták a tényleges vezetők egyikét, a Magyar Párt társelnökét, Várady Imrét az ügynek megnyerni, próbálkozásukat nem koronázta siker.[42] Jobb híján tehát be kellett érniük az addig jószerével ismeretlen Deák Leóval. Támogatásához azonban elegendő volt, hogy a párt feltétlenül megbízható – ha akkor még nem is élvonalbeli – politikusaként ismerték.[43] Mivel azonban Deák kiutazása bizonytalan volt, s hírét vették, hogy Flamm József, a Délbácska baloldali belgrádi munkatársa ki kíván utazni Svájcba, felhívták Baranyai figyelmét annak „megbízhatatlan" politikai irányultságára, felszólítván őt – s rajta keresztül a magyar csoport tagjait is – a vele szembeni legteljesebb rezerváltságra.[44]

Természetesen a képviselők is ismerték a játékszabályokat, amit az is bizonyít, hogy amikor Jakabffy 1929-ben be szerette volna vezetni Ambrózyt a nemzetközi munkába, s ennek kiindulópontjaként magával akarta vinni Genfbe, nem mulasztotta el előtte tervéről megkérdezni a külügyminisztériumot.[45] Tette ezt annak ellenére, hogy a bánáti tagszervezet elnöke már régóta ismert politikus volt, akinek megbízhatóságához kétség sem fért.

Budapest felügyeletét legjobban mégis talán egy Szüllő által 1937. február 3-án Patakynak címzett levél bizonyítja. Ebben Szüllő a következőket írta: „Rómából való visszajöttemkor Majthényi László azzal fogadott, hogy Budapesten a londoni kisebbségi konferenciára mellém őtet küldötték ki. Engemet az életben már semmi sem lep meg, ezt a fait accomplit is elfogadtam, bár én Londonban inkább egy agilis fiatal és az idegen nyelveket értő kompanistát szerettem volna, mint egy idősebb felvidéki bárót, aki ősei nyelvét tökéletesen bírja s a latin ideológiában, a szintaxisban erős."[46]

A külügyminisztériumnak természetesen csak a magyar pártok által kiküldött személyekre lehetett befolyása, ezért amikor 1931-ben Deák és Strelitzky másodszor is csak késve kapta meg útlevelét,

---

[42] A külügyminisztérium határozott hangú figyelmeztetést küldött a magyar politikusoknak: „kérem szíveskedjék a vajdasági vezető magyar körökkel szemben belátása szerint alkalom adtán kifejezésre juttatni, hogy tekintettel arra, hogy kisebbségi jogai megvédésére kínálkozó alkalmakat áldozatkészség hiányából ekként elmulasztják, csak magukra vessenek, ha jogaikat érvényesülésre juttatni nem lesznek képesek, sőt a jövőben a szerb kormánynak és köröknek merészsége velük szemben csak növekedni fog. A politikai osztály utasítása Wodianernek. Budapest, 1925. szeptember 7. MOL, K 64. 1925–47–503–309.

[43] Hory követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Belgrád, 1925. október 16. MOL, K 64. 1925–47–503–431.

[44] Parcher Félix (követ) a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar királyi képviseletnek. Bern, 1925. október 17. MOL, K 107. 15. cs. 16/13 t. 1052. sz. dok.

[45] Apor Gábor napi jelentése. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 28–47–488.

[46] Szüllő Géza jelentése. 1937. február 3. OSZKK, Fond X, X/28.

s a jugoszláv kormány magyar exponensének tekintett Szántó Gábor[47] jelent meg Genfben azzal az igénnyel, hogy a Választmány ismerje el őt a jugoszláviai magyarság hivatalos képviselőjének, a várható fejleményekről előre értesült apparátus elküldte megfigyelőként a nem sokkal korábban Magyarországra áttelepült Prokopy Imrét[48] is, hogy tartsa szemmel a Pesten is árulónak tartott politikust.[49] Abban természetesen bízhatott, hogy a másik két államból érkező magyar képviselők megakadályozzák majd a szabadkai politikus felvételét, de azért – biztosítékként – szükségesnek látta egy a helyi viszonyokat kitűnően ismerő személy csatasorba állítását is.

Budapest és a magyar csoport közötti információáramlás elsősorban a szervezetben formális, vagy informális kapcsolatai révén fontos szerepet betöltő képviselőkön keresztül zajlott. Ez nem jelentette azt, hogy a külügyminisztériumba, illetve a miniszterelnökségre ne érkeztek volna jelentések más, a kongresszuson szintén részt vevő politikusoktól is, de az írásbeli beszámolók és szóbeli jelentések túlnyomó többsége Szüllőtől, Flachbarthtól és Jakabffytól származik.[50]

Az 1925-ig még többnyire Budapesten élő Szüllőt a magyar kormány támogatásával, illetve nyomására választották meg az Országos Keresztényszocialista Párt élére.[51] A kérlelhetetlenül negativista meggyőződésű politikus 1938-ig folyamatosan tagja volt a csehszlovák parlamentnek, s pozíciója, valamint hihetetlen aktivitása révén talán ő volt a csehszlovákiai politikai élet és a magyar pártviszonyok egyik legjobb felvidéki ismerője. Egészen az első bécsi döntéssel bekövetkezett határváltoztatásokig, amikor is a magyar felsőház tagja lett, folyamatosan kapcsolatban állt a külügyminisztériummal és a miniszterelnökséggel. A követség, illetve a konzulátus jelentéseiben

---

[47] Szántó Gábor (?–?) Jugoszláviai magyar kisebbségi politikus, szabadkai orvos. Kezdetben a Magyar Párt tagja, de 1924-ben kilépett a szervezetből, s megalakította a tényleges befolyást nem szerző magyar radikális pártot. 1931 novemberében a szkupstina képviselőházába választották, ahol megpróbálta képviselni a magyar kisebbség érdekeit. A feloszlatott Magyar Párt tényleges vezetői s Budapest sohasem ismerték el a magyarság valódi képviselőjének.

[48] Prokopy Imre (1873–1944) Bács-Bodrog megye utolsó magyar főispánja. 1925 végétől a Magyar Párt főtitkára. 1927-ben áttelepült Magyarországra. Budapestről nyújtotta be petícióit a Népszövetséghez a jugoszláviai magyar kisebbség sérelmeinek tárgyában. Petíciós tevékenysége mögött természetesen a magyar kormány támogatása állt.

[49] Prokopy jelentésében kiutazásának céljai között sorolta fel, hogy szükség esetén Szántó Gábor és két társa ellenakcióját a másik két államból érkező magyar küldöttek segítségével leszerelje. Prokopy Imre jelentése a külügyminisztériumnak a genfi útról. Budapest, 1931. szeptember 19. MOL, K 64. 1931–47–712.

[50] Sulyoktól és Baloghtól is maradtak fent beszámolók, de ezek inkább kivételnek tekinthetők. Az ő esetükben feltehetően – hasonlóan Strelitzkyhez. Deákhoz és némileg Jakabffyhoz – a szóbeliség dominált.

[51] Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely. 2002. 117.

időnként „Éva" fedőnév alatt szereplő politikus rendszeresen beszámolt a csehszlovákiai belpolitikai eseményekről, a magyar pártok lépéseiről, a pártokon belüli, illetve a pártok közötti feszültségekről. Mivel ő volt a csehszlovákiai magyar pártok „külpolitikusa", aki egyaránt részt vett az Interparlamentáris Unió, a Népszövetségi Ligák Uniója, valamint a Nemzetiségi Kongresszus ülésein is, a nemzetközi fórumokon szerzett tapasztalatait is rendszeresen továbbította Budapestre. Ha a külügyminisztérium vagy Pataky személyesen találkozni óhajtott vele, vagy esetleg utasította valamire, akkor a számjeltáviratokban Szüllőt a 220-as kódszám fedte. Jelentéseit rendre a magyar kirendeltségeken keresztül juttatta el a címzetteknek. Bár az ő esetében a szervezetet érintő kapcsolattartásban jórészt az írásbeli beszámolók domináltak, időnként azért Budapesten is megjelent.

A Kongresszus ügyeit illetően Szüllő mellett Flachbarth is jelentett Budapestnek. Több okból is. Egyrészt, mert a magyar pártok prágai irodájának vezetője többször is helyettesítette Szüllőt a választmányi üléseken. Másrészt pedig, mert 1926 és 1928 között az ő feladata volt a külügyminisztériumból és a miniszterelnökségről Ammendének küldött összegek eljuttatása a címzetthez.[52] Miután Flachbarth a Tuka-ügy kapcsán gyanúba keveredett, s félő volt, hogy letartóztatják, először Bajorországba menekült, majd onnan később Budapestre költözött.[53] Itt továbbra is kapcsolatot tartott a miniszterelnökséggel, amely 1932-ben megfigyelőként el is küldte a bécsi kongresszusra.[54] A szervezettel tehát nem szakadt meg teljesen a kapcsolata, sőt amikor 1937-ben a Kongresszus elhatározta egy újabb kötet kiadását a kisebbségek aktuális helyzetéről, ő véleményezte a tervezetet a hivatal számára.[55]

Bár Jakabffytól is maradtak fenn írásos beszámolók a külügyminisztérium aktáiban, az ő kapcsolattartási módja jelentősen különbözött Szüllőétől. Az ő esetében elsősorban a szóbeliség dominált. Családja történetéről írott munkája arról tanúskodik, hogy évente többször is megfordult a magyar fővárosban, sőt Ammendével is többször találkozott itt.[56] Ez úgy volt lehetséges, hogy jugoszláviai kollégáival

---

[52] A magyarokra eső részletek az 1926/27-es kongresszusi évtől 1928. júliusig jutottak el közvetlenül Flachbarthon keresztül Ammendéhez.

[53] Flachbarth menekléséről és Budapest titkos lépéseiről lásd Masirevich jelentése a külügyminisztériumnak. Prága, 1929. április 20. MOL, K 64. 1929–7–338; A külügyminisztérium Velics konzulnak Münchenbe. Budapest, 1929. március 27. MOL, K64. 1929–7–426. A történetet röviden összefoglalja Szüllő is. Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Párizs, 1929. április 18. MOL, K 64. 1929–41–347.

[54] Jakabffy: *Adatok*... i. m. 41.

[55] Flachbarth Ernő: Véleményes jelentés. Flachbarth Ernő iratai. MOL, K 763. Filmtár. 16533. tekercs. 323. cím. 1944. G-I dosszié. 768–771.

ellentétben állandó útlevéllel rendelkezett, s az utazásokat családi kapcsolatai is szükségessé és lehetővé tették számára. Egyértelmű, hogy Jakabffy nemcsak az utazási költségek felvétele céljából jelent meg a külügyminisztériumban és a miniszterelnökségen, mint ahogy azt – többek között – 1926. augusztus végi/szeptember eleji Khuen-Héderváry nál vagy 1928. augusztus 6-án Apornál tett látogatása is bizonyítja.[57]

A többiekről – elsősorban a jugoszláviai küldöttekről – ebben az összefüggésben nem sokat tudunk. Annyi bizonyos, hogy ha máskor nem is, kiutazásuk előtt rendszeresen megjelentek Budapesten – már csak az utazási költségek miatt is. Joggal feltételezhető, hogy ilyenkor ők is beszámoltak az illetékeseknek. A jugoszláviai belpolitikai viszonyok ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy Deákék az információs körforgásban csak marginális szerepet játszottak.[58]

A szervezetben résztvevő magyar küldöttek egyszerre sohasem találkoztak Budapesten. Egyrészt nem is lett volna egyszerű összehangolni az érintettek programjait, másrészt a jugoszláviaiak útlevél-elbírálására amúgy sem lehetett volna egy összejövetelt építeni. Valójában azonban erre nem is volt égető szükség, mivel a vezető szerepet vivők közül valaki mindenképpen megjelent Budapesten, ráadásul a kongresszus megnyitója előtt bőven volt lehetőség információcserére és egyeztetésre is.

A külügyminisztérium és a magyar résztvevők közötti kapcsolattartás speciális eleme volt, hogy a Népszövetség mellett működő magyar képviselet rendszeresen ebédre, vagy vacsorára hívta meg a küldötteket.[59] Ezek az asztal melletti beszélgetések nemcsak azért voltak hasznosak, mert ezáltal a diplomaták értesülhettek a Kongresszuson történtekről, hanem azért is, mert a külképviselet is tájékoztatni tudta őket a nemzetközi kisebbségvédelemmel kapcsolatos legújabb fejleményekről, a nagypolitikai összefüggésekről és adott esetben petícióik állásáról is.[60]

---

[56] Természetesen nemcsak a szervezet ügyei miatt fordult meg gyakran Budapesten. Egyik oka mindenképpen az volt, hogy kisebbségpolitikai folyóiratát a miniszterelnökség támogatta anyagilag és olykor anyagokkal is.

[57] Ekkor a konferenciáról visszatérő Jakabffy beszámolt a kongresszus üléseiről s arról a tervről, hogy a szervezet állandó irodát kíván nyitni. Kristóffy. Pro domo. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1927–47–422.

[58] Deákék diktatúra kikiáltása utáni elszigeteltségét jól ábrázolja Jakabffy egyik visszaemlékezésében. Eszerint a cenzúra miatt úgy levelezett Deákkal, hogy a Kongresszussal kapcsolatban álló személyek nevét álnevekkel helyettesítették: Ammende Dr. Ewaldként, Pataky dr. Csermelyként, Wilfan tömeggondnokként szerepelt leveleikben. A levelezésre falból kitaláltak egy ügyet az ún. Kárász-féle csődügyet, melyben mint kollégák érintkeztek. Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. TLA, KV. K 1486/95. 187–188.

[59] A rendszeres meghívások tényét Jakabffy közli visszaemlékezéseiben.

Az 1925-ös konferencián való részvétellel ki is alakult a kisebbségi politikusoknak az a köre, amelyre Budapest a későbbiekben is bázisként tekinthetett. Ez a kör a későbbiekben bővült, majd változott is kissé összetételében (elsősorban Törley 1927-es, Flachbarth 1929-es kényszerű áttelepülése, valamint Jakabffy 1937-es önkéntes távolmaradása folytán), de az egész időszakra érvényes maradt, hogy a külügyminisztérium, illetve a miniszterelnökség a már bevált személyek részvételével szemben nem fogalmazott meg kifogást.[61] A 13 év alatt mindössze néhány esetben merültek fel kérdőjelek a képviselők alkalmasságával kapcsolatban.

Először 1928-ban, a Népszövetségi Ligák Uniója állandó kisebbségi bizottságának júliusi, hágai ülésével kapcsolatban vetődött fel a magyar résztvevők magatartásának kérdése. A politikai osztály vezetőjénél ugyanis augusztus 6-án megjelent Jakabffy, majd két napra rá Ammende, s mindketten felhívták Apor figyelmét a magyar képviselet „elégtelen voltára".[62] A kritika lényegében Szüllő nyilvános tevékenységére összpontosult. Jakabffy szerint a csehszlovákiai politikus agresszivitása, személyeskedése mindenkiben antipátiát keltett, ezért azt javasolta, hogy augusztus 26-án, még a genfi út előtt Balogh, Flachbarth, Szüllő és az ő részvételével hívjanak össze egy megbeszélést Budapesten, amelyen a konferenciákon való szereplést át lehetne beszélni. Javasolta az illetékeseknek, hogy figyelmeztessék a képviselőket az együttműködés fontosságára és arra, hogy előadásaikat már-már tudományos objektivitással tartsák meg, s óvakodjanak attól, hogy viselkedésük alapján a Rothermere-akció propagandistáinak tartsák őket.[63]

Túlzás lenne azt állítani, hogy a két egymástól teljesen eltérő habitusú politikus között komoly ellentét vagy tartós feszültség lett volna. Arról nem is beszélve, hogy magyar kisebbségi politikusként mindkettőjük végső célja ugyanaz, a területi revízió volt. A konstruktívabb, objektivitásra törekvő Jakabffy egyszerűen nem tartotta cél-

[60] A genfi képviselet kisebbségekkel kapcsolatos általános feladatairól Velics követ a következőképpen számolt be egy jelentésében: „A képviselet törekvése továbbá oda irányul, hogy a magyar kisebbségek Genfben megforduló képviselőinek segítségére legyen, hogy a bizottsági tagokkal az érintkezést felvehessék és amennyiben azokat nem ismerik, őket az illetőkről kellően informálja." Velics követ jelentése Kányának. Genf, 1936. január 29. MOL, K 64. 1936–27–107.

[61] Kérdéses persze, hogy Esterházy 1932 utáni távolmaradásában mekkora szerepe volt Budapestnek. Jakabffy visszaemlékezésében a Kongresszuson kirobbant botrány ismertetése után csak annyit jegyez meg lakonikusan, hogy „Esterházy nem szerepelt többé a kongresszusokon." Jakabffy: *Adatok*... i. m. 43.

[62] A két beszélgetés időbeni közelsége nem volt véletlen. Ammende ugyanis augusztus 4-én felkereste Jakabffyt zaguzséni otthonában, ahol volt lehetőségük alaposan átbeszélni a szervezettel kapcsolatos ügyeket. Jakabffy: *Adatok*... i. m. 23.

[63] Apor napi jelentése. Budapest, 1928. augusztus 6. MOL, K 64. 1928–47–488.

ravezetőnek Szüllő tudatosan felvállalt konfliktuskereső, cinikus stílusát. Fenntartásaihoz feltehetően hozzájárult az is, hogy Szüllőben érezhetően jelenvolt az utódállamok vezető népeivel szemben érzett magyar felsőbbrendűség-tudat is, amit az erdélyi Jakabffy mindig is kifejezetten károsnak tartott.[64] Az elégedetlenség azonban kölcsönös volt, mert Szüllő alig egy hónappal később a következőket írta Jakabffyról a külügyminisztériumnak: „Jakabffynál bizonyos felvilágosításokra van szükség, mert ő öncélnak gondolja a kisebbségi konferenciát, meg van hatva annak nagyságától, és nehezen tudja belátni azt, hogy a mi célunk nem az, hogy mi megelégedett kisebbségek legyünk valamely országban, de a mi végső célunk az, hogy mi ne legyünk abban az idegen országban kisebbségek."[65]

Nem tudni, hogy a Jakabffy által javasolt augusztus 26-i megbeszélésre végül sor került-e, az azonban tény, hogy Szüllő modora és taktikája az évek során mit sem változott. Jakabffy valószínűleg beletörődött ebbe, mint megváltoztathatatlanba. Emellett az elkövetkezendő években neki is egyre több fenntartása fogalmazódott meg a Kongresszus vezetésével és irányvonalával szemben, ami nemegyszer őt is rendkívül határozott – igaz, színfalak mögötti – fellépésre sarkallta.

Az augusztus 8-i beszélgetésen Ammende felhívta Apor figyelmét Balogh Arthur passzivitására is. A jogászprofesszor a főtitkár szerint nem ismerkedett, és csak magába zárkózottan ült a konferenciákon. Ráadásul nem volt jó előadó, mivel előadásai szövegét felolvasta, s állítólag a vitákban sem állta meg a helyét. Ezért felvetette, hogy amennyiben a külügyminisztérium egyetért, Balogh helyett a jövőben inkább Ambrózy legyen az erdélyi magyarok másik képviselője. Ambrózy 1928-ban meg is jelent a konferencián, de nem vált be, ezért soha többé nem utazott Genfbe. Balogh viszont 1935-ig még ötször vett részt a kongresszusokon. Budapest és a magyar párt feltehetően azért tartott ki mellette, mert a kisebbségi jogok nemzetközileg elismert szakértője volt, s mint ilyen, elemzéseit szakmai érvekkel hitelesen támaszthatta alá.[66] Ezenkívül ott volt mellette Jakabffy, aki a társasági érintkezésben tapasztalható hiányosságait kitűnően

---

[64] „A vacsoránál azután folytatta szellemeskedését, ami ekkor valóban feldühített. Ilyeneket mondott: »múltkor egy tót politikus azt mondotta nekem, hogy a magyarok azért olyan elbizakodottak, mert amikor ezer év előtt idejöttek, valami állatbőr volt a vállukon. Nem azért, válaszoltam én, hanem mert maguk akkor libériában fogadtak!«" Jakabffy: *Adatok*... i. m. 53.

[65] Szüllő Géza jelentése a külügyminisztériumnak. Pozsony, 1928. szeptember 5. MOL, K 64. 1928–47–527.

[66] A külügyminisztérium titkos anyagi támogatásával jelent meg 1929-ben Párizsban Balogh Arthur *Protection des minorités* című munkája. A könyv korábbi, 1928-

ellensúlyozhatta. Ráadásul többször is előfordult, hogy nem csak ketten utaztak Romániából Svájcba, hanem hárman.

1928 után csupán egyetlen esetben találunk feljegyzést arról, hogy Budapestnek fejtörést okozott volna a magyar képviselők személye. Ez a dokumentum is csak közvetett bizonyítéknak tekinthető, mivel nem a külügyminisztériumban, vagy a miniszterelnökségen született, hanem Wilfan dolgozószobájában, 1937. decemberében.[67] A feljegyzés az elnök, Graebe és Uexküll eszmecseréjéről készült. A jövő évi kongresszussal kapcsolatban Graebe ismertette a többiekkel azt a beszélgetést, amelyet Patakyval folytatott Berlinben. Graebe szerint az államtitkár ebben nemcsak a magyarországi németek kérdésére tért ki, hanem a magyar delegáltak körére is. Pataky állítólag két személlyel kapcsolatban gondolkodott változtatáson: egyfelől nyomást akart gyakorolni Jakabffyra, hogy az ismét kapcsolódjék be a szervezet munkájába, másfelől Szüllőt valaki mással akarta pótolni. Ha voltak is az államtitkárnak ilyen tervei, nem valósította meg őket. Az sem lehetetlen azonban, hogy csak azt mondta Graebenek, amit az amúgy is szívesen hallott. Jakabffy kilépése ugyanis presztízsveszteséget jelentett, ráadásul kellemetlenül érinthette a németeket, hogy a legkonstruktívabb magyar politikus éppen a német kisebbségek magatartására és a német kisebbségpolitikára hivatkozva szakította meg kapcsolatait a Kongresszussal. Szüllő esetleges lecserélése pedig biztosan örömmel töltötte volna el őket, mivel annak tevékenysége gyakorlatilag a kezdetektől fogva szálka volt mind az elnök, mind a német vezetők a szemében.

A magyar résztvevők és a szervezet viszonya

Az évente kiadott kongresszusi beszámolók azt sugallják, hogy a megjelentek között egy-két kivételes esettől eltekintve teljes harmónia uralkodott. A közös cél iránt elkötelezett, felelősségtudattól áthatott, többé-kevésbé azonos platformon álló közösség képe bontakozik ki az olvasó előtt. Ez azonban így természetesen nem volt igaz. A beszámolók az előadások tisztázott változatait tartalmazták, s az üléseken kialakult nézeteltéréseket letompított formában adták vissza. Ráadásul a kötetekbe nem kerültek bele a bizottsági ülések jegyzőkönyvei sem. Ezért a magyar csoport vezetőinek viszonya a Kongresszushoz, illetve annak irányító személyiségeihez nem rekonstruálható ezek alapján a források alapján.

---

as magyar és német nyelvű kiadásainak költségeit a miniszterelnökség fedezte. A kiadással kapcsolatos levélváltásokat és utasításokat lásd MOL, K 64. 1931–47–743.

[67] Wilfan feljegyzése a választmányi ülésről. Bécs, 1937. december 1. BA, N 1.250, Fasz. 8. 435.

A magyar képviselők minden évben megjelentek az üléseken, s kivették részüket a szakmai munkából: előadásokat tartottak, s néhányan közülük tagjai voltak valamelyik bizottságnak is. Természetesen a többnyire háromnapos rendezvények kitűnő lehetőséget kínáltak arra is, hogy a többi küldöttel is megismerkedjenek, s tájékozódjanak más kisebbségek helyzetéről is.[68] A legtöbb másnemzetiségű résztvevővel azonban természetszerűleg nem alakíthattak ki komolyabb kapcsolatot, mivel a szervezet évente csupán egy konferenciát tartott, s így a következő kongresszusig nem volt lehetőség újabb találkozásra. Ezért a magyar csoport, pontosabban a csoporton belül is meghatározó szerepet játszó politikusok kapcsolatrendszerében elsősorban a főtitkár, az elnök és néhány német küldött, illetve választmányi tag kapott meghatározó szerepet.

A szervezetben viselt tisztsége alapján Szüllő Géza volt a magyar csoport vezetője. A rendkívül impulzív, magas konfliktustűrő képességgel megáldott – egyébként valóban rendkívül szellemes – elnökségi és választmányi tag a választmányi üléseken, sőt némileg enyhébb formában a kongresszusokon is lényegében ugyanazt a taktikát és stílust képviselte, mint a csehszlovák parlamentben.[69] Nem véletlen, hogy a Németországi Népszövetségi Liga képviseletében 1926-ban megfigyelőként Genfben megjelent Otto Junghann[70] elsősorban az ő és Flachbarth fellépésére alapozva jelentette a német külügyminisztériumnak, hogy „a magyaroknak természetüknek megfelelően kevésbé fontos az egyes problémák szakszerű feldolgozása, és a nemzetközi kisebbségi mozgalmat mindenekelőtt közvetlen propagandahatása alapján szemlélik."[71] Szüllő ugyanis már a második kongresszuson megsemmisítő kritikát akart gyakorolni megnyitóbeszédében a Népszövetség fölött, s csak az Elnökség nyomására volt hajlandó kihúzni szövegéből a legkeményebb megállapításokat.[72]

---

[68] A kongresszusok alatti beszélgetésekről leginkább Jakabffy visszaemlékezéséből nyerhetünk képet. Jakabffy: *Adatok*... i. m.

[69] Szüllő tevékenységét az első bécsi döntés után a Magyar Szemle a következőképpen méltatta: „Az idő bebizonyította, hogy Szüllő Géza kitartó és negativista politikája volt az igazi reálpolitika... alig volt nemzetközi konferencia, európai kisebbségi és parlamenti találkozás, ahol meg ne jelent volna s ne hívta volna fel a hallgatóság figyelmét a csehszlovákiai állapotokra. Itt ugyanaz a rendszeres és következetes negativizmus jellemezte tevékenységét, mint a belpolitikában." Szüllő Géza. *Magyar Szemle*, 1938. 4. sz. 372–375.

[70] Otto Junghann (1873–1964) Németországi jogász, kisebbségi szakértő. 1925 és 1927 között a Németországi Népszövetségi Liga ügyvezető elnöke, utána pedig kisebbségi bizottságának elnöke. A Népszövetségi Ligák Uniójának egyik alelnöke. 1933-ban minden hivatalát leteszi.

[71] Otto Junghann: A második nemzetiségi kongresszus Genfben 1926. október 25–27 (téves: augusztus, nem október) Dátum nélkül. PAAA, R 60464, Számozatlan.

Ezek után nem meglepő az Ammende és Szüllő között kialakult és állandósult feszültség, amely valójában sohasem oldódott fel teljesen. Míg ugyanis Szüllő a Kongresszust szigorúan a kisebbségi propaganda nemzetközi színterének tekintette, addig Ammende helyet keresett a szervezetnek a nemzetközi politikai porondon, és semmi sem hiányzott neki kevésbé, mint hogy a radikális hangvétel eluralkodása esetén a Kongresszust revizionista gyülekezetnek könyveljék el.[73] Ez teljesen ellehetetlenítette volna a szervezetet a Népszövetség előtt, de a német kormányt is kezdeti tartózkodó, majd támogató hozzáállásának gyökeres felülvizsgálatára késztette volna.

Szüllő valójában elismerte Ammende képességeit, tehetséges embernek tartotta, akinek figyelemre méltó kapcsolati hálót sikerült kiépítenie.[74] De már 1928-ra kialakult benne az a meggyőződés, hogy a főtitkár elsősorban német érdekeket szolgál, a magyar törekvéseket pedig háttérbe igyekszik szorítani.[75] Szüllő ezt természetesen nem nézte tétlenül, s a választmányi üléseket lényegében harctérré változtatta. Tökéletesen tisztában volt azzal, hogy hozzáállásával nem szerzett híveket magának kollégái között, s érezte azt is, hogy Ammende sem kedveli, sőt egyenesen tart tőle.[76] Ebben nem is tévedett. A főtitkár 1928 augusztusában Apornál tett látogatása során lényegében panaszt tett Szüllőre a külügyminisztériumnál. Természetesen nem vádaskodott, hisz ezzel felkelthette volna az illetékesek ellenérzését, hanem az egész ügy, s benne a magyar érdekek veszélyeztetését rótta fel neki. A főtitkár valóban tartott attól, hogy a csehszlovákiai magyar

---

[72] Uo.

[73] A propaganda szerepét Szüllő elképzeléseiben jól illusztrálja egy a külügyminisztériumnak írt beszámoló 1926-ból: „A magyarok ügyesen működnek, a Délvidékről is jöttek már hárman, ami kedvező jel. Általában konstatálhatom, hogy a propagandában a magyarság ügyessége szemmel láthatóan fejlődik." Szüllő jelentése a külügyminisztériumnak. Cím nélkül. Genf, 1926. augusztus 26. OSZKK, Fond X, X/27. 3. dok.

[74] „A konferencia maga nem ér semmit. Benne értékes ember Ammende, aki rendkívül tehetséges, nagyon megfizethető, tehát nagyon alkalmas. Akár ebben a konferenciában, akár a Monarchia lecsatolt részeiből származó kisebbségekből összehívandó új konferenciákban fel lehetne őt használni. Azt látom, hogy tényleg a legnagyobb lapokkal jó relátiókban van. Az is bizonyos, hogy legjobban a németek fizetvén őt, ma a németeknek az Auslanddeutschtum irányában tud akciót kifejteni és tud nekünk ártani." Szüllő beszámolója az 1933-as kongresszusról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/28. 3. dok.

[75] „A kisebbségi konferencián prevarikáns a német, s én azt hiszem, hogy ezt a német érdeket képviseli Ammende, aki ügyes újságíró, de aki kevés érzékkel bír aziránt, hogy miért tartjuk mi magyarok ebben az intézményben a lelket." Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X/27. 5. dok.

[76] „Nekem nagyon nehéz ezek között [ti. Ammende, Motzkin, Wilfan – E. F.] helyzetemet fenntartani, de meg tudom csinálni, érzem, hogy sokszor kellemetlen vagyok nekik, de respektálják akaratomat." Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. dok.

politikus nemzetközi porondon való fellépéseivel komoly károkat okozhat a kisebbségek ügyének. Ezt bizonyítja egy Wilfannak írt levele is, amit a Népszövetségi Ligák Uniójának brüsszeli ülése előtt küldött el az elnöknek: „Hogy mi a teendő Brüsszelben, kézenfekvő. Azt hiszem, az lesz a legfontosabb, hogy egységes irányvonalat alakítsunk ki a magyarokkal, hogy azok (Szüllő is jön) ne essenek ki a szerepükből, és ezzel ne dezavuáljanak minket."[77] Ezek után érthető, hogy Ammende Szüllővel szemben megpróbált a jóval konstruktívabbnak tartott Jakabffyra támaszkodni, s igyekezett bevonni őt a háttérben folyó előkészítő munkálatokba.

Az 1928-tól kezdve szintén Bécsben élő, Ammendével, szorosan együttműködő Wilfan iránt Szüllő kifejezett ellenszenvet táplált. Ennek több oka is volt. Az elnök a magyar politikussal ellentétben óvatos, főleg közvetítő szerepre törekvő személyiség volt. Ráadásul szoros kapcsolatban állt a mindenkori jugoszláv külügyminisztériummal, ezért Szüllő a magyar érdekekkel törvényszerűen szembenálló szláv lobby egyik vezéralakját látta benne.[78] Minden fenntartása ellenére tisztában volt azonban azzal, hogy a Kongresszusnak szüksége van Wilfanra, mivel távozása esetén még inkább nyilvánvalóvá vált volna a szervezet német és magyar orientációja.[79] Ennek ellenére távol állt tőle, hogy kerülje vele a konfliktusokat, s ezeket az ütközéseket Wilfan meglehetősen nehezen viselte. Az 1937-es első, bécsi választmányi ülésen történtekről például a magyar delegált a következőképpen számolt be: „Wilfan egy prófétai szellemű beteg szlovén agitátor. Újból majd megütötte a szél, amikor rámásztam. Mindenesetre látom azt, hogy hogy gyűlölnek bennünket a szlávok, de ez ad nekem erőt."[80] A Szüllő által regisztrált ellenérzés valóban élt Wilfanban, és nemcsak azért mert az ő stílusától meglehetősen távol állt annak rámenőssége. A Kongresszus elméleti kérdéseket boncolgató gyakorlata valójában megfelelt neki, s ez ellen feltehetően a jugoszláv kormány sem emelt vétót, mivel az alapszabály nem engedett teret az elszakadási törekvések artikulálásának. A Kongresszus „akadémikus jellege miatt" Szüllő egyébként nemcsak az elnököt és Ammendét kárhoztatta, hanem a zsidó csoport vezetőjét, Leo Motzkint is.[81]

A Szüllő jelentéseiben szereplő német kisebbségi politikusok közül talán Wilhelm Medingerről[82] és Paul Schiemannról[83] volt a jobb vé-

[77] Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1929. február 9. BA, N 1250, Fasz. 5. 406.

[78] Szüllő jelentése a berlini interparlamentáris konferenciáról. Pozsony, 1928. szeptember 5. OSZKK, Fond X, X/27. 5. dok.

[79] Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia igazgatósági üléséről. MOL, K 64. 1937–47–372.

[80] Szüllő jelentése Patakynak. Budapest, 1937. február. 3. OSZKK, Fond X, X/8.

[81] Leo Motzkin (1867–1933) Cionista politikus. Oroszországi cionista vezetőként kezdte politikusi pályáját. A cionista delegáció egyik vezetőjeként részt vett a párizsi

leménnyel. Medinger azonban 1934-ben elhunyt, Schiemann pedig a nemzetiszocialista hatalomátvétel után gyorsan elvesztette addigi meghatározó pozícióját a német kisebbségek nemzetközi aktivitásának szervezésében, s visszavonult a Kongresszustól. Ekkor már lényegében Hasselblatt kezében volt a német kisebbségi vezetők koordinálása, s Ammende halála után Uexküll-lel közösen – Wilfannal együttműködve – átvették a szervezet tényleges irányítását. Szüllő hozzájuk fűződő kapcsolatát is a magyar érdekek szempontjából értékelte. Bár egyáltalán nem rokonszenvezett a nemzetiszocialista ideológiával, a szervezetben 1934 után megerősödő radikális német vonal képviselőit mégsem elsősorban világnézeti alapon kritizálta, hanem aszerint, hogy gyakorlati lépéseik mennyire feleltek meg az általa helyesnek tartott magyar elvárásoknak. Az általa „náci féle kábult hegeli meghatározásoktól konfúzussá lett félfilozófus"-ként emlegetett Hasselblatton lényegében ugyanazt kérte számon, mint Ruthán, a Szudétanémet Párt külpolitikusán, nevezetesen, hogy túlságosan passzívak.[84] Hasselblatt és Szüllő között a viszony végül annyira megromlott, hogy a magyarországi németek képviselete körül évek óta tartó huzavona a stockholmi konferencia szünetében már kölcsönös fenyegetésbe és egymás nyílt kioktatásába torkollott.[85]

Míg Szüllőnél lényegében nem figyelhető meg lényegi fejlődés a Kongresszushoz s annak meghatározó politikusaihoz fűződő viszonyában, addig a magyar csoport másik vezéregyénisége, Jakabffy hozzáállásában az évek során komoly változások következtek be. A romániai politikus a Kongresszus törekvéseinek lelkes támogatásától a harmincas évek második felére eljutott a szervezetből való önkéntes kilépésig.

békekonferencián. Párizsban telepedett le, s Genfben gyakran eljárt a Népszövetségnél a zsidó kisebbségek ügyeiben. A Nemzetiségi Kongresszus zsidó alelnöke. A *World Jewish Congress* egyik legbefolyásosabb vezetője.

[82] Wilhelm Medinger (1878–1934) Csehszlovákiai német kisebbségi politikus. 1922-től a Csehszlovákiai Német Népszövetségi Liga elnöke. A Német Nemzeti Párt tagja. 1923 januárjában kilépett a pártból, és frakció nélküli német képviselőként dolgozott tovább. 1925-ben a Csehszlovákiai Német Néppárt kitűnő nemzetközi kapcsolataira és elismertségére hivatkozva mandátumhoz juttatta a szenátusban, egészen 1932-ig. Eközben a Népszövetségi Ligák Uniójának alelnöki tisztét is betöltötte.

[83] Paul Schiemann (1876–1944) Lettországi német kisebbségi politikus, újságíró. 1919–33 között a *Rigasche Rundschau* főszerkesztője. 1920-tól 1933-ig a lett parlament német frakciójának vezetője, egyúttal pedig a Balti Német Pártok Választmányának elnöke. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének egyik alapítója és elnökségi tagja. A szervezet lapjának, a *Nation und Staat*-nak egyik szerkesztője 1933-ig. A Nemzetiségi Kongresszus egyik létrehozója és német elnökségi tagja. Kezdettől fogva a nemzetiszocializmus kérlelhetetlen ellenfele. Betegségére hivatkozva 1933-ban minden hivatalláról és tisztségéről lemondott.

[84] Szüllő jelentése a kisebbségi konferencia 1936. augusztus 6–7-i bécsi elnökségi üléséről. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/38. 1. dok.

[85] Szüllő jelentése az 1938. augusztusi stockholmi kisebbségi konferenciáról. Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, X/24. 1. dok.

Szemben Szüllővel, aki már az első évek elméleti problémákat tisztázó konferenciáit is tulajdonképpen időpocsékolásnak tartotta, Jakabffy kezdetben optimistán tekintett az új kezdeményezésre, s a munkából is lelkesen vette ki részét. Nyugodt, megfontolt politikusként arra törekedett, hogy a kisebbségek együttműködésének meghirdetett jelszava ne maradjon üres szó. Ráadásul a problémákhoz igyekezett konstruktívan közelíteni, s az időnként fellángoló ellentéteknek inkább az elsimítására, mintsem a kiélezésére törekedett. Emellett a többiekhez – elsősorban a szláv képviselőkhöz – fűződő viszonyát nem terhelték meg olyan előítéletek, mint amilyenek Szüllő esetében dokumentálhatóan léteztek. Az ő személyes kapcsolata a Kongresszus két első emberével még a legkritikusabb pillanatokban sem volt olyan feszült, mint csehszlovákiai kollégájáé.

Ammendének már az első konferenciát megelőző grémium-ülésen feltűnt Jakabffy tehetsége és konstruktív hozzáállása. A második kongresszus előtt élénk levelezést folytattak a szervezet jövőjével kapcsolatban, s a főtitkár rögtön fel is kérte egy előadás megtartására.[86] Jakabffy személye feltűnt a megfigyelőként megjelent Otto Junghann-nak is, aki jelentésében a magyar politikust egyértelműen a magyarok vezető koponyájának tartotta, aki kitűnő referátumával – a többiekkel ellentétben – a szakmai munkához is komolyan hozzájárult.[87] Ettől kezdve Jakabffy és Ammende folyamatosan tartotta a kapcsolatot. Leveleztek egymással, s a főtitkár többször is felkereste az erdélyi politikust zaguzséni otthonában.[88] Ezenkívül többször találkoztak egymással Budapesten is. Ammende – valószínűleg nem utolsósorban Szüllő ellensúlyozása céljából – többször is megkérte az egyébként semmilyen hivatalos tisztséggel nem rendelkező Jakabffyt, hogy egyes választmányi üléseken jelenjen meg. Ez a többé-kevésbé szoros kapcsolat lényegében Ammende haláláig megmaradt, még ha az idők során Jakabffy kezdeti, szinte feltétlen egyetértése el is tűnt, s átadta helyét egy az elméleti munka korlátozását, s a magyar csoport érdekeinek megjelenítését követelő attitűdnek.

Jakabffy, aki egy évvel azelőtt Ammendével közösen még Szüllő visszafogására kérte a külügyminisztériumot, 1929-ben már arra igyekezett rászorítani Ammendét, hogy a konferenciákat a kisebbségek helyzetének bemutatására használják fel. A főtitkár és az elnök kezdeti idegenkedése, majd később a javaslat nyomán a kisebbségek helyze-

[86] Jakabffy: *Adatok*... i. m. 15.

[87] Otto Junghann jelentése a német külügyminisztériumnak a második Kongresszusról. Dátum nélkül. PAAA, R 60464, Számozatlan.

[88] Ammende 1927. július 27-én, 1928. augusztus 4-én kereste fel Jakabffyt Zaguzsénban. Ezen kívül 1932. október közepén Ada-Khale szigetén is találkoztak. Jakabffy: *Adatok*... i. m.

tét nyomtatásban is bemutató, *Helyzetjelentések* című kötet lassú előkészületi munkálatai miatt a romániai politikus bizalma kissé megrendült Ammendében.[89] A jugoszláviai magyarok útlevélproblémái sem járultak hozzá a kettejük közti bizalom további mélyüléséhez. Ennek ellenére – ha hinni lehet Ammendének – Jakabffy járta ki Budapesten, hogy az 1933-as kongresszuson való magyar részvételt ne kössék a statútum megváltoztatásához.[90] A következő évben viszont már ő erőszakolta át egy a kisebbségek sérelmeinek nyilvános megtárgyalására hivatott szakbizottság szakmai előkészítését.[91]

Jakabffy kritikus hozzáállásának erősödéséhez nemcsak az a tény járult hozzá, hogy a kisebbségi sérelmek megvitatása szigorúan elméleti síkon zajlott a konferenciákon. Legalább ennyit nyomott a latban, hogy az utódállamokban a német és a magyar kisebbségek együttműködése – néhány gyorsan múló epizódtól eltekintve – a német kisebbségi vezetők követendőnek tartott stratégiája miatt nem valósult meg. A számára ellenszenves nemzetiszocialista *Deutschtumspolitik* előretörése, s a német kisebbségek – többek közt ezzel is összefüggő – harmincas évek eleji radikalizálódása pedig tovább csökkentette bizalmát a német küldöttekben. 1935-ös kongresszusi képviselőikre már úgy emlékezett vissza, mint akik „erősen a hitleri szellem hatása alatt álltak".[92] Jakabffyt az is mélyen felháborította, hogy a magyarországi németek képviseletének kérdésében az Európai Német Népcsoportok Szövetsége szembeszállt a magyar kormánnyal, magának vindikálta a képviselő-elismerés jogát, ezzel kvázi illegitimnek bélyegezve az Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet.[93] Ez volt számára az utolsó csepp a pohárban. A kérdésről személyesen is tárgyalt Uexküllel és Wilfannal, majd 1937. június közepén bejelentette távolmaradását a szervezettől.[94] Wilfan, akivel egyébként Jakabffy mindvégig jó személyes kapcsolatban maradt, hiába próbálta rábeszélni döntése megváltoztatására.[95]

---

[89] Uo. 28; 31–32.

[90] Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. augusztus 10. BA, N 1. 250, Fasz. 5. 1174.

[91] Jakabffy levele Wilfannak. Budapest, 1934. június 8. BA, N 1. 250, Fasz. 8. 852.

[92] Jakabffy: *Adatok*... i. m. 59. Ugyanerről a folyamatról 1940-ben a következőképpen írt: „Az új koreszme elhatalmasodása azután önteltté tette ez eszme képviselőit. Rövidesen a kongresszusokon is érvényesülni kezdett valami parancsuralom féle, ami ismét sokakat elkedvetlenített és egyeseket visszavonulásra késztetett." Jakabffy Elemér: Megfordítjuk a címerpajzsot. *Magyar Kisebbség*, 1940. január 1. 2.

[93] A nézeteltérést és az álláspontokat jól összefoglalja egy Wilfan által Jakabffynak írt levél. Wilfan levele Jakabffynak. Bécs, 1937. május 25. BA, N 1.250, Fasz. 8. 846.

[94] Jakabffy levele Wilfannak. Lugoj, 1937. június 12. BA, N 1.250, Fasz. 8. 849.

Míg a csehszlovákiai és romániai képviselők kapcsolatai meglehetősen jól dokumentálhatók, a jugoszláviai magyar résztvevők esetében az írásos anyagok csekély száma miatt többnyire csak következtetni lehet. Az értékelhető információk nagy része azokból a levelekből és beszámolókból származik, amelyek – akár csak utalás szintjén is – *velük* foglalkoznak.

A jugoszláviai Magyar Párt politikusainak mozgásterét jelentősen behatárolta a mindenkori kormány velük szemben alkalmazott útlevél-politikája. Csehszlovákiai és romániai kollégáikkal szemben ugyanis ők – különösen 1929 után – nem utazhattak ki bármikor szabadon az országból. Ezért aztán a kongresszusok előkészítésébe is csak ritkán kapcsolódhattak be, mivel a választmányi ülésekre csak elvétve engedték ki őket. Nem véletlen, hogy esetükben a konferenciákon való megjelenés ténye már önmagában véve is nagy eredménynek számított. A kiutazáshoz szükséges hatósági engedélyeket általában Wilfan intézte el nekik, ezért érthető, ha számukra a szervezet vezetőségéből az elnök személye vált kulcsfontosságúvá. Az a néhány rendkívül udvarias, többnyire a kiutazással kapcsolatos intervenciót kérő levél, amely Strelitzkytől és Deáktól az elnöknek címezve fennmaradt, nem árul el semmit arról, hogy milyen volt a tényleges kapcsolatuk. Egy Ammende által Wilfannak írt levél azonban arról árulkodik, hogy viszonyuk nem lehetett teljesen felhőtlen. A levélben a főtitkár arra kérte az elnököt, hogy ha Belgrádba utazik, feltétlenül keresse fel a magyar képviselőket, s ha lehet, vacsorázzon is együtt velük. Ammende szükségesnek látta a szlovén politikus ódzkodását azzal az érvvel eloszlatni, hogy „magánszemélyként őszinte és kedves emberek".[96] Ez a bizalmatlanság valószínűleg nem személyes természetű volt, hanem sokkal inkább a magyar csoport követelései és a Wilfan által követendőnek tartott kongresszusi irányvonal közötti ellentétből táplálkozott. Arra nézve nincsenek feljegyzéseink, hogy miként csapódott le Deákékban a jugoszláv kormány 1930-as és 1931-es kísérlete, amellyel meg akarták nehezíteni, illetve a második évben mag akarták akadályozni, hogy időben kiérkezzenek Genfbe. Ugyanígy csak tapogatózhatunk, ha Deák radikális felszólalásainak, vagy Strelitzky „autoriter rendszerekről" tartott, lényegében Jugoszláviát is bíráló 1935-ös hozzászólásának Wilfanra gyakorolt hatását keressük.[97] Az általános politikai helyzetet figyelembe véve azonban

---

[95] „Ha a kisebbségi kongresszusokon ismét maradéktalanul érvényesül majd az a szellem, mely azt kezdetben áthatotta, és amely a kongresszus alapját – nézetem szerint – egyedül képezhetné, akkor esetleg a közös munkában ismét kéz a kézben haladhatunk." Uo.

[96] Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1934. március 30. BA, N 1.250, Fasz. 6. 8.

nagyon valószínű, hogy az érintettek egyik eseményt sem tekintették bizalomerősítő jellegűnek.

Annak ellenére, hogy Deákék a kongresszusok előkészítéséből nem vehették ki részüket, Ammendével való kapcsolatuk nem merült ki az évenkénti konferenciák alatti beszélgetésekben. A főtitkár ugyanis délkelet-európai utazásai során többször is felkereste a magyar vezetőket, általában otthonukban.[98] Nemcsak helyzetükről tájékozódott, hanem a Magyar Párt prominenseit többször is összehozta a németek vezető politikusaival annak reményében, hogy azok közös stratégiát dolgoznak ki érdekeik védelmére. Ez a törekvés azonban egyszer sem vezetett eredményre. A Deák által 1929-ben és 1934-ben tartott, az elméleti munka háttérbe szorítását követelő felszólalások a főtitkár számára egyébként ugyanolyan kellemetlenek lehettek, mint Szüllő vagy Jaross hasonló megnyilvánulásai. A fent említett, Wilfannak írt levélben található idézet azonban arról tanúskodik, hogy Ammende számára az is teljesen világos volt: a jugoszláviai magyarok mindenkor a másik két utódállam magyar kisebbségi vezetőivel összhangban, Budapest felügyelete alatt és annak irányítása szerint lépnek fel a szervezetben...

[97] Strelitzky Dénes: Die Nationalitäten im autoritären Staat. (Nemzetiségek az autoriter államban) In: *Sitzungsbericht [...] 1935.* 38–41.

[98] Ammende viszonylag gyakran megfordult Jugoszláviában. Három esetben dokumentálható, hogy felkereste a magyar kisebbségi politikusokat, s összehozta őket a német vezető személyiségekkel: 1927. május közepén, 1928 januárjában és 1930. július elején. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1927, máj. 23. MOL, K 64. 1927–47–222; Forster jelentése a külügyminisztériumnak. Belgrád, 1928. január 23. MOL, K 64. 1928–47–190; Ammende úti beszámolója. Bécs, 1930. július 24. MOL, K 64. 1930–47–489.

Tóth Endre

IV. Károly első magyarországi restaurációs kísérletének következménye: a csehszlovák–román szövetségi egyezmény

The Consequence of the First Hungarian Restoration Attempt of Charles (Károly) IV: Alliance Treaty between Czechoslovakia and Romania

The primary aim of the Czechoslovakian foreign policy in the era of Károly Habsburg's first restoration attempt – in spring 1921 – to protect the achieved status quo regardless of what it takes and to force Hungary into further international political isolation besides removing the former Austro-Hungarian monarch from the territory of Hungary. One of the major moments of this process was the Czechoslovakian-Romanian alliance treaty.

Jelen írásom célja, hogy kiegészítse Habsburg Károly 1921 tavaszán Magyarországon lejátszódó első restaurációs kísérletével kapcsolatos tanulmányaimat (Tóth A. 2002; Tóth 2005), és rámutasson, hogy milyen hatással volt az excsászár e kalandos lépése Románia Csehszlovákiával kötendő szövetségi szerződésére, amely az 1920. március 14-i csehszlovák–jugoszláv szerződéshez volt hasonló, melyet a kisantant első kétoldalú, védelmi-szövetségi szerződéseként tartunk számon. Végső soron pedig rámutasson magára a kisantant megalakulására, amely Romániának e szövetségi csoportosuláshoz való teljes értékű csatlakozásával, illetve a katonai konvenció Csehszlovákiával és Jugoszláviával való aláírásával valósult meg. Az alábbiakban elsősorban kronológiai sorrendben mutatom be a csehszlovák külpolitika azon lépéseit – közvetlenül a restauráció után –, melyek célja, hogy megvalósuljon a szövetségi szerződés megkötése Romániával, valamint annak a kisantantba való teljes mértékű csatlakozása. Így ennek a tanulmánynak a tartalma *in specie* nem más, mint a román félnek a szerződés aláírásához való megnyerése, Csehszlovákiának az ügy érdekében folytatott diplomáciai tevékenysége, illetve Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter ilyen irányú kezdeményezésének dokumentációja. Az eseményeket Károly húsvéti restaurációs kísérletét követő időszaktól, 1921. április 6-tól 23-ig, a csehszlovák–román szövetségi konvenció aláírásáig követem nyomon.[1]

[1] A kisantant katonai-politikai tömörülés problematikájának egész sor tanulmányt és monográfiát szenteltek, amelyek a szövetség különböző aspektusaival foglalkoznak. Alapjában véve, az adott témához nagyon gazdag irodalom áll rendelkezésünkre már a két háború közötti időszakból. Tekintettel a kisantant témájával foglalkozó irodalom mennyiségére, csak néhány cseh és külföldi műre hívnám fel a figyelmet, és azt csak az 1945 utáni időszakból. A cseh eredetűek közül mindenekelőtt meg kell említeni a kisantantról szóló, nálunk ismert legteljesebb monográfiát Zdeněk Sládek tollából (2000). A csehszlovák–román kapcsolatokkal összefüggésben figyelemre méltó Miroslav Tejchman tanulmánya (1971). Magának a kisantant kialakulásának a problematikájával foglalkozott Koloman Gajan (1997). A külföldi monográfiák közül főleg a magyar

A csehszlovák külpolitika fő törekvése Habsburg Károly első restaurációs kísérlete idején – 1921 tavaszán – az volt (Tóth A. 2002; Tóth 2005), hogy a volt osztrák–magyar császár Magyarország területéről való mielőbbi eltávolításán túl, mindenekelőtt megvalósítsa a csehszlovák, a jugoszláv és a román kormány közös tiltakozását a magyar kormánynál egy közös ultimátum átadásával. A prágai diplomácia ez irányú igyekezetének elsődleges célja, hogy világosan és nyomatékosan demonstrálja a kisantant politikájának egységességét, illetve Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia szövetségének egységét a Magyarország elleni politikában. Az említett közép-európai szövetségesek közös tiltakozásának az volt a célja, hogy Magyarország felé deklarálja azok felkészültségét, hogy bármikor együttesen felléphetnek bármely olyan eseménnyel szemben, amely fenyegeti Közép-Európa új elrendezését, vagyis, hogy deklarálja azt az elhatározást, hogy az elért *status quót* bármilyen áron – akár diplomáciai, akár háborús úton is – megvédik. Az Edvard Beneš által vezetett csehszlovák diplomácia eme igyekezetének a célja nemcsak az említett közép-európai szövetségesek egységes politikájának a demonstrálása volt. A kategorikus csehszlovák diplomácia igyekezett – Károly magyarországi húsvéti látogatása idején – erőfeszítéseket tenni déli szomszédja további nemzetközi-politikai elszigetelésére is, így kívánt kedvezőbb pozíciót elérni a két állam között még az év márciusában megkezdődő kétoldalú tárgyalásokon.[2] Kétségtelen ugyanis, hogy Károly Magyarországra érkezését Beneš arra is fel akarta használni, hogy megteremtse a lehető legjobb kiindulási feltételeket a Magyarországgal megkötendő gazdasági egyezményről szóló tárgyalásokhoz anélkül, hogy a kétoldalú

Ádám Magda monográfiáira hívnám fel a figyelmet (1968; 1989; 1993). A nemzetközi irodalomból a következő szerzők munkái érdemelnek említést: Milan Vanku (1969), Nicolae Iordache (1977), Andrzej Essen (1992). A kisantant kezdeti időszakának problematikáját illetően széleskörűbb nemzetközi-politikai szempontból, illetve a Közép-Európában domináns érdekeltségekkel bíró antanthatalom, Franciaország politikájának a problematikájával összefüggésben lásd Kalervo Hovi munkáját (1984). Tanulmányom forrásalapjával kapcsolatban megjegyezendő, hogy mivel elsődleges célja kronológiai sorrendben dokumentálni az Edvard Beneš által vezetett azon csehszlovák diplomáciai aktivitást, melynek célja Románia rábírása a Csehszlovákiával és végtére a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal való szövetségi szerződés megkötésére, azt elsősorban az AMZV ČR-ben végzett dokumentumok levéltári kutatása alkotja, főleg az elküldött és a beérkezett táviratoké.

[2] A Csehszlovákia és Magyarország közötti első kétoldalú tárgyalásokhoz lásd részletesebben a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* hasábjain megjelent tanulmányaimat (Tóth 2002a; 2002b; 2003). Említsük azért meg, hogy március 14–15-én az alsó-ausztriai Bruck an der Leithában megvalósult az első csehszlovák–magyar kétoldalú tárgyalás a csehszlovák külügyminiszter Edvard Beneš, magyar kollégája Gratz Gusztáv és a magyar miniszterelnök gróf Teleki Pál vezetésével. Mindkét fél egyértelmű célja az volt, hogy a kétoldalú tárgyalásokat a jövőben is folytassák, annak ellenére is, hogy a két fél véleménye jelentősen különbözött a tárgyalás tartalmát illetően. A két fél kormánytagjainak a találkozója ugyanazon év június 23–24-én megismétlődött, méghozzá csehszlovák területen, Mariánské Lázněban.

tárgyalások keretén belül különösebben szükséges legyen politikai kérdésekkel foglalkozni, amit a magyar fél természetesen vehemensen igyekezett elérni.

Habár az affért, amit az exuralkodó Magyarországra érkezése és rövid ott-tartózkodása keltett, a magyar kormány megfontolt hozzáállásának köszönhetően – jelentősebb kívülről jövő diplomáciai nyomás nélkül – gyorsan megoldották, és bár a csehszlovák külügyminiszternek nem sikerült Károly kalandja során rávenni külpolitikai szövetségeseit egy közös ultimátum átadására, Beneš nem került ki vesztesen az „ütközetből". Ezen az a tény sem változtat, hogy a csehszlovák diplomáciának nem sikerült kihasználnia a Károly visszatérése körüli bonyodalmakat arrra, hogy kikényszerítse a királyság kérdésének a végleges megoldását, illetve hogy garanciákat szerezzenek arra nézve, hogy a Habsburgok ne térhessenek vissza a magyar trónra. Nem sikerült kihasználni a kedvező helyzetet Nyugat-Magyarország kérdésének gyors megoldását illetően sem, amellyel bizonyos mértékben jobban lekötelezhették volna Ausztriát is. Bár Prágának minden diplomáciai erőfeszítése ellenére sem sikerült Magyarország ellen szövetségeseit egységes, határozott diplomáciai frontba tömöríteni, amely deklarálta volna rendíthetetlen egységüket, viszont sikerült kihasználnia a kialakult váratlan helyzetet külpolitikai szempontból. Sikerült még jobban megerősítenie a Magyarországról kialakított képet, miszerint az egy veszélyes és kiszámíthatatlan szomszéd, aki hosszú távon képes veszélyeztetni Közép-Európa háború utáni elrendezését, illetve mind Csehszlovákia, mind pedig Jugoszlávia és Románia önállóságát és területi egységét. Benešnek ugyanekkor a legfontosabb éppen Románia volt, amelyet nagyon szívesen látott volna az egységes szövetségi tömörülésben. Annál is inkább, mivel Csehszlovákia és Jugoszlávia már 1920 őszén védelmi-szövetségi szerződést kötött, amely biztosította mindkét államot egy esetleges aktív magyar Versailles-ellenes politikával szemben. Így a csehszlovák külügyminiszter igyekezete Károly Magyarországról való eltávolítását követően arra összpontosult – és nem eredménytelenül –, hogy mindenekelőtt a Magyarországon létrejött váratlan belpolitikai helyzetet teljes mértékben kihasználja a katonai-politikai jellegű kisantant általa hirdetett geopolitikai formájának eléréséhez, amely nemcsak a kölcsönös védelmi szövetségi szerződéseken alapul, hanem kétoldalú katonai konvenciókon is.

A csehszlovák külügyminiszter eme „húsvét utáni" kezdeményezésének a fő címzettje így természetesen Románia volt, amely ugyan álláspontja – a Csehszlovákiával és Jugoszláviával való korábbi közös fellépése alapján – a kisantant politikai irányvonalába tartozott, azonban hivatalosan nem kapcsolódott hozzá szövetségi szerző-

déssel, persze ha eltekintünk az 1920-as augusztusi csehszlovák–román szövetségi protokolltól. A román külpolitika ugyanis Prágának a kisantant-egyezmény létrehozására tett igyekezete kezdettől nem értett teljesen egyet annak Beneš által támogatott formájával. A csehszlovák variáció ugyanis elsősorban a közép-európai csehszlovák érdekeket részesítette előnyben, és Románia biztonságát nem garantálta egészében, hanem csak annak nyugati határai tekintetében. Ezzel azonban a csehszlovák koncepció Románia számára annak a két leginkább veszélyes szomszédja közül csupán az egyikkel szemben nyújtott védőpajzsot, és nem biztosított védelmi szövetségi garanciát annak teljes területi épségére. Ezzel kapcsolatban Csehszlovákia nem vállalta a felelősséget, összhangban a csehszlovák diplomácia külpolitikai orientációjával: a Szovjet-Oroszországgal szembeni inkább neutrális kapcsolat és a Lengyelországhoz fűződő hűvös viszony miatt, valamint a közép-európai külpolitikának a nagyhatalmak közvetlen részvétele nélkül történő individualizálására tett jelentős igyekezete miatt.

Geopolitikai szempontból Bukarest a kezdettől fogva, mondhatni, egyetértett az antanthoz tartozó Franciaországgal, amelynek aktuális külpolitikai orientációját mindig éberen figyelte, külpolitikai aktivitását hozzá igazította. A tervezett csoportosulásba pedig igyekezett Lengyelországot bevonni, amellyel Romániának keleti határainál egy közös és abban az időben Magyarországnál ténylegesen veszélyesebb ellensége volt. Lengyelországon kívül Románia a tervezett szövetségi tömörülésbe igyekezett bevonni ugyanúgy Görögországot is, magától értetődő céllal: Franciaország támogatásával egy egységes, a bolsevik Oroszországgal szemben védő ütközőövezetet szeretett volna létrehozni. Emiatt Beneš 1920 nyarán – Párizs és Budapest meglepő politikai közeledésének az időszakában – Bukarestben, ahová egyenesen a kisantant első kétoldalú szövetségi szerződésének az aláírása után érkezett, amit a jugoszláv külügyminiszterrel, Ničićcsel írt alá Belgrádban, nem járt sikerrel. A csehszlovák külügyminiszter bukaresti útjának az eredménye csupán egy közös, protokolljellegű megállapodás volt, amely kétoldalú kötelezettséget jelentett, mely szerint magyar támadás esetén Románia a megtámadott félnek katonai segítséget nyújt. Ennek fejében a csehszlovák külügyminiszter megígérte Romániának, hogy egy lengyel–szovjet konfliktus esetén Csehszlovákia Jugoszláviával közösen, meggátolja Magyarország vagy Bulgária esetleges támadását Románia ellen.

Valamivel kedvezőbb helyzet Beneš tervei számára csak a következő év tavaszán állt be. A körülmények megváltozásának oka Beneš elképzelései javára nemcsak az volt, hogy Károly megkísérelte

az első restaurációt Magyarországon, bár ez az esemény nem kis szerepet játszott a dologban, hanem főleg a szovjetellenes irányultságú lengyel–román kölcsönös katonai segítségről szóló szerződés, amit 1921. március 3-án írtak alá. Így valójában jelentős mértékben csökkent a csehszlovák diplomácia további sikertelenségének a lehetősége azon román törekvések által, hogy a kisantanthoz csatlakozzon Lengyelország is, illetve annak veszélye, hogy Csehszlovákia belekeveredik egy esetleges keleti konfliktusba. Tehát a lengyel–román szövetségi szerződés megkötése a csehszlovák fél számára sokkal kedvezőbb tárgyalási alapot biztosított a kisantant-tömörülés végső formájának a megvalósításához, illetőleg egy olyan kisantant-szövetség létrehozásához, amely a tagjai kétoldalú megegyezésén alapul. Ez maximálisan védelmezné a csehszlovák állam területi egységét, a lehető legkisebb kockázatával annak, hogy egy olyan globálisabb felelősségre kötelezné magát, ami túllépi Csehszlovákia közép-európai érdekeltségeit.

Azonban még a kölcsönös katonai segítségről szóló lengyel–román szerződés megkötése után sem volt a román politikai közélet egységes a Csehszlovákiával való szövetségi szerződés megkötésében, illetve a trilaterális kisantantba való belépés dolgában, főleg a tekintetben, hogy ebben az irányban kellő aktivitást fejtsen ki. Románia a közép-európai kérdést továbbra is többé-kevésbé némileg nagyobb távolságból szemlélte, és továbbra is a közép-európai partnereitől eltérően az antant politikájára való tekintettel és mindenekelőtt Franciaország politikájára való tekintettel reagált. Ezt teljes mértékben éppen az exkirály Magyarországra való érkezése körüli esemény dokumentálja, amikor legtöbbször kivárta Csehszlovákia és Jugoszlávia álláspontját, de elsősorban az antanthatalmak véleményét, és csak ezután döntött a tárgyalás mellett.[3] A csehszlovák külpolitika egyetlen lojális követője, és nemcsak Károly kalandos vállalkozása során,[4] hanem a kisantant kapcsán is Jugoszlávia volt, bár csak *prima vista,* mert ő is nagyobb mértékben figyelt az antant véleményére, mint azt Prága a közép-európai szövetségi együttműködés keretén belül elképzelte.[5]

---

[3] Lásd pl. Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án Prágába küldött táviratát Csehszlovákia és Jugoszlávia tervezett intervenciójával kapcsolatban, mely többek között közli: „Az a benyomásom azonban, hogy [Take Ionescunak] szüksége van a mi vagy a szerbek kezdeményezésére, hogy az követésre késztessen" (AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., 31118 sz.).

[4] „[...] az ő álláspontja az, hogy be kell avatkozni, azonban tudomásunkra hozta, hogy a többiek nem osztják ezt a véleményt" (lásd uo.).

[5] Lásd például Jugoszlávia visszalépését a közös ultimátum javaslatától, Károly húsvéti kalandjának a végén, az eltérő vélemények és annak következtében, hogy az ügyben az antant Olaszország nem támogatta.

Noha a magyarországi események hozzájárultak ahhoz, hogy kedvező talaj alakuljon ki a csehszlovák agitáció számára, hogy megszerezzék Romániát a közös szövetségi szerződéshez, amire a csehszlovák Külügyminisztériumnak felhívta a figyelmét Csehszlovákia bukaresti küldöttje is, aki április 4-én táviratában közölte: „Úgy vélem, Károly akár meghátrál, akár marad, alkalmas az idő a szövetségi kérdés megszellőztetésére",[6] a hivatalos román politika továbbra is valahogy rideg maradt, és a kisantant szükségessége még mindig nem jelentett prioritást külpolitikájában. Csehszlovákia azonban egyúttal az ottani sajtón keresztül történő román közvélemény, de a román politikai színtér megszerzéséért is folyó agitációt jelentősen alábecsülte, amiről a csehszlovák kormány romániai küldöttjének szavai is tanúskodnak. A küldött azonnal panaszkodni kezdett a Csehszlovákia bukaresti külügyi hivatala sajtórészlegének pénzügyi hiányára, a keretek emelését igényelte, éppen a közös szövetségi egyezmény propagálásának a céljaira.[7] Lényegében a csehszlovák–jugoszláv–román szövetségi együttműködés egyedüli híve a legfőbb román képviselők közül csak a külügyminiszter, Take Ionescu volt, aki már a magyarországi húsvéti események idején javasolta Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia diplomáciai vezetőinek találkozását Belgrádban. Figyelmeztetett azonban arra a lehetőségre, hogy a miniszterelnök, a néppárti Alexander Avarescu nem fog egyetérteni ezzel az akcióval, és kérte az ügy érdekében vagy Csehszlovákia, vagy Jugoszlávia kezdeményező fellépését, miközben biztosított arról, hogy a román politikai színtéren teljes mértékben kiáll a kisantant szövetségi szerződés megkötése mellett.[8]

Érdekes azonban az, hogy Csehszlovákia bukaresti küldöttjének a magyarországi helyzet gyors kihasználásával kapcsolatos buzdítására Beneš csak két nappal később reagált, azaz április 6-án, azután, hogy eljutott hozzá az információ, miszerint a román fél, Károlynak az országból való elutazása után nem látja okát, hogy megtartsák a három külügyminiszter javasolt találkozóját.[9] Beneš csak ekkor kezd teljes erőbevetéssel foglalkozni a kisantant-tömörülés végleges kialakításának a gondolatával, illetve azzal a szándékkal, hogy megszerezze Romániát a közös védelmi-szövetségi szerződés aláírásához. Ennek a néhány napnak a leforgása alatt, amikor a volt uralkodó magyar területen tartózkodott, Beneš érdeklődése elsősorban és kizáró-

[6] AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án kelt 3838-as sz. távirata.

[7] Uo.

[8] Uo., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án kelt 3820-as sz. távirata.

[9] Uo., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 6-án kelt 3853-as sz. távirata.

lag csak erre az eseményre összpontosult, bizonyára azzal a céllal, hogy éppen a csehszlovák–román szövetségi szerződés megtárgyalásához a lehető legelőnyösebb pozíciót alakítsa ki. Majd csak azután, amikor világossá vált, hogy Románia *de facto* megelégedett Károly kalandjának az exkirály elutazásával történő megoldásával, és hogy Bukarest tárgytalannak tartja a nyugati szomszédjára való további nyomás gyakorlását, kezdett el a csehszlovák külügyminiszter tárgyalni román kollégájával egy lehetséges közös találkozóról a kétoldalú szövetségi szerződés aláírása érdekében. A csehszlovák külügyminiszter ezzel először április 6-án állt elő, amikor Csehszlovákia bukaresti küldöttje közvetítésével a román félnek találkozót javasolt a szövetségi szerződés megtárgyalásának a céljával, persze *sub linea* – bizonyára taktikai okokból – felhívta a figyelmet, hogy nem tolakodik, és hogy a szerződés létrejötte „függ attól, készen áll-e Románia".[10] A következő nap pedig közölte Bukaresttel, hogy hajlandó tárgyalni egy csehszlovák–jugoszlávhoz hasonló szerződésről, vagyis egy olyan szerződésről, amely „csak Magyarországot és a Habsburgokat érintené, nem pedig a keleti határokat [Románia keleti határait]."[11]

A csehszlovák külügyminiszter persze egyúttal elutasította a Ionescu által javasolt trilaterális találkozót Belgrádban,[12] amelyen nem látta biztosítva egyszerre két kétoldalú szövetségi szerződés aláírását, avagy attól tartott, hogy a román kollégája által javasolt találkozó nemcsak az informatív, illetőleg a konzultatív határokat lépné túl. Ezt az adott nemzetközi helyzetre való tekintettel politikai hibának[13] vélte, amelynek eredménye ebben az esetben csupán az lenne, hogy a „Károly elleni utolsó fellépésünk súlya csak csökkenne, hogyha összejönnénk egy találkozón, és abból semmi pozitív nem jönne létre."[14] Beneš egy lehetséges belgrádi találkozót csak olyan körülmények között tudott volna elfogadni, ha annak eredménye a kisantant szövetségének végleges kialakítása lett volna, tehát két kétoldalú szövetségi szerződés aláírása, az egyik oldalon Csehszlovákia és Románia között, a másik oldalon Románia és Jugoszlávia között. Ezt azonban az adott helyzetben még ő maga is kevésbé tartotta reálisnak. Ez okból a csehszlovák külügyminiszter előnyben részesítette a nagyobb biztonságot, tehát megkísérelni rábírni Romániát a kétol-

[10] AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001–5200 sz., Beneš 1921. április 6-án kelt 5165-ös sz. távirata.

[11] Uo., Beneš 1921. április 7-én kelt 5167-es sz. távirata a csehszlovák követnek.

[12] Ionescu a jugoszláv miniszterelnök, Nicola Pašić kezdeményezésére találkozót javasolt Belgrádban, amit Párizsba való útja keretén belül akart megvalósítani, és amelytől azt várta, hogy azon „befejezik mindkét konvenciót."

[13] Uo.

[14] Uo., Beneš 1921. április 9-én kelt 5179-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.

dalú szövetségi megállapodás aláírására, egyelőre csak Csehszlovákiával.[15]

Így Beneš diplomáciai aktivitása Károly Magyarországról történő elutazása után teljes mértékben a Károly húsvéti restaurációs kísérletének időszakában tervezett, Magyarország elleni egységes diplomáciai fellépés sikertelenségének kompenzálására irányult. Ezt a kudarcot most Beneš végérvényesen rendezni akarta a Romániával való szövetségi egyezmény sürgős megkötésével, amely lépést „Románia és a mi [Csehszlovákia] tekintélyünk növeléséhez nélkülözhetetlen"-nek[16] tartott, és így akart „válaszolni valamilyen nagyobb jelentőségű cselekedettel arra, ami történt",[17] azonban mindenekelőtt a három kétoldalú szövetségi egyezmény által létrejött kisantant végleges formája közeli lehetséges megalkotásának a mozgató tényezőjét látta benne. Ez okból tehát a belgrádi trilaterális találkozó helyett, a csehszlovák külügyminiszter kollégájának, Ionescunak csupán bilaterális, csehszlovák–román találkozót javasolt a kölcsönös szövetségi szerződés aláírásának céljával, ami után majd megkezdődhetnének az előkészületek „a hármuk közös konvenciójának az aláírására."[18] E szándékáról Beneš egyelőre nem tájékoztatta a szövetséges belgrádi kormányt,[19] de minden eshetőségre számítva nem zárta ki Ionescu variációját sem a csehszlovák–román és a román–csehszlovák szövetség azonnali megtárgyalásáról. Felszólította Csehszlovákia jugoszláviai küldöttjét, hogy: „A dologról egyelőre ne beszéljen senkinek, és fürkéssze ki a hangulatot Belgrádban."[20] Figyelmeztetett azonban arra, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság fővárosába való esetleges utazást csak abban az esetben választaná, „ha a helyzet valóban érett lenne rá."[21]

---

[15] Uo. A táviratban Beneš kifejezi véleményét: „Úgy vélem azonban, hogy további tárgyalásokra lesz szükség Románia és Jugoszlávia között. Hiba lenne azonban erre várni. Még nagyobb hiba lenne összejönni, és semmiben sem egyezségre jutni." Beneš Csehszlovákia bukaresti küldöttjének küldött 5167-es sz. táviratában a következőket közli: „Úgy vélem, hogy egyelőre a románoknak a velünk való megegyezésére van csak kilátás. A kisantantról hallgathatunk, de ne tegyünk ellene semmit."

[16] Uo., Beneš 1921. április 9-én kelt 5179-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.

[17] Uo.

[18] Uo., Beneš 1921. április 11-én kelt 5193-as sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének.

[19] Uo.

[20] Uo.

[21] Uo. Annak ellenére, hogy Beneš nem hitte, hogy megfelelő a helyzet a kisantant végleges formájának a kialakításához egy esetleges belgrádi találkozó keretén belül, azt később sem utasította vissza (lásd AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 13-án kelt 5204. sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének, akinek „az esetre, ha Belgrádban találkozó lenne" elutasította azt a kérését, hogy elhagyhassa a külügyi hivatalt. Beneš azonban ennek ellenére, a tárgyalás megvalósításának a realitásával kapcsolatban, ismét kétségeinek adott hangot.).

Hogy Beneš mekkora jelentőséget tulajdonított a magyarországi királykérdésnek, illetve annak a célnak, hogy kihasználja Károly hatalomátvétel céljából történt Magyarországra érkezését, bizonyítja kettős, illetve egy másik, az előbbiekkel párhuzamos diplomáciai aktivitása is. A csehszlovák külügyminiszter ugyanis ugyanúgy összhangban tárgyalt az április 4-én általa, Ionescunak azzal a céllal küldött távirati értesítéssel, hogy rávegye Romániát a Csehszlovákiával való szövetségi szerződés megkötésére,[22] mint ahogy ismét teljes összhangban az eredeti igyekezettel, azt akarta, hogy adjanak át egy kategorikus ultimatív jegyzéket – mintegy a Budapesttel szembeni közös politikájuk teljes demonstrációjaként – Károly Magyarországon való tartózkodása ellen. Ez a párhuzamosan folyó, Csehszlovákia és politikai szövetségesei egységének a demonstrálására irányuló alternatív diplomáciai igyekezet, a Magyarországgal szembeni közös politikájuk biztosítéka lett volna arra az esetre, ha Csehszlovákiának nem sikerülne Romániával szövetségi szerződést kötnie Jugoszlávia nélkül, és így gyorsan, megfelelően és határozottan reagálni a Magyarországon bekövetkezett eseményekre. A csehszlovák külügyminiszter így a közös csehszlovák–román szövetségi egyezményben való megegyezés megtárgyalására fordított igyekezete mellett, a Károly utáni diplomáciai aktivitását Jugoszlávia felé irányította – aki még az antanthatalmakkal szemben tanúsított teljesen lojális álláspontja ellenére is erélyesebb volt, mint Románia –, azonban nem azzal a szándékkal, hogy rávegye a belgrádi kormányt a Romániával megkötendő kétoldalú szövetségi szerződésre. Beneš felajánlott Jugoszláviának egy egyezséget a Magyarországgal szembeni közös külpolitikában, amely a következő hat pontban megfogalmazott együttes lépéseken alapult:

a) egy közös jegyzék átadása, mely leszögezné, hogy a Habsburg-kérdés Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság számára nem belügy, és nem is lesz az, valamint egy tiltakozás Gratz beszéde ellen;[23]
b) egy közös kérvény átadása Párizsban és Londonban a trianoni békeszerződés ratifikálására, és egyúttal kérvényezni, hogy a ratifikáció után azonnal adják át Nyugat-Magyarországot és fegyverezzék le a hadsereget;
c) mind Csehszlovákia, mind Jugoszlávia bizalmasan befolyást gyakoroljon a magyarokra, hogy a Habsburgok végleges eltávolításával javul a kölcsönös viszony;

[22] Uo., Beneš 1921. április 4-én kelt 5151-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének, amelyben Beneš utasítja a csehszlovák követet: „Közölje Ionescuval, hogy készen állunk az egész ügyet a végletekig kihasználni."

[23] Gratznak a magyar Nemzetgyűlés 173. ülésén elhangzott beszédéről van szó (lásd *Az 1920. évi...* 161–165; *Budapesti Hírlap*, 1921. április 7., 2. p.).

d) egyezség Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között, mely szerint a Habsburg-fordulat megismétlődése esetén azonnal ultimátumot adnak az ügy 48 órán belüli megoldására, és az ultimátummal egyidejűleg mozgósítanak bizonyos katonai erőket; a 48 óra lejártával a két hadsereg vezérkara által meghatározott területek elfoglalása;

e) a magyarok és a szövetségesek, esetleg a nyilvánosság ismertetése ezekről a megállapodásokról, az elfoglalandó területek meghatározása nélkül;

f) a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormányának egyetértésével a d) pontban foglalt terv csehszlovákiát érintő részét Beneš előkészíttetné a vezérkarral, és mielőbb tudatná a SzHSz Királyság kormányával."[24]

A csehszlovák külügyminiszter, mivel szerette volna mindenféleképpen kihasználni Magyarország kellemetlen külpolitikai helyzetét, amelybe azt *nolens volens* Habsburg Károly az országba érkezésével juttatta, semmiképpen sem akart meghátrálni, és a Magyarországon történt váratlan fejleményeket az ő legközelebbi közép-európai partnereivel való politikai egységének adekvát demonstrálása nélkül hagyni, és az egység hiányának vagy az ellentéteknek bármiféle jelét mutatni a Magyarországgal szembeni politikában.

Erről a fentebb említett tervéről a csehszlovák külügyminiszter tájékoztatta a bukaresti felet is, azonban annak tudatában, hogy a Magyarországgal szembeni ilyen fellépés javaslata kényes dolog, számolva azzal, hogy az ebbéli igyekezetet az ottani politikai körök hogyan értelmeznek, figyelmeztette Csehszlovákia bukaresti képviselőjét, hogy ezekről a javaslatokról óvatosan informálja Ionescut,[25] illetve utaljon eme kérdés megbeszélésének a lehetőségére egy csehszlovák–román találkozó keretén belül.

A csehszlovák külügyminiszternek ez a további kísérlete, hogy Habsburg Károly első restaurációs kísérletére kategorikus választ adjanak, azonban tekintettel a román, némileg mérsékeltebb álláspontra Károly akciójának az idején, ismét nem hozta meg a kívánt reakciót. Annak ellenére, hogy a román fél külügyminisztere által most is kifejezte egy közös ultimátum összeállítására való készségét, a csehszlovák javaslat nem talált egyértelmű támogatásra Bukarest-

[24] AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 2-án kelt 5194-es sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének. Beneš Csehszlovákia budapesti küldöttét erről a kezdeményezésről április 18-án tájékoztatta (lásd uo. 1921. április 18-án kelt 5271-es sz. távirat vagy AMZV, Politické zprávy Budapeš , 1921, 126. sz. távirat).

[25] Uo., Beneš 1921. április 12-én kelt 5200-as sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.

ben, úgy ahogyan Károly tavaszi restaurációs kísérletének a közvetlen végén Prága az irányú igyekezete sem, hogy a magyar kormánynak közös ultimátumot adjanak át. Bár a román fél *via facti* teljes mértékben kifejezte hajlandóságát, hogy Beneš javaslatának a második pontját illetően azonnal közös aktivitást fejtsen ki, azaz *in puncto* közös intervenciót a trianoni békeszerződés francia és az angol parlament által való ratifikálásának a meggyorsítása ügyében. Bukarest azonban ellenvetését fejezte ki a pont másik részével kapcsolatban, amely Nyugat-Magyarország kérdését érintette. Ez ügyben nem tartotta megfelelőnek, hogy lépéseket tegyen az osztrák fél egyetértése, illetve Ausztria segítségkérése nélkül. Emellett Ionescu egyetértését fejezte ki a harmadik pont tartalmával kapcsolatban is, tehát azzal a javaslattal, hogy szeparatív módon gyakoroljanak hatást Magyarországra, hogy az a szomszédjaival való jó együttélés érdekében detronizálja a Habsburgokat. A többi pontba foglalt javaslatot azonban Románia diplomatikusan az elkövetkező tárgyalások tárgyaként jelölte meg.[26]

Egészében véve, Beneš terve *de facto* a jugoszláv oldalon sem járt sikerrel. A jugoszláv fél reagálásából csupán egyetlen, alapjában véve ellentmondásos reakció ismert, mégpedig az április 13-i.[27] Habár a jugoszláv fél reakciója Beneš számára már hagyományosan valamivel kedvezőbb volt, mert a jugoszláv miniszterelnök hajlandó volt a negyedik pont értelmében cselekedni, tehát *in eventum* ha megismétlődne a restaurációs kísérlet, megbeszélni egy ultimatív határidőt, aminek a lejártával mind a három állam *in hoc casu* katonailag lépne fel Magyarország ellen. Nicola Pašić álláspontja azonban lényegében neutrális kicsengésű volt. A jugoszláv miniszterelnök ugyanis amellett, hogy „alapjában egyetért", egyúttal hozzátette, hogy „át kell gondolnia."[28] A tény, hogy ez a téma már nem reflektálódott a távirati tudósításokban a prágai külügyminisztérium és annak belgrádi és bukaresti külügyi hivatalai között, valószínűleg arról tanúskodik, hogy ezt a Beneš által javasolt eljárást a magyar ügyben háttérbe szorította a csehszlovák–román és perspektivikusan a román–jugoszláv szövetségi szerződés aláírásának is már észlelhetőbb realitása. A csehszlovák külügyminiszter eme párhuzamos kezdeményezésének egyedüli eredménye ezután csupán egy megegyezés volt a párizsi és a londoni közös intervenció ügyében, hogy a trianoni békeszerződés ratifikációs folyamatát az ottani törvényhozó szervek

[26] AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 15-én kelt 3939-es sz. távirata.

[27] Uo., Csehszlovákia belgrádi küldöttjének 1921. április 13-án kelt 3918-as sz. távirata.

[28] Uo.

meggyorsítsák. Ezt azonban végül a küldöttek nem valósították meg, mert rámutattak e békeszerződés ratifikációjának a már elkezdett procedurális folyamatára, mind a francia, mind pedig az angol parlamentben.[29]

Beneš arra irányuló törekvései során, hogy a Magyarországgal szemben irányuló politikai törekvéseket azzal a céllal hangolja össze, hogy megelőzze Magyarországon a szomszédos országok szempontjából a nemkívánatos események kialakulását, illetve azon igyekezete során, hogy Romániát fokozatosan rábírják a szövetségi kisantanthoz való hivatalos csatlakozásra, lassan további konkrét lépések kezdtek el körvonalazódni. Április közepén, amikor a jugoszláv miniszterelnök, Pašić „elutasította az azonnali találkozót",[30] és annak megvalósítását valamikor csak május második felére javasolta, végleg eldőlt a külügyminiszterek belgrádi találkozójának a sorsa.[31] A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság miniszterelnöke, Pašić jugoszláv részről azonban egyidejűleg zöld utat biztosított Beneš tervének, illetve Prága az irányú szándékának, hogy mielőtt a kisantant elnyerné végleges formáját, előbb kétoldalú szövetségi szerződést kössön Romániával. Egyúttal persze jelezte Belgrád hajlandóságát is arra, hogy belátható időn belül Bukaresttel is aláírja a kisantant szövetségi szerződést. Mindez tehát optimista reményre adott okot Beneš elképzeléseinek teljes mértékű megvalósítását illetően. Ezek szerint Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia részvételével egy magyarellenes szövetségi koalíció alakul már a közeljövőben. Így az adott körülmények között a csehszlovák külügyminiszter április 15-én szorgalmazta a román külügyminiszterrel való találkozást a közös szövetségi szerződés megkötése céljából, amelynek megvalósítására április 21-ét vagy 24-ét, valamint a találkozás színteréül a román–csehszlovák határon lévő határvárost, Szigetet javasolta.[32] A szövetségi szerződés aláírása mellett Beneš továbbá a határ megállapításának kétoldalú kérdésein és a kereskedelmi egyezmény megkötésén kívül a tár-

[29] Uo., Csehszlovákia londoni küldöttjének április 21-én kelt 3969-es sz. távirata. Beneš azonban most is, mint az exkirály Magyarországra való érkezése körüli affér végén egy ultimátum elkészítésére tett javaslatot, s annak ellenére is a demonstratív jellegű beavatkozás mellett volt, hogy Franciaország és Anglia törvényhozó testületeiben már elkezdődött a ratifikációval kapcsolatos procedurális folyamat (lásd AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 16-án kelt 5241-es sz. távirata Csehszlovákia londoni küldöttjének, amelyben közli: „Ha a délszláv és a román képviselő megkapja az utasítást, hogy lépjenek a trianoni béke ratifikálásának a meggyorsítása ügyében, velük együtt járjon el, annak ellenére is, hogy ha jól tudom, Párizsban és Londonban már befejeződtek a ratifikáció gyors végrehajtására irányuló intézkedések.").

[30] Uo., Beneš 1921. április 15-én kelt 5226-os sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.

[31] Uo. (Az ügyben lásd még AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia belgrádi küldöttjének 1921. április 13-án kelt 3919-es sz. távirata.)

[32] A mai Sigetu Marmaţie (Máramarossziget) a román–ukrán határon.

gyalás következő pontjául még javasolta a Magyarországgal szembeni közös fellépés kérdését is, miközben a „gyorsan megegyezni, gyorsan aláírni és azonnal visszatérni"[33] típusú egynapos találkozó mellett érvelt.

Még így is, hogy Beneš már biztos lehetett a sikerében, és a Csehszlovákia és Románia közötti kisantant szövetségi egyezmény már úgymond karnyújtásnyira volt, magát az aláírási aktust megelőző néhány nap nem múlt el váratlan bonyodalmak nélkül. Beneš szövetségi tervének a megvalósításában nagy érdemeket szerzett most már maga a román külügyminiszter, Ionescu. Neki volt *via facti* a legnagyobb érdeme abban, hogy maga a csehszlovák–román kétoldalú szövetségi szerződés megvalósult. A román politikai képviselet nagy része továbbra is Beneš szűk koncepciója ellen volt, és továbbra is érdeke volt a szélesebb szövetségi koalíció. Abban, hogy Ionescu rábólintott a szövetségi tömörülés Beneš által elképzelt változatába, jelentős szerepet játszhatott a védelmi szövetségi egyezménnyel kötelezett partnerek – Csehszlovákia és Jugoszlávia – összehangoltabb fellépésének a benyomása Magyarországgal szemben, Károly ott-tartózkodásának az idején,[34] ámbár végeredményében nem érte el azt a hőn áhított formát, amit Prága szeretett volna, de mindenekelőtt főleg az a tény, hogy a fent említett szövetségi szerződés létezik Románia és Lengyelország között, amely a szélesebb együttműködés biztosítékát és a biztonság garanciáját adta Románia keleti határait illetően. Egészen világos ugyanis, hogy a román–lengyel szövetségi egyezmény megléte nélkül a román külügyminiszternek, Ionescunak nem sikerült volna a hazai politika színterén a Csehszlovákiával való szövetségi egyezményt keresztülvinnie, ha tekintetbe vesszük a nehézségeket, amelyek még magának az egyezménynek az aláírása előtt merültek fel, eltekintve attól, hogy még magának Ionescunak a kisantanttal szemben tanúsított pozitív álláspontja ilyen helyzetben nagyon vitatható lett volna.

Elismerést érdemlő aktivitást fejtett ki a csehszlovák–román szövetségi szerződés ügyében a román diplomácia vezetője is. Még a három külügyminiszter belgrádi összejövetelének a megvalósítása körüli bizonytalanság idején azt javasolta Benešnek, hogy ha az nem valósulna meg, akkor találkozzék csak vele, bár kihangsúlyozta, hogy az első változatot előnyben részesíti, tehát a szélesebb körű ta-

[33] AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 15-én kelt 5226-os sz. távirata.

[34] Uo., 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án kelt 3871-es sz. távirata, amelyben többek között beszámol: „A délszlávokkal való fellépésünk hatása, még ha azt többnyire túl erélyesnek ítélik is meg, inspiráló."

lálkozót.[35] Ez tehát azt jelenti, hogy Ionescu kész volt azonnal beleegyezni nemcsak a Csehszlovákiával, hanem a Jugoszláviával való szövetségbe is. Most tehát mindkét oldalon, illetve mindkét külügyminisztériumban eluralkodott a kölcsönös szövetségi egyezményért való „lelkesedés". A csehszlovák külügyminiszter az adott körülmények között, az aláírás aktusának minél gyorsabb megvalósítása érdekében, hajlandó volt mindent megtenni azért, hogy az minél hamarabb megtörténjen, mert azt akarta, hogy ez az ügy még Ionescunak a közeljövőbe tervezett külföldre való utazása előtt végleg megoldódjon. Így végül az egész ügy gyors elintézése érdekében Beneš hajlandó volt lemondani *in persona* az egyezmény aláírásában való részvételéről is, annak ellenére, hogy a megvalósítás érdekében javasolta Ionescunak, hogy Szlovákián keresztül utazzon Nyugatra. E célból a román külügyminiszternek még különvonatot is hajlandó volt küldeni, amelyben Pozsonyig kísérte volna, és amelyben azután megvalósult volna a szövetségi szerződés aláírásának az aktusa, továbbá hajlandó volt meghatalmazni egyenesen a romániai csehszlovák küldöttet az aláírás jogával.[36] Az egész ügy gyors megoldása fejében Beneš egyúttal biztosította a román felet, hogy a közös határokon felmerülő delimitációs kérdés teljes mértékben Románia javára lesz megoldva.[37] Ugyanilyen előzékeny volt a román külügyminiszter is, aki jóllehet azt szerette volna, hogy az egyezményt Romániában írják alá, amit „belügyi szempontból egyszerűbbnek és megfelelőbbnek"[38] tartott, és mint az ügy „kezdeményezője"[39] szemszögéből is, annak gyors megvalósítása érdekében hajlandó volt – a csehszlovák kollégájához hasonlóan – az aláírásra felhatalmazni Románia prágai küldöttjét.[40]

Azonban az aláírás helyszínének az egyeztetése során a román oldalon váratlan fejlemény állt be. Néhány nappal azután, hogy a csehszlovák fél körlevélben tájékoztatta külügyi hivatalait „a délszlávokkal kötött szerződéshez hasonló csehszlovák–román szerződés"[41] egyeztetéséről, és amikor már végleg eldőlt, hogy a szövetségi szerződést Buka-

[35] Uo., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 8-án kelt 3875-ös sz. távirata

[36] Uo., 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 15-én kelt 5231-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.

[37] Uo., Beneš 1921. április 16-án kelt 5239-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének, amelyikben közli: „Közölje Ionescuval [...] biztosítom arról, hogy a határ kérdése minden bizonnyal az ő megelégedésére lesz megoldva."

[38] Uo., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 14-én kelt 3932-es sz. távirata.

[39] Uo.

[40] Uo. Az ügyben lásd még az 1921. április 18-án kelt 3953-as sz. táviratot.

[41] Uo., Beneš 1921. április 16-án kelt körtávirata a csehszlovák külképviseleti szerveknek.

restben írják alá,[42] és a csehszlovák–jugoszláv szerződés harmadik cikkelye alapján már tájékoztatták a jugoszláv kormányt is,[43] a román minisztertanács egy kéréssel állt elő. Azt szerették volna, hogy csatoljanak egy kiegészítést a szerződéshez, miszerint „orosz támadás esetén"[44] Csehszlovákia nem folyamodik „restrikcióhoz",[45] illetve Csehszlovákia nem fogja meggátolni „a lőszer és a felszerelés szállításának a lehetőségét"[46] Romániába a csehszlovák területen keresztül, egy román–orosz fegyveres konfliktus esetén. A román minisztertanács követelménye kellemetlenül érintette nemcsak Prágát, hanem magát Ionescut is, akinek hangulatát Csehszlovákia bukaresti küldöttjének jelentése is érzékelteti. Ő a hírrel kapcsolatos jelentését azzal kezdte, hogy meglátogatta őt „a minisztertanács miatt felháborodott"[47] Ionescu, ugyanakkor a csehszlovák kormány romániai küldöttje az előállt helyzettel kapcsolatban sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy az aláíráshoz szükséges teljeskörű felhatalmazást – amellyel váratlan komplikációt meg lehetett volna előzni – nem kapta meg már korábban.[48]

A dolog végül is nem mutatkozott annyira súlyosnak, hogy meggátolja az egyezmény aláírását. Ehhez főleg Beneš engedékenysége járult hozzá. Beneš tudatában volt annak, hogy a szerződés minél gyorsabb aláírásának az érdekében mindent meg kell tenni, mert annak esetleges elhalasztása hozzájárulna a szövetség hitelességének csökkenéséhez. Reakciója a kialakult helyzetre az volt, hogy javasolta az egyezmény eredeti formában való aláírását, vagyis a posztulált protokoll nélkül, miközben a „keleti" kérdést végül is vagy utólag tárgyalnák meg, vagy pedig az aláírt egyezmény érvényessége az ügyben való utólagos megegyezés feltételéhez volna kötve.[49] Ha Beneš a

[42] Uo., az 1921. április 18-án kelt 5272-es sz. és 1921. április 19-én kelt 5275-ös sz. táviratok. A közös konvenció aláírásának, valamint végül a kölcsönös gazdasági szerződés aláírásának az ügyében megegyeztek, hogy a szövetségi szerződést Prágában, a gazdasági szerződést pedig Bukarestben írják alá (lásd Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., az 1921. április 16-án kelt 5239-es sz. távirat, amelyben Beneš közli, hogy: „Ionescu éppen beleegyezését adta abba, hogy a konvenciót Prágában írják alá." Lásd még az 1921. április 16-án kelt 5261–5268. sz. körlevelet, vagy az 1921. április 18-án kelt 5272-es sz. táviratot.). Később – április 19-én – Prága már értesítette Bukarestet, hogy Csehszlovákia bukaresti követét teljes jogkörrel hatalmazta fel a konvenció aláírására (lásd uo., 5275-ös sz. távirat, Beneš 1921. április 19-én kelt távirata).

[43] AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 19-én kelt 5274-es sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének.

[44] AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 21-én kelt 3974-es sz. távirata.

[45] Uo.

[46] Uo.

[47] Uo.

[48] Uo.

[49] AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 22-én kelt 5299-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.

két ország közötti együttműködést a lehető leggyorsabban tető alá akarta hozni, illetve azt a kisantant szövetségi szerződéssel biztosítani, figyelembe véve Ionescu rövid időn belüli távozását az országból, nem maradt idő a politikai manőverezésre. Bár Csehszlovákia bukaresti diplomáciai képviselőjének küldött táviratában hangsúlyozta, mint ahogy azt már egyszer megtette, hogy nem áll szándékában a „románokat bármire is kényszeríteni"[50] és azt sem mutatni feléjük, hogy a szerződést „különösen"[51] akarná, egyúttal elpanaszolta, hogy „állandóan csak meghátrálunk, és ez gyengeség vagy félelem benyomását kelti."[52] Végül engedékenységet tanúsított a román fél is, amikor az megváltoztatta, illetve általánosította a számára javasolt protokollt, amelyben már nem volt szó kifejezetten Oroszországról, csupán semlegesen konstatálták, hogy: „Amennyiben Románia a környező államok bármelyikével háborús helyzetbe kerül, Csehszlovákia nem gördít akadályokat a fegyverek és a lőszer szállítása és kivitele elé."

Látva a kedvezőtlen helyzetet a csehszlovák–román szövetségi szerződés körül, amelynek az aláírását a román miniszterelnök és a király egyelőre el akarták halasztani – amire Ionescu válaszul lemondással fenyegetett, mely komoly veszélyt jelenthetett a kisantanton belüli kétoldalú egyezmény megkötésére –, Csehszlovákia bukaresti nagykövete maga ragadta meg a kezdeményezést. Április 23-án aláírta az új kiegészítéssel ellátott szövetségi szerződést, azonban *cum clausula,* illetve a záradékkal ellátottat, amely szerint a szövetségi szerződés érvényessége a hozzácsatolt utóirat utólagos jóváhagyásának a feltételéhez volt kötve, amelyet Csehszlovákia bukaresti képviselője a „semlegesség nemzetközi jog alapján való parafrázisaként"[53] jelölt meg, amely „könnyen hatálytalanítható."[54] Az adott körülmények között, amikor a szövetségi megállapodás Csehszlovákiát konkrétan nem kötelezte nagyobb felelősségre Románia keleti határaiért, és amikor a katonai kérdések nem a közös katonai együttműködésről szóltak, illetve a segítségnyújtás kérdése egy titkos katonai konvenció[55] tárgyát képezte, Beneš beleegyezett az aláírásba.[56]

[50] Uo.

[51] Uo.

[52] Uo.

[53] AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., az 1921. április 24-én kelt 3992-es sz. Csehszlovákia bukaresti küldöttjének távirata.

[54] Uo.

[55] Lásd uo. Csehszlovákia bukaresti követe a táviratban arra figyelmeztet, hogy a katonai együttműködés kérdései – a táviratban szó szerint fegyverkezésről van szó – részét kell, hogy alkossák „a vezérkar szakértői katonai konvenciójának, amely természetesen titkos marad, és abban a pillanatban, amikor a vezérkar az egyezményt aláírja, az már nem lesz a szerződés annexiója, nem lehet tárgya semmiféle támadásnak."

[56] AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., 1921. április 29-én kelt 5340-es sz. távirat.

Annak ellenére, hogy Benešnek – Károly restaurációs kísérlete idején – nem sikerült a kisantant nevében egy közös, a magyar kormánynak szánt ultimátum átadását véghezvinni, illetve a Magyarországon előállt helyzetet kihasználni, sikerült viszont – és azt főleg román kollégájának jelentős hozzájárulásával – a kisantanton belüli védelmi szövetségi megállapodás aláírásával adekvát módon reagálni a Magyarországon kialakult helyzetre. Beneš erőfeszítéseinek megkoronázása volt a hamarosan bekövetkező román–jugoszláv[57] szövetségi szerződés aláírása is. Ezzel a kisantant elnyerte végső formáját mint szövetségi csoportosulás, amely három kétoldalú szövetségi szerződésből állt. Ezek nemcsak védelmi szerződéseket jelentettek, vagyis a kölcsönös katonai segítségnyújtás ígéretét arra az esetre, ha a szerződő felek egyikét Magyarország megtámadná, hanem támadó jellegű szerződéseket is, amelyek a következő év júniusában és januárjában megkötött titkos katonai konvenciók részei voltak.[58]

Amíg tehát a kisantant-egyezmény officiális részében azt rögzítették, hogy „abban az esetben, ha Magyarország anélkül, hogy provokálnák, támadást indítana a magas szerződő felek egyike ellen, a másik fél kötelezi magát, hogy hozzájárul a megtámadott fél védelméhez, ennek az egyezménynek a 2. cikkelyében foglaltak szerint" (*Sborník*... 1921, 246)[59], tehát hogy: „a Csehszlovák Köztársaság és a Román Királyság illetékes hivatalai közös egyetértésben kidolgozzák a katonai egyezményt, amit később megkötnek, és az intézkedéseket, amelyek nélkülözhetetlenek a jelen egyezmény megvalósításához."[60] A titkos katonai egyezményben viszont az volt határozva, hogy: „ha valamelyik a magas szerződő felek közül előzetes konzultációk nélkül megtámadja Magyarországot, a többi magas szerződő félnek meg kell őriznie semlegességét, és a Magyarországgal való határaiknál minimálisan két mozgósított hadosztályt kell elhelyeznie" (Ádám 1981, 54–55). Nem kevésbé volt jelentős a kisantant szövetségi szerződésnek az a része sem, amely kötelezte a szerződő feleket, hogy Magyarországgal szemben egységes és összehangolt külpolitikát folytassanak (*Sborník*... 1921, 246, 4. cikkely).

Ha nem is sikerült Benešnek Magyarországot kedvezőtlen külpolitikai helyzetbe hoznia, illetőleg a saját elképzelései szerint nyomást gyakorolni rá a politikai partnereivel együtt, *in mediis rebus*

---

[57] 1921. június 7.

[58] Elsőként a csehszlovák–román katonai konvenciót írták alá, mégpedig június 2-án. Ezután június 31-én aláírták a Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közötti katonai konvenciót, és fél évvel később, 1922. január 22-én a Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közöttit is.

[59] AMZV-ben lásd Malá dohoda, K 1; Fasc. IV. (československo–jugoslávská smlouva) és Fasc. VII. (československo–rumunská smlouva).

[60] Uo.

Károly első restaurációs kísérletének az idején, a csehszlovák külügyminiszternek sikerült *ex post* demonstrálnia a kisantant politikai irányvonalának az egységességét. Így 1921 közepére, a csehszlovák diplomácia jelentős hozzájárulásával, Magyarország geopolitikai szempontból teljes mértékben kutyaszorítóba került. Ezáltal Magyarország külpolitikailag a régión belül elszigetelődött. Három oldalról a kisantant szövetségének aláírói vették körül, akik nemcsak az esetleges defenzív, hanem az offenzív támadással is számoltak. Ha hozzászámítjuk a legyőzött, de Magyarországgal nemcsak a Nyugat-Magyarország körüli civakodások miatt szemben álló Ausztriát, amely a gazdasági léte szempontjából jelentős mértékben függött Csehszlovákiától, továbbá pedig a nem szomszédos Lengyelországot, amely Csehszlovákia irányában – ha nem is közvetlenül – a baráti kapcsolatok kezdeményeit mutatta, Magyarországnak nemcsak gazdasági, hanem politikai elszigeteltsége is megvalósult. A rapallói olasz–jugoszláv szerződés mellett, amely közvetlenül Habsburg-ellenes megállapodást is tartalmazott, Magyarországgal szemben egy következő, habár nem egyenesen Habsburg-ellenesnek kinyilatkoztatott paktum állt. Az egyezmény aláírói azonban nagyon határozottan ellenezték a Habsburg-ház bármiféle magyarországi restaurációját, világosan sejttették az eredményét is, illetve a lehetséges reakciót, ha a Magyar Királyságban ilyen belpolitikai fejleményre kerülne sor – az egységes katonai beavatkozást.

Magyarország külpolitikai elszigetelődéséhez jelentősen hozzájárult a tágabb európai külpolitikai helyzet is, amely meglehetősen különbözött az 1920 nyarán, a csehszlovák–jugoszláv szövetségi szerződés aláírásának idején tapasztalható körülményektől. Abban az időben Csehszlovákia és Jugoszlávia elszánták magukat erre a lépésre a legnagyobb antantpartnerük, illetve Közép-Európa védelmezője, Franciaország jelentős nemtetszése ellenére is, amely Beneš közép-európai szövetségi politikájával szemben keményen elutasító álláspontot képviselt. Most már, 1921-ben a francia diplomácia lényegében támogatta a kisantant végső formájának a megvalósítását, ami nélkül *de facto* Románia csak nagyon nehezen szánta volna rá magát arra, hogy csatlakozzon e nemzetközi szövetséghez. Ugyanakkor nemzetközi szövetséggé a kisantant teljes mértékben csak az *Organizációs paktum* megkötésével vált, illetve az 1933-ban, Genfben megtartott miniszterek közös találkozóján, egy irányító szervként működő, állandó tanács létrehozásával. A román diplomácia óvatossága azonban a jövőben is kitartott, és az 1926-os román–francia barátságról szóló egyezményben is tükröződött. Ily módon Románia világosan kihangsúlyozta a kisantant, illetve Románia külpolitikájának kétségbevonhatatlan összefüggéseit Franciaországra nézve.

Felhasznált irodalom

Ádám Magda 1968. *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Ádám Magda 1981. *A Kisantant (1920–1938)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Ádám Magda 1989. *Richtung Selbstvernichtung. Die Kleine Entente 1920–1938*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Ádám Magda 1993. *The little entente and Europe 1920–1929*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója 1921. 9. köt. Budapest, 161–165. p.

Budapesti Hírlap, 1921. április 7., 2. p.

Essen, Andrzej 1992. *Polska a Mala Ententa 1920–1934*. Warszawa–Kraków, Wydaw Naukove PWN.

Gajan, Koloman 1997. Polsko–ruská válka a vznik Malé dohody ve světle diplomatických dokumentů. In Dejmek, Jindřich – Hanzal, Josef (ed.): *České země a Československo v Evropě IX. a XX. století*. Praha, Historický ústav AV ČR, 191–206. p.

Hovi, Kalervo 1984. *Alliance de Revers Stabilisation of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku, Turun yliopisto.

Iordache, Nicolae 1977. *La Petite Entente et l'Europe Centrale*. Genčve, Institut universitaire de hautes études internationales.

Sborník zahraniční politiky 1921. 11. sz., 246. p. (Dokumenty, Nová střední Evropa – Obranný spolek Československa a Rumunska proti Maďarsku).

Sládek, Zdeňek 2000. *Malá dohoda 1919–1938*. Praha, Karolinum.

Tejchman, Miroslav 1971. Počátky diplomatických vztahů československo–rumunských. *Slovanský přehled*, 57. roč. 4. sz., 273–280. p.

Tóth, Andrej 2002. První restaurační pokus Karla Habsburgského v Maďarsku (26. březen – 5. duben 1921). *Slovanský přehled*, 88. roč. 3. sz., 343–370. p.

Tóth Endre 2002a. Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Bruck an der Leitha. 1–2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4. évf. 1. sz., 3–39. p., illetve 2. sz. 59–75. p.

Tóth Endre 2002b/2003. Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Marianské Lázně. 1–2. rész.

Fórum Társadalomtudományi Szemle, 4. évf. 3. sz. 3–27. p., illetve 5. évf. 1. sz. 49–64. p.

Tóth Endre 2005. A csehszlovák diplomácia és Habsburg Károly első restaurációs kísérlete Magyarországon (1921. március 26.–április 5.). 1–2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle,* 7. évf. 2. sz., 3–26. p., illetve 7. évf. 3. sz, 15–26. p.

Vanku, Milan 1969. *Mala antanta 1920–1938.* Titovo Užice, Dimitrije Tucović.

Cseke Péter

Az erdélyi magyar tudományosság szervezeti keretei és szellemi irányultsága

Organisational Framework and Intellectual Direction of Hungarian Science in Transylvania

Young Hungarian Transylvanian intellectuals had to realise after Trianon that the — majority — view of history of their fathers and forefathers cannot be maintained any longer in minority status. Their prominent representative Béla Jancsó saw it right: minority Hungarian community in Transylvania can maintain its vitality only by reassessing their historical past, changing their way of thinking and outlook upon life, estimate its powers, establish and operate effectively its institutions, which take into consideration minority needs.

I

A tudománynak a két világháború közötti erdélyi életben betöltött szerepét vizsgálva Szabó T. Attila 1939 karácsonyán arra a következtetésre jut, hogy „Nincs az emberiségnek nevelőbb erejű, nemzeti, népi alázatosságra inkább kényszerítő szellemi tevékenysége, mint a tudományos vizsgálódás. A helyesen értelmezett tudománymívelés nem eltávolítja, hanem közelebb viszi egymáshoz a lelkeket és a népeket, mert az önmaga felé forduló, az önmaga értékeire és hibáira egyaránt kíváncsi nemzeti szellem elől eltűnnek a köznapi élet hazug, öncsaló, káros hiedelmei, lehetetlenné válik a más népek értékeit eleve is tagadó, azoktól mereven elzárkózó magatartás, és helyette az elfogultság, a faji kizárólagosság zűrzavarából lassan-lassan kibontakozik, előtűnik az egyetemes műveltség hatalmas mezeje, amelyen minden népnek, minden nemzetnek megvan a maga gondosan művelt helye, és virítanak a maga sajátosan egyéni virágai. Életünkben csak ennek a magasabb rendű tudományosságnak kell szerepet juttatni, csak ennek a folytatásáért, illetőleg sürgős megteremtéséért kell harcolni." Hozzáfűzi nyomban: ehhez az igazságkeresés lázában fogant tudományos magatartáshoz és tevékenységhez „az egyén és a közösség nagy, embertelenül nagy önmegtagadása szükséges". De szükség van erre mind az egyén, mind a közösség értékének növelése érdekében.[1]

A két világháború közötti erdélyi magyar tudományos gondolkodásnak alighanem ez a legkiemelkedőbb szintje. Kisebbségi helyzetben, önálló magyar egyetem nélkül, szűkös anyagi feltételek és a többségi nacionalizmus meg-megújuló támadásai közepette, tehát a tudományművelés számára alkalmatlan időben is képviselni az egye-

[1] Szabó T. Attila: *Az erdélyi tudományos élet húsz éve.* Keleti Újság, 1939. dec. 25. Újraközölve in : Sz. T. A. : *Tallózás a múltban.* Válogatott tanulmányok. V. köt. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1985. 45–53.

temes igényeket. Abból a felismerésből kiindulva, amit 1932-ben Makkai Sándor így fogalmazott meg: „Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek közt nagy szellemi erőfeszítéssel egyetemes emberi szellemmé legyen."[2]

Amire egyébként a megelőző századok hagyományai éppúgy kötelezték, mint annak az eleven hatása, hogy az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület és az 1872-ben beindított tudományegyetem működésének köszönhetően Kolozsvár a magyar tudományosság második központjának számított.

E két alapintézmény 1919 utáni sorsa lényegesen meghatározta a két világháború közötti erdélyi magyar tudományszervezés és -művelés történetét. A helyzetet alighanem a „tudományművelés – egyetem nélkül" állapota fejezi ki a leghitelesebben. Ami nyilvánvalóan érzékenyen érintette az újjászervezett Múzeum-Egyesület működését is, hiszen az állás nélkül maradt és távozásra kényszerült híres professzorok legtöbbje a múzeumi szakosztályok élén állt, személyiségük meghatározta az ott folyó munkát is.

II

Tudományművelés – egyetem nélkül

Kezdetben a berendezkedő román államhatalom természetesnek tartotta a kolozsvári egyetem továbbműködését. Nicolae Iorga és más jeles román személyiségek azon a véleményen voltak – jegyzi fel Bíró Sándor –, hogy az itteni magyarságot joggal megilleti az önálló egyetem, s a magyar mellett új román egyetemet akartak szervezni.[3] Csakhogy Onisifor Ghibu egyetemi tanár és nemzeti parasztpárti politikus a strasbourgi és a pozsonyi egyetem átadására hivatkozva felveti a kolozsvári univerzitás átvételét, és ki is dolgozza az intézmény elrománosításának tervét. Közben eskütételre szólítják fel az egyetem tanári karát, amit a tanárok – az egyetemi autonómiára hivatkozva – 1919. május 12-én megtagadnak. Még aznap megtörtént az átadás. (A Kormányzó Tanácstól Ghibu már május 8-án kézhez kapta az intézmény átvételére szóló megbízást.) Nem egészen hat hónap múlva, 1919. november 3-án megkezdődtek az előadások a kolozsvári román állami egyetemen.[4]

---

[2] Makkai Sándor: *Az erdélyi szellem.* In: M. S.: *Erdélyi szemmel.* Kolozsvár, 1932. 131.

[3] Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940).* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1989. 465.

[4] Vö. Balázs Sándor: *A kolozsvári egyetem sírásója.* In: B. S.: *Onisifor Ghibu – álarc nélkül.* Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2005. 100–111.

Ebben a helyzetben érthető módon felértékelődött mind a felekezeti, mind a civil társadalmi alapon szervezett és fenntartott intézmények szerepe, jóllehet az agrárreform bevezetése ugyancsak meggyengítette azok létfenntartási hátországát. Mindenekelőtt az oktatás folytonosságának a biztosítása – s ennek érdekében a tanárképzés megszervezése – vált létfontosságúvá. 1920 nyarán megalakul az erdélyi magyar egyházak felekezetközi központi tanácsa, amely elhatározza a Magyar Tanárképző Intézet felállítását. Egyetemi tanárok, volt Eötvös-kollégisták, doktori fokozattal rendelkező középiskolai tanárok vállalták a tanítást az október 20-án megnyitott – a Református Teológia mellett működő – felekezetközi tanárképző főiskolán. A minisztérium hallgatólagosan tudomásul vette a törvényesen bejelentett intézményalapítást, ám a tanévkezdést követő pár hónapon belül „olyan közhangulat keletkezett a magyar egyetem ellen, hogy azt a kormány [...] betiltotta. Mint Onisifor Ghibu később elismerte, a magyar egyetem megmaradását azért nem lehetett eltűrni, mert ez az egyetem igen komoly versenyt támasztott volna a még fiatal román egyetemnek..."[5]

A betiltás időpontjában (1921. szept. 21.) a főiskolának már mintegy háromszáz hallgatója volt, tehát jelentős számú diákot vont el az állami egyetemtől. Az intézet felszámolásának (okt. 7.) egyetlen „haszna": megígérték, hogy rövidesen betöltik a magyar tanszéket. (Kristóf György kap rá 1922. ápr. 1-jétől megbízást, aki 1926-ban szerezte meg a nyilvános rendes tanári címet, és aki hiába próbálta maga mellé állítani előbb Bitay Árpádot, majd Szabó T. Attilát és Nagy Gézát – törekvéseit a hatalom elgáncsolta.) A tudományos munkálkodás egyetemi és főiskolai kerete így lényegében az egyszemélyes magyar nyelv és irodalom tanszékre, valamint a kolozsvári unitárius, református meg a gyulafehérvári római katolikus teológia katedráira szűkült.

Küzdelem a tudományosság igényének a fenntartásáért

A kolozsvári magyar egyetemnek rangot adó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályaiban is vezérszerepet vivő tudós- és tanárszemélyiségek jó része távozott ugyan, de maradtak vagy visszajöttek a tanítványaik – meg az ő tanítványaik. A mostoha körülmények ellenére az erdélyi magyar tudományosság folytonosságát, a provincializmus meghaladására törekvő korszerű tudományművelés igényét legalábbis fenn lehetett tartani.

Kacsó Sándor önéletrajzi visszaemlékezéseiből is tudjuk, hogy a felekezetközi tanárképző főiskola betiltása után az értelmiségi pályá-

[5] Bíró Sándor: *I. m.* I. h.

kon elhelyezkedni vágyó fiatalok távolabbi egyetemekre indultak.[6] Mivel a külföldön szerzett diplomák honosításával már akkor is gond volt, életképesebbnek látszott a magyar egyházak felekezetközi tanácsának az elgondolása. Ez a tanács ugyanis – miként Benkő Samu kimutatta – arra biztatta a tanulni vágyó ifjakat, hogy iratkozzanak be a kolozsvári román egyetemre, ám az ottani egyoldalú képzést ellensúlyozandó létrehozott egy tanulmányi intézményt – a Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő Bizottságát –, azzal a feladattal, hogy az „a diákoknak olyan előadásokat és szemináriumokat szervezzen, ahol a fiatalok megismerkedhetnek a tudományok sajátosan magyar és sajátosan erdélyi kérdéseivel". A felügyelő bizottság munkáját, a külföldi tanulmányutakra szóló ösztöndíjak elosztását György Lajos irányította, a diákok sajátos szakmai felkészítését pedig – többek között – „a nyelvész Csűry Bálint, a jogász Balogh Artúr, a történész Kelemen Lajos és Bíró Vencel, a klasszika-filológus Bitay Árpád, a geográfus Xántus János vállalta; tanítványaik közül az erdélyi tudománynak és közéletnek olyan szakemberei kerültek ki, mint a nyelvész Szabó T. Attila, a szociológus Venczel József, a literátor Nagy Géza, a jogász Mikó Imre, a történész Bíró Sándor".[7]

Az utóbb említettek közül ketten (Bíró, Mikó) az *Erdélyi Fiatalok* alapító főmunkatársa, Venczel József pedig 1932-ig az erdélyi valóságfeltárást kezdeményező faluszeminárium egyik vezetője. Bíró református, Mikó unitárius, Venczel római katolikus. E véletlenül alakult sorrend is jelzi: Jancsó Béla és László Dezső a felekezet- és világnézet-felettiség eszméjének a jegyében igyekezett közös munkára fogni a harmincas évek fordulóján a kolozsvári román egyetemen akkor már nagy számban (900–1000) jelentkező magyar diákokat. Céljuk részben ugyanaz volt, mint a Tanulmányi Felügyelőbizottságé: ellensúlyozni az egyetemi oktatás egyoldalúságát, előadás-sorozatok és szemináriumok keretében megismertetni az erdélyi magyar tudományosság sajátos feladatait; másrészt ennél gyakorlatibb célkitűzést is követtek: a romániai életkeret, az erdélyi viszonyok tudományos feltárását összekapcsolták a kisebbségi társadalom demokratikus átszervezésének igényével.

Az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetében[8] már volt alkalmam bemutatni, hogy 1929-től kezdődően Jancsó Béla szociológiai (faluku-

[6] Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött.* Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1971; *Fogy a virág, gyűl az iszap.* Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1974; *Nehéz szagú iszap fölött.* Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1993.

[7] Benkő Samu: Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága. Magyar Tudomány, 1993. 2.

[8] *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940).* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986/1990.

tató), közgazdasági, jogi, irodalmi, néprajzi, népművészeti, művészettörténeti stb. szemináriumokat működtetett a Székelyek Kolozsvári Társaságának székházában. Így lehetővé vált, hogy a korabeli erdélyi magyar szellemi élet olyan személyiségei szólhassanak az utánuk jövőkhöz – általában 100–120 fős hallgatósághoz –, mint Baráth Béla, Csűry Bálint, Dóczyné Berde Amál, Dsida Jenő, Imre Lajos, Járosi Andor, Kelemen Lajos, Kiss Elek, Kós Károly, Roska Márton, Szász Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Vásárhelyi János és mások. És minthogy az éppen időszerű gazdasági, társadalmi, művelődési kérdések megvitatásán túl Jancsó a szociológiai/szociográfiai felméréseket is szorgalmazta a kisebbségi társadalom korszerűbb önszerveződése érdekében, a falukutató és népművészeti pályázatok eredményét is itt hirdették ki – ugyancsak nagyszámú közönség előtt.

Onisifor Ghibu harca a nem létező „magyar nemzeti egyetem" ellen

Ám alighogy beindult a munka, a román diákegyesületek vezetői máris tiltakoztak kormánynál,[9] majd a szélsőséges nacionalista nézeteiről ismert nemzeti parasztpárti politikus, Onisifor Ghibu (1883–1972) egyetemi tanár nyílt támadása következett. „Ez a magyar társaság magyarországi pénzzel, a különböző erdélyi magyar tényezők támogatása által – írta a kolozsvári egyetem 1919-es birtokbavételének élharcosa a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiadásában 1931-ben megjelent *Un anachronism şi o sfidare: Statul Romano-Catolic Ardelean* című könyvében – valóságos magyar nemzeti egyetemet szervezett Kolozsvárt."[10]

Ghibu tulajdonképpeni célja a Erdélyi Római Katolikus Státus létjogának kétségbe vonása, illetve az Országos Magyar Párt diszkreditálása volt. A ferdítések, a félremagyarázások, a minden valóságalapot nélkülöző állítások garmadájával azt próbálta „bebizonyítani", hogy a Státus és az OMP vezetése alatt álló ifjúsági mozgalmak közül az Erdélyi Fiatalok „titkos társasága" a legveszedelmesebb, mert „ádáz harcot folytat Erdély Romániától való elszakítása érdeké-

[9] „A meglepő számmal növekedő magyar egyetemi hallgatóság, különösen az elmúlt két esztendőben, az erdélyi és magyarországi magyar politikai vezetők irányításával román államunk törekvéseivel szemben egyenesen ellenséges mozgalmat indított. A magyar egyetemi hallgatók megmozdulása jól szervezett merénylet nemzeti és állami egységünk ellen." *A kolozsvári román diákság és az erdélyi római katholikus státus problémája* című memorandumból idézi László Dezső. In: *Vádolnak, mert nem ismernek*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 8–10. 154–155.

[10] Lásd László Dezső: *Onisifor Ghibu professzor könyve és az Erdélyi Fiatalok*. In: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Minerva, Kolozsvár, 1997. 30–37.

ben". Az ifjúsági tömörülés folyóiratának a szerkesztője, László Dezső pontról pontra cáfolta az ellenük felhozott vádakat: 1) korántsem „irredentizmus" az, ha például a katolikus ifjúsági egyesületet tagjai érdeklődnek a székelység történelmi-társadalmi kérdései és jelenbeli viszonyai iránt; hogy foglalkoznak az iskolán kívüli népneveléssel; hogy magyarországi tanulmányútra járnak; 2) az Erdélyi Fiatalok – szellemi függetlensége megőrzése érdekében – semmilyen szervezettől nem fogadott el anyagi támogatást sem Magyarországról, sem Erdélyből; 3) olyan kárpát-medencei haladó magyar ifjúsági egyesületekkel tartotta a kapcsolatot, amelyek szemben álltak az irredentának tartott magyarországi kormánypolitikával; 4) az Erdélyi Fiatalok hatósági engedéllyel működött, előadásain az állambiztonság emberei is rendszeresen jelen voltak; 5) tényekedésüket „a klerikális szellemben" szerkesztett *Erdélyi Lapok* sem nézte jó szemmel.[11]

Onisifor Ghibu – álarc nélkül című könyvében Balázs Sándor külön fejezetet szentel Ghibu módszereinek (rögeszme, kihagyás, hamisítás, a nem létező szöveg „idézése", visszaélés a fordítással, jól preparált idézetek összefűzése, bizonyítás nélküli állítások, felnagyítás, a „hályogkovács" módszer, a szakmai igénytelenség módszere, következetlenség, a tényekkel farkasszemet néző következtetések, érvek helyett sértés). Ezek többségét az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának a megtámadása során is érvényesítette. Egyebek mellett azzal is diszkreditálni akarta a mozgalmat – fejti ki Balázs –, hogy szoros kapcsolatot építettek ki a magyarországi – állítása szerint – irredenta Bartha Miklós Társasággal. „Ghibu a tipikus 3-as (kihagyásos) módszerével, úgy látszik, nem olvasott el mindent az *Erdélyi Fiatalok* című lapban, hiszen ha megtette volna, tudomást szerez arról, hogy az említett két szervezet között sok szempontból valóban volt eszmei rokonság (így a politikai határokat túllépő nemzeti egybetartozás vagy, mondjuk, a dunai konföderáció gondolata), csakhogy az ilyen nézeteket terjesztő *Új Magyar Föld* című lap egyik számát a magyarországi irredenta körök nyilvánosan megégették."[12]

A kisebbségi modus vivendi célképzetének pragmatikus továbbfejlesztői, az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának tagjai a transzszilvanizmus népi alapjaira építették kisebbségvédelmi és társadalomépítő elképzeléseiket; az Erdély földjén élő népek kölcsönös tiszteleten ala-

[11] Fentebb jelzett írásában László Dezső idézi az *Erdélyi Lapok* I. évfolyamának 32. számából: „Ha van valami összefüggés a két csoport között, akkor az csupán annyi, hogy a kath. élet erdélyi irányítói a Népszövetség ifjúsági szakosztályától remélik és kívánják az Erdélyi Fiatalok radikalizmusának – az egyensúlyozását."

[12] Balázs Sándor: *Onisifor Ghibu – álarc nélkül*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2005. 14–37.

puló együttműködésben reménykedtek,[13] a román nacionalizmussal szemben az állampolgári kötelezettségek teljesítéséből, a román állam iránti lojalitásból igyekeztek erkölcsi tőkét kovácsolni; annál is inkább, mivelhogy bíztak a békeszerződésekben leszögezett kisebbségi szabadságjogok nemzetközi garantálásában.

Egyértelműen kiderül ez a transzszilvanista ideológusok második nemzedékéhez tartozó László Dezső 1935-ös helyzetértékeléséből:

„Nekünk [...] mindenekelőtt ennek az országnak az életét, életrendszerét, életlehetőségeit kell megismernünk. Megdöbbentő, hogy ezen a téren még milyen súlyos mulasztások terhelnek bennünket. Meg vagyok győződve, hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka, hogy nem ismertük kellően ezt az országot és azokat az utakat, amelyek tiszteletben tartásával itt lehet és kell élnünk. [...] Mi nem megtűrt, hanem teljes jogú polgárai vagyunk ennek az országnak, minden olyan magatartás, ami állampolgári jogaink gyakorlásában sért meg, ellenkezik az ország alkotmányával és törvényeivel. Nem arra kell hivatkoznunk, hogy milyen volt a sorsa a románságnak a régi Magyarországon, mi a sorsa más országok kisebbségeinek, ha bennünket nemzeti sajátosságaink érvényesítésében gátolnak, hanem arra, hogy azok, akik velünk szemben igazságtalanságot gyakorolnak, nem tisztelik ennek az országnak a törvényeit, mi pedig a törvények tiszteletét magunkkal szemben elvárhatjuk, mert minden kötelezettségünknek eleget teszünk. [...] Meg kell győznünk az államalkotó román fajt afelől, hogy nekünk nincsenek rejtett céljaink. [...] Oda kell a közvéleményt formálnunk, hogy minden kisebbségi sérelem az állam presztízsének sérelmét jelentse."[14]

Jótékony fordulat a tudományszervezésben

A húszas években az Erdélyi Múzeum-Egyesület még nem tudott érdemi munkát kifejteni. Nemcsak az anyagi háttér visszaszerzéséért folytatott küzdelem kötötte le a megmaradt erőket, az előadások engedélyeztetése is – a cenzúra megszüntetéséig (1928) – óriási nehézségekbe ütközött. Csak a jogi helyzet (részbeni) tisztázódása és a hatósági zaklatások megszűnése utáni – átmeneti – fellélegzés tette le-

[13] „Keresni akarjuk problémáink megértésének és megértetésének útját az együtt élő népek fiatalságával, kikkel közösen folyik a munka a főiskolák padjain, és közösen fog folyni az életünk, hogy felismerjük közös problémáinkat, és fajunk emberi értékeinek elismertetése és más faj értékeinek tiszteletén keresztül segítsük elő az erdélyiség gondolatát: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán." Erdélyi Fiatalok , 1930. 1. 1. (Jancsó Béla megfogalmazásában.)

[14] László Dezső: *A kisebbségi élet.* Erdélyi Fiatalok, 1935. III. 79–86.

hetővé az átfogóbb tudományszervezés beindítását, a szakkutatások felgyorsítását.

Ez az 1929–1930-ban bekövetkezett jótékony fordulat mindenekelőtt Tavaszy Sándor nevéhez fűződik, akinek – előbb a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, majd az EME élén – gondja volt arra, hogy az erdélyi tudományosság égető kérdései előtérbe kerüljenek. Az egyesület 1930 augusztusában Marosvásárhelyen megtartott vándorgyűlésén egyértelműen leszögezte: „A magyar tudományos törekvéseket Erdélyben elsősorban azok a feladatok határozzák meg, amelyeket nem tölthet be és nem végezhet el és nem is végez el helyettünk senki más." Mindenekelőtt Erdély történeti múltjának a feltárására, a nemzeti nyelv művelésére és a népi sajátosságok kutatására irányította a figyelmet. De nem feledkezett meg az orientalisztika, a régészet és a filozófia műveléséről sem, mondván, hogy „Erdély földje sajátos geográfiai helyzeténél, szakadatlan küzdelmekkel teli történeténél és sorstragédiáinál fogva bizonyos kényszerítést, termékeny indításokat ad az élet és a világ nagy kérdéseinek folytonos és radikális végiggondolására, a meg nem álló, sohasem veszteglő reflektálásra".[15]

Tavaszy 1930-ban úgy látta, hogy az erdélyi tudományos életnek olyan munkásai dolgoznak, akik nemcsak az erdélyi magyar tudományosság történeti folytonosságát tarthatják fenn: eredményeikkel – akár a szellem-, akár a természettudományok terén – szervesen beépülhetnek az európai kultúrába, bekapcsolódhatnak a szellemi értékteremtés világfolyamatába. Amennyiben felismerik az egyetemes célkitűzésekhez kapcsolódó sajátos erdélyi vagy kelet-európai feladataikat.

A Tavaszy által igényelt „élettudományok", az önismereti diszciplínák művelői addigra már valóban szép számban jelentkeztek a társadalomtudományi folyóiratok hasábjain, sőt otthonra leltek még a kimondottan szépirodalmi jellegű kiadványokban is. Ilyen szempontból nagyon tanulságos az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a *Magyar Kisebbség*, a *Korunk*, az *Erdélyi Helikon*, az *Erdélyi Múzeum*, az *Erdélyi Fiatalok*, az *Erdélyi Iskola*, a *Hitel* története.

Ez utóbbinak már szerkesztője Venczel József, amikor – az EME fennállásának 76. évfordulóján – átfogó tanulmányát az erdélyi tudományosság kérdéseiről 1935-ben megírja. Nézetei a kisebbségi helyzetben felnőtt, nagy elődök munkálkodásának erkölcsi példáin nevelkedett, európai látókörű fiatal tudósnemzedék friss szemléletét, energikus

[15] Tavaszy Sándor: Magyar tudományos törekvések Erdélyben. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyen 1930. augusztus 28–30. napján tartott kilencedik vándorgyűlése Emlékkönyve. Szerk. György Lajos. Kolozsvár, 1931. 19–34.

tenni akarását tükrözik. Egyrészt az addig – nagy nehézségek árán – újraindított intézmények funkcionalitását, hatékony működtetésük gondját helyezi előtérbe, másrészt pedig a korszerű erdélyi magyar tudományosság jövőjét megalapozó feladatok elvégzését sürgeti. Főként a történeti kutatások egyoldalúságát (egyháztörténeti jellegét) kifogásolja, a néprajzi és szociológiai/szociográfiai társadalom-feltárás elhanyagolásáért meg egyenesen elmarasztalja az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Szóvá teszi, hogy az EME nem élt kellőképpen a rendelkezésére álló tudományos eszközökkel, nem fordított figyelmet az új nemzedékek tudományos érdeklődésének a felkeltésére és irányítására, az *Erdélyi Múzeum* pedig inkább közlöny, mint korszerű tudományos szemléletet alakító folyóirat.[16]

A pályakezdő Venczel kritikai alapállásából egyértelműen kicsendül: meglátásával és indítványaival az erdélyi magyar tudományművelés – átfogóbb művelődési modellbe szervesülő – korszerű szerkezetének a kialakítását szeretné elősegíteni, hogy az alkalmassá váljék „sajátossá alakult erdélyi helyzetünk áttekintésére". Lévén, hogy a kisebbségi életkeret szükségszerűen átépítette az erdélyi magyar társadalom belső struktúráját is. A Venczel-modell megkülönböztetett szerepet tulajdonít egyrészt a társadalomkutatásnak, másrészt az értelmiségi elitnevelés biztosításának. Ugyanazokból a felismerésekből indul ki, mint öt-hat évvel korábban Jancsó Béla, ám ő – szaktudományi jártasságánál fogva – a szakszerűségre helyezi a hangsúlyt mind a társadalom-megismerésben, mind a társadalomépítésben. A romániai magyarság életkörülményeinek szigorúan tudományos, önáltatástól mentes felmérését, egy új Metamorphosis Transylvaniae megalkotását sürgeti, mert a harmincas évek derekán úgy látja, hogy a kisebbségi élet – szétzilált – belső erőinek a tervszerű megszervezése e nélkül elképzelhetetlen.[17]

Az értelmiségnevelést Venczel ugyancsak kiemelten kezelte, mert úgy vélte, hogy „jórészt ezen fordul meg kisebbségi életünk legtöbb kérdése". A provincializmus, az amatörizmus, a dilettantizmus egyedüli ellenszere csakis a szakszerűség lehet. Erre azonban idejekorán rá kell nevelni az egymást követő nemzedékeket. Szép álmát a Collegium Transilvanicumról ugyancsak 1935-ben vetette papírra, attól a felismeréstől indíttatva, hogy a kisebbségi helyzet „nem jelentheti a dilettantizmus térhódítását és a színvonal süllyedését".[18]

---

[16] Venczel József: *Erdélyi kultúrproblémák*. Hitel, 1935. 5. Újraközölve in: V. J.: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988. 204–214.

[17] Uő: *Metamorphosis Transylvaniae*. Hitel, 1936. 1. Újraközölve in: V. J.: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. 144–152.

[18] *Collegium Transilvanicum*. Erdélyi Iskola, 1935–1936. 5–6. Újraközölve in: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. 180–184.

A tudományos élet megélénkülése természetes módon maga után vonja a kritikai hang felerősödését is. A frissen érettségizett, jogi tanulmányait épp csak elkezdő Lőrinczi László elgondolkoztató megjegyzéseket fűz az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain Jancsó Elemérnek a budapesti *Láthatár*ban 1937 elején megjelent *Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig* című tanulmányához.[19] „Az alig húszéves kisebbségi magyar tudományos életnek vannak eredményei. Ez a kijelentés önmagában nagyon biztató, de ha a dolgok mélyére nézünk – érvel a későbbi költő, műfordító és jeles Kuncz-kutató –, másképpen kell megítélnünk a helyzetet. Ugyanis azt, amit ma transzszilván tudományosságnak nevezünk, csaknem kizárólagosan a háború előtti nemzedék tagjai művelik." Ez nemcsak a kutatási feltételeket nélkülöző természettudományokat veszélyezteti, hanem hovatovább a szellemtudományok erdélyi folytonosságát is. „Mindegyik tudós csak ígéri, hogy majd elő fog állani egy alapos munkával, de jelen körülményei nem engedik meg azt, hogy minden erejével csak a tudományos munkának feküdjék neki. És az évek telnek, és a »kedvezőbb körülmények« nem jönnek. [...] Az az érzésem, hogy [...] most került a transzszilván magyarság ahhoz a válaszúthoz, melynek egyik ága az élethez, a másik pedig a pusztuláshoz vezet. Most kell megmutatnia azt, hogy túl a hétköznapi élet ezer kicsinyes akadályán, tud áldozatot hozni kultúrájáért. Ha most nem tudja megvetni életének új alapjait, akkor talán örök időkre elkésett. Áll ez a tudományra, de minden egyéb életviszonylatra is."[20]

Az Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség terve 1939-ben

Két évtized politikatörténeti eseményeit, valamint gazdasági, társadalmi és művelődési jelenségeit áttekintve Bíró Sándor eléggé lehangoló képet fest a két világháború közötti állapotainkról az *Erdélyi Fiatalok* 1939. évi első számában.[21] Kimutatja például, hogy a romániai magyarság érdekképviseletét felvállaló Országos Magyar Párt erejét felőrölték a kisebbségi jogvédelem politikai harcai, s így nem tudott idejekorán élére állni a gazdasági, társadalmi és művelődési önszerveződéseknek. A világgazdasági válságból kilábaló egyesületeink (EGE, Hangya szövetkezetek) csak a harmincas évek derekára erősödtek meg annyira, hogy a gazdasági élet korszerűsítését elkezdhessék. A vagyonuktól megfosztott tudományos és művelődési egyesüle-

[19] Vö: Lőrinczy (sic!) László: *Magyar tudomány Transzilvániában*. Erdélyi Fiatalok, 1937. 2. 27.; Jancsó Elemér: *Magyar tudományos élet Erdélyben 1918.tól napjainkig*. Láthatár, 1937. 2.

[20] Lőrinczi László: *I. m.* I. h.

[21] Bíró Sándor: *Húszéves visszapillantás*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 1. 7–9.

tek (EME, EMKE) ugyancsak ez időben láthattak komolyabb munkához, miután jogi helyzetüket tisztázták. A tizenöt évi hátramaradás különösen a tudományművelésben éreztette erőteljesen a hatását,[22] a kisebbségi nevelés akut kérdéseinek a megoldása is elhúzódott a harmincas évek derekáig. Ekkor kezdett körvonalazódni egy korszerűbb nemzetpedagógiai szemlélet, amely – elsősorban az egyházak életében bekövetkezett belső megújulás révén – áthatotta a családi nevelést éppúgy, mint az iskolán kívüli népnevelést. Történik mindez Balázs Ferenc, Makkai Sándor, László Dezső, Bíró Sándor, Márton Áron, Venczel József felismeréseinek és áldozatos munkájának köszönhetően.[23] Bíró 1939-ben már „az egészséges fejlődés" jeleit is megfigyelhette a kisebbségi élet minden területén. Hiányolja viszont, hogy nem folyik céltudatos, szervezett munka a szétszórt kezdeményezések összefogására, a párhuzamosságok kiiktatására. Ezt az érvelést erősítették fel akkoriban Debreczeni László, Jancsó Béla, László Dezső, Márton Áron, Venczel József okfejtései.[24]

Debreczeni László egy – Orbán Balázsról elnevezett – Tudományos Munkaközösség létrehozására tett kísérletet 1939 novemberében. *Tudományos életünk elsorvadása* című tanulmányában[25] voltaképpen az Erdélyi Fiatalok tudományszervezési elgondolásait összegezte. „Rámutattam tudományos életünk elhanyagolt területeire, legfontosabb feladataira és a helyzetünkből adódó teendők – szűkebb életterünk határain messze túlmutató – jelentőségére, lehetőségeire. Ezt az írást akkor egy új tudományszervezés első jeladásának – az Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség megalakítását célzó harangkondításnak – szántam, a rohamosan torlódó háborús események azonban gátat vetettek a megvalósulásnak."[26]

III

Az erdélyi történetírás eredményei és feladatai

Erdély történeti múltjának a feltárását említette az első helyen 1930 augusztusában Tavaszy Sándor, amikor az erdélyi tudományosság

[22] Cseke Péter: *Tudományművelés – egyetem nélkül*. In: Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 266–274.

[23] Uő.: *Keresztény erkölcs és kisebbségi ifjúságnevelés*. In: *I. m.* 256–265.; *Népfőiskolai kezdeményezések Erdélyben. I. m.*: 275–286.; *Csíksomlyói katolikus népfőiskolák. I. m.*: 287–307.

[24] Lásd az előző jegyzetben hivatkozott tanulmányokat.

[25] Debreczeni László: *Tudományos életünk elsorvadása*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 3–4. 33–36. Újraközölve in: *Toronyvigyázó. Debreczeni László műhelye*. Összeállította, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2005. 105–112.

[26] Vö: Cseke Péter: *Vigyázó torony*. 18–19.

feladatkijelölő célkitűzéseiről értekezett Marosvásárhelyen. Hát erdélyi történetírás is van? – tette fel a fogalomtisztázó kérdést az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain 1934 elején Bíró Sándor, merthogy addig csak a magyar, a román és német történetírás külön érdekszempontjaival találkozott. „Erdély mindig szerves részét képezte a magyar fejlődésnek, tehát történetileg szorosan együvé tartozik a magyarsággal, attól külön tárgyalni nem lehet – olvassuk egyik részről. Erdély lényegében mindig sorsközösségben volt a román fejedelemségekkel – halljuk a román történészek ellenvetését, tehát igazi története csak úgy érthető meg, ha azt mint a románság egyetemes történetének részét vizsgáljuk. A harmadik állítás szerint Erdély történetében azt kell vizsgálni, ami kulturális szempontból a legjelentősebb volt a múlt folyamán; a városok szerepét, az ipar és kereskedelem helyzetét, külföldi kapcsolatait – amely kérdések mind szorosan utalnak a szászok jelentőségére. Tehát e harmadik álláspont szerint Erdély történeti jelentőségét főleg kulturális és gazdasági szempontból a szászok adják, amiből az következik, hogy elsősorban ebből a szempontból kell kutatni Erdély történetét."[27]

Bíró szerint – politikai hovatartozásától függetlenül – Erdély különálló egység. Földrajzi, gazdasági, nemzetiségi, művelődési tényezők teszik történelmileg meghatározott, sajátos értéktartománnyá. Az évszázadok óta itt lakó három nép „egymás melletti élete", gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyai határozták meg összetéveszthetetlen történelmi arculatát, következésképpen ezeknek a sajátos értékszempontoknak meghatározó szerepük van az erdélyi történetírásban is.

Ennek korabeli feladatait ekképpen rangsorolja:

„1. Megállapítani legelőször is azt, hogy mit alkotott eddig az erdélyi történetírás. Egy helyzetfelvétel, ha úgy tetszik, mindarról, amit eddig Erdélyre vonatkozólag magyarok, románok és szászok írtak. Amolyan többkötetes bibliográfia, amelyben összegyűjtve rövid ismertetéssel megtalálhatók lennének az erdélyi összes munkák címei az egyes századok szerint csoportosítva. Mindazok a forráskiadványok, feldolgozások és monográfiák, melyek Erdély történetére vonatkozólag magyar, román és német nyelven megjelentek, címeit a szerzők betűrendes sorrendjében századok szerint csoportosítva, mindeniket két-három soros jellemzéssel összefoglalva. E munka hiánya régóta érezhető; mindenki tapasztalhatta, aki valamely erdélyi történelmi kérdéssel foglalkozott. Természetesen ezt egy ember nehezen

[27] Bíró Sándor: *Az erdélyi történetírás feladatai*. I. h.

csinálhatja meg, de többen, munkamegosztással rövid idő alatt elkészíthetnék, s ezáltal óriási szolgálatot tennének az erdélyi történettudománynak.

2. A szóban forgó bibliográfia nyomán mindenki látná, hogy hol vannak a legsürgősebb teendők, melyek azok a területek, ahol az erdélyi történettudomány még egészen gyermekcipőben jár, vagy még egyáltalán nem indult meg. Akik ezen a kérdésen már gondolkoztak, azok jól tudják, hogy sajnos a politikai síkot kivéve az Erdélyi Élet múltjának szinte minden más oldala úgyszólván feldolgozatlan. Gazdaságtörténet, társadalomtörténet, az egyes nemzetiségek demográfiai viszonyainak története szinte egészen szűz területek. Pedig nyilvánvaló, hogy e területek legsürgősebbek, és nem is annyira az egyes erdélyi népek, mint inkább az erdélyi tudományosság szempontjából. Mert ha nem a legalaposabb tudományos felkészültséggel nyúlunk hozzájuk, akkor a ma uralkodó politikai és nemzeti jelszavak úgynevezett »tudósai« fogják maguknak kisajátítani, természetszerűleg egészen elfogult, minden tárgyilagosságot nélkülöző módon. Az ilyen eljárások eredménye pedig előrelátható: a nagyközönség tudatába ezek az elfogult, tendenciózus állítások mennek át, s később az igazi tudományos eredmények már szembetalálják magukat velük, s nagyon nehezen tudnak érvényesülni.

3. A gazdaság- és társadalomtörténet rengeteg, ma nagyon időszerű kérdésre adhat feleletet. Az erdélyi termelés viszonyainak a feltárása, az egyes népek szerepe a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén éppen annyira fontos lehet, mint az erdélyi társadalmi rétegek kialakulásának és fejlődésének története. A népiség története a maga ezerféle vonatkozásaival szintén nagyon sok kérdést kell kikutasson: a települési kérdésektől elkezdve a már egészen kialakult nemzetiségi helyzetet magyarázó történelmi rugók feltárásáig. Ide torkollik a helynevek, a dűlőnevek tanulmányozása, a falutörténet, a népszokások és népművészetek rendkívül értékes anyagainak felvétele és összehasonlító feldolgozása, mely nagyon sok esetben segítségére lehet a történetírásnak, különösen ott, ahol hiányoznak az okleveles pontos adatok és feljegyzések."[28]

Kelemen Lajos (1877–1963) hatvanadik születésnapja jó alkalom Bíró Sándor számára, hogy áttekintse a történettudós által addig elvégzett munkát. Mindenekelőtt levéltárosi munkásságát emeli ki. „Mint az EME levéltárosa szinte két évtizeden keresztül állott a kutatók rendelkezésére. A vérbeli tudós örömével segített mindenkin; magyar, román vagy német is lett légyen az, aki valamilyen kérdésben hozzáfordult. A levelek, okiratok és jegyzőkönyvek ezreit olvasta

[28] Uő: Uo.

és rendszerezte, s kimeríthetetlen tudását főleg ezekből a történetírók előtt legértékesebb egykorú forrásokból merítette. Országrészünk gazdaság- és művelődéstörténetében feltétlenül és minden kétséget kizárólag ő a ma élő legnagyobb szaktekintély." Bíró azt tartotta az erdélyi tudományos élet egyik legfontosabb közérdekű feladatának, hogy mielőbb nyomdafestékhez juttassa Kelemen Lajos páratlanul értékes gyűjteményét.[29] Nem sokkal e cikk megjelenése után történetírói és levéltárosi munkásság elismeréséül Kelemen Lajost az MTA tiszteletbeli tagjává, 1962-ben pedig rendes tagjává választották. Az életművét áttekintő Csetri Elek 1991-ben joggal emelte ki: „Példátlan gyűjtőmunkája nyomán alakult ki az EME milliós kolozsvári gyűjteménye, amely napjainkban Románia Akadémiája Történeti Levéltáraként szolgálja a tudományos kutatást. Ennek a világviszonylatban is jelentős intézménynek a tető alá hozása életének kimagasló érdeme."[30]

Az építész és iparművész, a grafikus és művészettörténész Debreczeni László is nagy tisztelője volt Kelemen Lajosnak. Tavaszyval és Bíróval egyetértőleg neki is az volt a véleménye, hogy a történetkutatás, a nyelvészet, a néprajz, a jogtudomány mind-mind olyan kutatási munkaterület, amelyek különösképpen kisebbségi helyzetben életbevágó jelentőségűek. „Ezek azok a területek, amelyeken minden népnek önmagával szemben sajátos feladatai vannak, s ahol nem várhatjuk, hogy a magunkéban mások dolgozzanak helyettünk." Éppen ezért a tervezett Orbán Balázs Tudományos Munkaközösség programjának felvázolása közben nem mulasztja el felhívni a figyelmet az alábbi „hiányszakmák"-ra: „A történettudomány szakágazataiban a múlt [19.] század nagy kutatóinak nincsenek követői. Nincsen egyetlen fiatal diplomatikusunk, paleográfiához, epigráfiához értő fiatal erőnk. Nincs fiatalember, aki genealógiához, heraldikához értene. Ezek terén az előttünk járó nemzedékekben is alig egy-egy szakemberünk van, s ha ezek kidőlnek a sorból, úgyszólván minden ilyen irányú munka megáll, mert nem lesz, aki tudja és folytassa a dolgokat. Különösen keservesen kell ezt megéreznünk a kútfőpublikálás terén, ahol rengeteg anyag vár módszeres feldolgozásra. De se szeri, se száma az elemző vizsgálat feladatainak sem. Kútfőanyagunk még számos művelődéstörténeti szempontból nincs átnézve. Történeti földrajz, helyrajz, népiségtörténet, településtörténet, nyelvtörténet, a parasztság története, a vallás (nem az egyház!) története, népünk jogtörténete éppen hogy legszűkebb sorát adják a fontos munkáknak. Arról meg nem is szólunk, hogy a magyar őstörténeti kuta-

[29] Uő: *Kelemen Lajos 60 éves...* Erdélyi Fiatalok, 1938. 1. 27.

[30] Vö: Cs. E. [Csetri Elek]: *Kelemen Lajos*. In: *Romániai magyar irodalmi lexikon II.* Főszerkesztő Balogh Edgár. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1991. 669–673.

tásnak milyen feladatai volnának itten. Ugyancsak nincs egyetlen történeti nyelvszakértőnk sem – turkológusunk, szlavistánk, középkori latinistánk, hogy ismét csak a legfontosabbakat említsük –, pedig a történeti kutatáshoz elengedhetetlen ezek munkája. Nincsenek régészeink. Az őstörténeti kutatás régészet nélkül szinte meg sem mozdulhat. A műtörténeti munka terén nincs Erdélyben egyetlen fiatal magyar, aki értene a történelmi építőstílusokhoz, részletesebb ismeretei volnának bár egynek körében. Nincs ikonográfusunk. Az erdélyi tábla-, portré- és miniatűrfestészet, az írómesterek, a pecsétmetszők, a szobor- és másféle faragóművészek, majd pedig az iparművészet egyes ágai: az ötvösség, az önmívesség s a díszítőművészet, stb., stb. mind-mind részletkutatókra, egy-egy életet odaszentelő komoly tudósra várnak."[31]

Debreczeni László „hiánylistája" sok tekintetben ma is érvényes. Ez derült ki az MTA Történettudományi Intézete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület által szervezett, 2004. október 20–21-én Kolozsváron megtartott *Erdély a magyar középkorkutatásban* című konferencián. Joggal hangsúlyozta Jakó Zsigmond akadémikus az erdélyi magyar történetkutatás mai kérdéseit taglalva: „Szilárd meggyőződésem szerint a magyar tudományszervezésnek nyolcvanöt évi késedelmeskedés után és az Európai Unióba való bekerülést követően rövidesen lépnie kell, mégpedig nem államban, hanem nemzetben gondolkodva. Az új helyzet végiggondolása ugyan elsősorban az anyaország tudományossága szempontjából halaszthatatlan, de természetesen érinteni fogja a határon túli magyar tudományt is. A ténylegesen egységes jövendő magyar tudományossága ugyanis nem mondhat le – legalábbis a humán tudományokban bizonyosan nem – arról a szellemi potenciálról, amellyel kettős kötődésük, speciális nyelvtudásuk, helyismeretük és helyi kapcsolataik révén a kárpát-medencei nemzettöredékek szakemberei növelhetik a magyar tudományosság hatékonyságát és elismertségét a szomszéd államokban."[32]

IV

Nemzeti önszemlélet – kisebbségben

A szem, a látás (erdélyi kisebbségi életlátás, világlátás), a nézet, a tekintet, *a szemlélet* László Dezső írásainak – többszörösen megszenvedett alapmotívuma. „Ott nőttem fel a sepsiszentgyörgyi Székely

[31] Debreczeni László: *Tudományos életünk elsorvadása.* I. h.

[32] Jakó Zsigmond: *Az erdélyi magyar történetkutatás mai kérdései.* Erdélyi Múzeum, 2005. 3–4.

Nemzeti Múzeumban, de a székely valóság *meglátásához* a *szemet* [kiemelés tőlem – Cs. P.] az erdélyi irodalomtól nyertem" – vallja 1939-ben,[33] immár kiforrott kisebbségi nemzetpedagógusként. Hivatása gyakorlására való felkészülésének, eszménykeresésének időszakában – amit ő kritikai életszakasznak nevez, amelyre az építő korszak következett a harmincas évek második felében – tudatosan arra törekszik, hogy a reálisan látó nagy magyarok családfáját mind a maga, mind pedig mások számára felkutassa, eleven szellemi erőforrássá avassa. „Makkai Sándor Ady-könyve megismertetett Ady modern kritikai magyarságával – jegyezi fel 1934-ben. – Adytól egy lépést tettem, és próféciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekre *világító* zsenijének *fénykörébe* jutottam. Tetszett nekem az az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és legegyetemesebb magyarságot jelentette. Miután a jelenben megtaláltam az élő magyarság összes kérdéseinek reális és kritikai *szemléletét*, s *megláttam*, hogy ez a *nemzetszemlélet* még mindig idegen a ma élő, magukat igaznak tartó magyarok előtt, ennek a látásnak történelmi igazolást kerestem..."[34] [Kiemelések tőlem – Cs. P.] Amiből legalább három következtetés menten adódik: a) László Dezső indulásában, szellemi attitűdjének a kialakulásában igen erőteljes szerepet játszott a *Magyar fa sorsát* (1927) és a *Magunk revízióját* író Makkai püspök; b) a kisebbségi léthelyzettel összefüggő kérdések elméleti tisztázását elsődleges feladatának tekinti; c) reális önismereten alapuló kisebbségi jövőkép foglalkoztatta, aminek a kimunkálása elválaszthatatlan a korszerű nemzetszemlélettől, illetve az egyetemes távlatú gondolkodástól.

Érdemes megfigyelni, hogy Makkai Ady-könyvének a hatására milyen szellemi fejlődésen megy át, amíg eljut a maga kritikai szemléletének a kialakításáig, mert ez egyben a történelmi múlt – kisebbségi helyzetben is eligazítást nyújtó – átértékelésének a mozzanatait is jelzi. „Legelőször Bethlen Gábor magyarságában *láttam* meg a ma kritikailag *látók* ősét – írja ugyancsak a *Reálisan látó nagy magyarok családfája* című visszatekintésében –, azután Széchenyi Istvánt vontam be ebbe a szellemi rokonságba. Mialatt Széchenyivel társalkodtam, felismertem, hogy az ő kétszáz évvel idősebb igazi rokona gróf Zrínyi Miklós, az író-hadvezér. De amíg eljutottam hozzá, egy kis kitérőt kellett tennem, [...] és [...] kimutattam, hogy a nagy liberális gondolkozású Eötvös, *látási* módjuk teljes ellentéte mellett is, milyen rokona a kritikában és az egyetemes magyar szemléletben Szabó Dezsőnek. A kitérő után most már egészen világos előttem a sor: Beth-

[33] László Dezső: *Erdélyi magyar irodalom*. In: L. D.: *Magyar önismeret*. Sepsiszentgyörgy, 1944. 183–189.

[34] Uő: *Reálisan látó nagy magyarok családfája*. *Erdélyi Fiatalok*, 1934. II. 37–39.

len Gábor és Zrínyi Miklós a XVII., gróf Széchenyi István és báró Eötvös József a XIX., Ady és Szabó Dezső a XX. században minden különbözőségük ellenére is egy szellemi vonulatot jelentenek a magyarság életében."[35] [Kiemelés tőlem – Cs. P.]

Mindenikükről külön tanulmányt vagy könyvet írt László Dezső.

A Széchenyiről szólónak még kedvező volt a visszhangja, ám a Bethlen-, az Eötvös-, a Szabó Dezső- és Zrínyi-tanulmányt magába foglaló kötetet, az 1935-ben – ugyancsak az *Erdélyi Fiatalok* kiadásában – megjelent *A siető ember*t már „rosszindulatú hallgatás" övezte. Az erdélyi magyarság közvéleményét irányító/befolyásoló hivatalos politika nem akarta tudomásul venni – mutatott rá Vita Zsigmond az elhallgatás okaira –, hogy „itt egy új nemzedék új látása nyilatkozik meg, amely előítéletektől mentesen akarja megérteni nemzete múltját, és így új alapokra fektetni a jelenét".[36] A Széchenyi-könyv óta felerősödött László Dezső hangja, pedig már akkor egyértelmű volt az üzenete: a kárpát-medencei magyarságnak – többségi és kisebbségi helyzetben egyaránt –, ha meg akar maradni, meg kell újulnia, életformát kell változtatnia. Gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi téren egyképpen esedékes a szemléletváltás, a „magunk revíziója". A történelemben szervesen benne élőként – magát is „siető embernek" tartotta – jól tudta: „Az élet hatalmas árja nem áll meg a mi kedvünkért, nem vár meg bennünket, nekünk kell sietve, soha le nem késve vele együtt haladnunk." Ám azt is hozzátette: „De azért semmit sem szabad elsietnünk."[37]

Az, hogy a Székely Nemzeti Múzeumban nőhetett fel, úgy tűnik, messzemenően kárpótolja a gyermekkorában elszenvedett egyéni és közösségi traumákért, értékvesztésekért, másrészt valóban döntő módon meghatározta későbbi életpályájának alakulását, munkásságának irányultságát. Édesapja, dr. László Ferenc (1873–1925) a Székely Mikó Kollégium tanára és egyben (1920 és 1923 között) a Székely Nemzeti Múzeum – régészeti ásatásainak köszönhetően nemzetközi hírnévnek örvendő – múzeumőre. „Alig volt esztendő, hogy angol vagy német egyetemi tanárok, múzeumi emberek meg ne fordultak volna nálunk" – emlékezik vissza azokra az eszméltető évekre 1938 nyarán kelt feljegyzéseiben.[38] Amíg édesapja mellett lehetett, úgyszólván naponként átél-

[35] Uo.

[36] Vita Zsigmond: A siető ember. Erdélyi Fiatalok, 1935. II. 52–53. Vö. László Dezső: *A siető ember*. Kolozsvár, 1935. 8.

[37] Vö. László Dezső: *A siető ember*. Kolozsvár, 1935. 8.

[38] Uő: *Önéletrajz-féle*. 1938 nyarán készült gépirat a szerző hagyatékában. Először *A kisebbségi élet ajándékai* című Minerva-kötetben látott napvilágot.

hette, hogy a beláthatatlan múlt miként válik jelen idejűvé, kézzelfogható valósággá a világot megismerni vágyó beavatottak számára, s már akkor rádöbbenhetett arra is: a múlttal való állandó szembesülés korántsem öncélú folyamat; egyik lényeges előfeltétele a jövőalakítás alternatívái közötti helyes történelmi döntéseknek. Az itt szerzett tapasztalatok alapján nemzedéktársainál jóval korábban felismeri: bár a kisebbségi lét eleve szűk(ebb)re szabott, visszaszorított(abb) életformát jelent, ennek nem szükségszerűen kell együtt járnia a kisigényűséggel, sőt annál indokoltabb az egyetemes távlatú szellemi nyitottság. Ezzel a szemlélettel a kisebbségi életet is az emberi gazdagodás erőforrásává lehet avatni, annál is inkább, mivel – meglátása szerint az egymással (akár kényszerűségből) bensőségesebb viszonyba kerülőknek megadatik az a lehetőség, hogy megteremtsék az egymásért élők, az egymásért szolidaritást vállalók közösségét.

Makkai Sándor másik nagy hatású könyve, a *Magunk revíziója* ugyancsak meghatározó jelentőségű volt a második erdélyi nemzedék önszemléletében, pontosabban: kisebbségi nemzetszemléletében. Ezt leginkább Jancsó Béla szellemi habitusán mérhetjük le: 1931-ben teljes mértékben azonosul az író-püspök jövőformáló alapgondolataival, ám 1936–1937-ben a leghatározottabban szembefordul mesterével, amikor Makkai a kisebbségi lét paradoxonjaiból többségi helyzetbe menekül. Jancsó a harmincas évek második felében is kitart azok mellett a felismerések mellett, amelyeket – nemzedékével együtt – a *Magunk revíziójá*nak köszönhet. „Makkai megmutatja – fejtette ki az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain 1931-ben –, hogy a tipikus nemzeti katasztrófák (Augsburg, Muhi, Mohács, Majtény) mind azonos nemzeti bűnök következményei. Augsburgnál az olcsó dicsőség kalandszomja, Muhinál a Kelet és Nyugat legjavától való elzárkózás, Mohácsnál a pártoskodást jóvátenni akaró halálbravúr, Majténynál a kishitű lemondás bűnei felett mondott ítéletet az Idő." Ezek a tragédiák azonban kitermelték a „faji erények" egy-egy típusát is. „Augsburg után Szent Istvánt, Muhi után IV. Béla alkotó bölcsességét, Mohács után Bethlen Gábor önmérsékletét, türelmét, letörhetetlen gyakorlati életkedvét, Majtény után Széchenyi István prófétaságát, aki a *nemzeti önerő*ben látta meg a nemzeti sors titkát: »ne keressétek határaitokon kívül javatokat és híreteket: *magatokban* hevernek a valódi arany- és ezüstbányák munkátlan, nyitatlan, sőt még a legjobb magyarok előtt is ismeretlenül.«" Amiből ezt a következtetést vonja le: „A magyar bűnök és értékek élet-halál harca folyik ma is mibennünk, s életünk-sorsunk függ attól, hogy erényeink által meg tudjuk-e újítani nemzeti öntudatunkat. Kisebbségi sorban, politikai hatalom nélkül utunk csak egy: a

kultúra, mely nem elzárkózó, elszűkülő, de az anyaországénál egyetemesebb és mélyebben egyetemes kell hogy legyen."[39]

Ezért foglalkozik az *Erdélyi Fiatalok* a magyar történelem nagyjainak sorában az erdélyi fejedelmekkel (János Zsigmond, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc), illetve Kölcsey, Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Eötvös József, Deák Ferenc, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Kós Károly, Makkai Sándor történelem- és nemzetszemléletével.[40]

Feltűnő, hogy Szekfű Gyula *Három nemzedék* című művének 1934-es bővített újrakiadása Jancsó Bélát készteti megszólalásra – és nem például a történész Bíró Sándort. Ennek alighanem az a magyarázata, hogy Erdélyben is terjedni kezdett a magyarországi „neobarokk" szellem, amely Szekfűt tűzte zászlajára Szabó Dezső ellenében. Jancsó elismerte, hogy Szekfű új fejezetet nyitott a magyar történetírásban, de nem hagyhatta szó nélkül mestere, Szabó Dezső gondolatrendszerének – akár átmeneti – alábecsülését sem. Végeredményben az álreformizmus importja ellen tiltakozott érvelésével: „A magyarországi közélet ma hangos a reformok követelésétől. És e reformoknak az összes régi bűnök ellenszegülnek. Reformok ellen kétféleképpen szoktak harcolni. A nyílt ellenállás a népszerűtlenebb és ritkább. Célravezetőbb – mert megtévesztő – egy álreformizmus kialakítása. Kisajátítani a reformot, jelszóvá tenni, a jelszó alá álarcosan a maga embereit tömöríteni, megosztani és megtéveszteni a reformot akaró erőket, és így elamerikázva és kompromittálva a lényeget, a megvalósítástól elütni a tömeget. [...] Úgy látszik, hogy Szekfűnek jóhiszemű és éles, bár nem teljes kritikai álláspontja – bizonnyal akaratán kívül – egy ilyen álreformizmus fegyvere lett Magyarországon. [...] Hitünk szerint a történelmi helyzet adta keretekben a magyarság minden darabjának külön, saját belső szükségei és törvényei parancsolta utakon kell megújulnia. [...] De neo-barokk bűnök és álreformer megtévesztések importjára csak e megújulás ellenségeinek van szükségük. Minden megújulásnak pedig erkölcsinek kell lennie, nem szavakban, de tettekben megnyilatkozónak."[41]

---

[39] Jancsó Béla: *Magunk revíziója. Makkai Sándor új könyvéhez.* Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. 45–50.

[40] Vö: – r. [Bíró Sándor?]: *Makkai Sándor: Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca.* Erdélyi Fiatalok, 1930. 2. 28–29.; Mikó Imre: *Jogi szeminárium.* Erdélyi Fiatalok, 1930. 7. 114.; László Ferenc: *Egy tízéves röpirat.* Erdélyi Fiatalok, 1931. 2. 31–34.; Bíró Sándor: *László Dezső: „Akarom: tisztán lássatok".* Erdélyi Fiatalok, 1933. I. 30–312.;László Dezső: *Reálisan látó nagy magyarok családfája.* I. h.; Bíró Sándor: *II. Rákóczy Ferenc.* Erdélyi Fiatalok, 1935. I. 5–9.; Dr. Jancsó Béla: *Szabó Dezső és Szekfű Gyula.* Erdélyi Fiatalok, 1935. I. 10–17.; uő: *Az elfelejtett Kölcsey.* Erdélyi Fiatalok, 1938. I. 3–6.; Bíró Sándor: *Mátyás, az államférfi.* Erdélyi Fiatalok, 1940. 1. 3–4.; xxx: *400 éve született János Zsigmond.* Erdélyi Fiatalok, 1940. 2. 10.

[41] Dr. Jancsó Béla: *Szabó Dezső és Szekfű Gyula.* I. h.

A harmincas évek derekán a történelmi témákból építkező Kós Károly szépírói műveire irányul az *Erdélyi Fiatalok* figyelme. Ez nem csoda, hiszen mind *Az országépítő* című regény (1934), mind pedig a *Budai Nagy Antal* históriájából írt színmű (1936) időszerű kérdéseket feszegetett. Avatott tollú, vérbeli esszéista ír mindkettőről, Jancsó Béla, aki nem csupán esztétikai szempontokat érvényesít elemzéseiben. Óhatatlanul előtérbe kerülnek az ideológiaiak is.[42] *Az országépítő* kapcsán mindenekelőtt a Kelet-Európa légkörét feszültté tevő német szupremációs törekvések veszélyére hívja fel a figyelmet. „Török-tatár pusztítás csak a magyar *politkai hatalom* ellen tör – olvashatjuk okfejtésében –, a német elnyomás a kereszténység első terjeszkedésétől kezdve együtt járt a magyar *lélek* összes megnyilvánulásainak: *ősi zenének*, *népművészetnek* stb. pusztításával." Más vonatkozásban pedig azt fejtegeti, hogy a Habsburg-dinasztia uralma nemcsak a magyarság elnyomását jelentette, mérhetetlen kárt okozott azzal is, hogy megmérgezte a vele együtt élő, ugyancsak elnyomott népek lelki békéjét. A történelmi tények újraértékelését sürgeti tehát, új magyar gondolkodás megteremtését, a külső veszélyekkel számoló kisebbségi életlátás kialakítását. A *Budai Nagy Antal* is arra ad lehetőséget – mind Kós, mind Jancsó – számára, hogy „a kívülről jött, az itteni viszonyokat és lelkeket egészen nem ismerő és tekintetbe venni nem tudó s mégis türelmetlen eszmei fanatizmus" ártalmasságát érzékeltessék, „mely tragédiába fullasztja a másik erő hősies eredményeit; a másik erőét, melynek ez a kérdés nem az eszmei győzelem, de e több és jobb itteni élet, a saját életének teljes felelősségű kérdése, mely fejlődni akar, de a saját viszonyai által szabott mértékben, a maga módján és a maga embereivel, önmagáért."[43] Aki belülről ismeri az Erdélyi Fiatalok mozgalmát, az tudja, hogy 1937 derekán, amikor Jancsónak ez a cikke megjelent, a fenti gondolat erős hangsúllyal jelentkezett a folyóirat hasábjain. Azt azonban nem méltányolta eddig kellőképpen senki: a lap vezéregyéniségei nem kis erkölcsi bátorságról tettek tanúbizonyságot (s ez együtt járt a demokráciaigény következetes ébrentartásával), amikor szembeszálltak mindenfajta fanatizmussal, eszmei türelmetlenséggel.

---

[42] Jancsó Béla: *Az országépítő. Kós Károly regénye*. Erdélyi Fiatalok, 1934. I. 16–19.; Uő.: *Buday Nagy Antal*. Erdélyi Fiatalok, 1937. 2. 26.

[43] Uo.

Botlik József

A magyar közalkalmazottak tömeges kiűzése Burgenlandból 1921–1923

The Mass Expulsion of Hungarian Civil Servants from Burgenland in 1921–1923

The mass expulsion of Hungarian civil servants from Burgenland in 1921–1923 made the relations between Austria and Hungary rather tense. The situation was aggravated by the fact that, with the repeated violence and atrocities committed against Hungarians, Austria violated those contained in Chapter II of the international Venice Protocol concluded on 13 October 1921 via Italian mediation.

A trianoni békediktátumban elszakításra ítélt Nyugat-Magyarország területén élő magyar ajkú lakosság – különösen az értelmiség és a közalkalmazottak – a bevonuló osztrák csendőralakulatok és hatóságok általi kíméletlen, tömeges üldözése az 1921. augusztus 28-án kitört nyugat-magyarországi felkelés után kezdődött. Már két nappal ezután, augusztus 30-án délelőtt gróf Sigray Antal főkormánybiztos géptávírón – többek között – a következőkről tájékoztatta Bethlen István miniszterelnököt: „Az osztrákok sok helyen, brutális módon túszokat szednek... Kismartonból jelentik, hogy az osztrákok letartóztatták a kismartoni városi plébánost, főjegyzőt, táblabírót és polgármestert. Az Esterházy várba zárták őket, és állítólag Wienbe akarják szállítani".[1]

Hegedűs Pál altábornagy szeptember 12-én, késő este a Miniszterelnökségnek géptávírón, Sopronból leadott jelentéséből: „A kismartoni polgármester 5 fiatalembert vezetett elém (hercegi gazdatiszt, erdőmérnök, polgári iskolai tanárok), kiket szept. 7-ikén Kismartonból elhurcoltak az osztrákok, mert az utcán magyarul beszéltek. Letartóztatásuk után, mint túszokat, más 13, a vidékről letartóztatott magyarral (plébánosok, vasúti állomásfőnökök, gyógyszerészek) először Ebenfurthig szállították, ahol az átszállásnál tettleg bántalmazták [őket]. Később Wr. Neustadtban (Wiener Neustadt, azaz Bécsújhely – B. J.) a kórházbarakkokban helyeztettek el, ahol kommunista magyar munkások szidalmazva fenyegették őket... Később Wienbe elszállíttattak. A Landesgericht-be [Legfőbb Törvényszék], sötét pincébe lettek elzárva és több napi kínlódás után végre szabadlábra helyezve. A bécsi Magyar Hadifogoly Bizottság segítségével sikerült nekik ismét Kismartonba visszatérni." Az előbbiekből következik, hogy már az előző napon, 11-én Villani Frigyes azt jelentette a Miniszterelnökségnek: „Számos távirat érkezett a kormánybiztossághoz az osztrák zóna (ti. az „A"

[1] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), K 26. 1388. cs., 1922–„H"-tét., 307. p.

övezet – B. J.) községeiből, melyben kérik, hogy az osztrák csendőrség által kiürített területet ismét szálljuk meg".[2]

Ugyancsak szeptember 12-én, egy osztrák alakulat elfoglalta Királyhida határállomás vasúti pályaudvarát, valamint a katonai tábort. Az osztrák alakulat parancsnoka azonnal túszoknak nyilvánította a helyi magyar vasutasokat arra az esetre, ha magyar katonaság érkezne a település visszafoglalására. Aztán mégsem őket tartóztatta le, hanem több helyi magyar lakost vett helyettük őrizetbe. Esti jelentésében a MÁV győri pályaudvarának forgalmi főnöke, Homonnay (...) budapesti feletteseivel már azt közölte történtekről: a megszálló osztrákok csak e nap, 18 óráig szavatolták a helyi magyarok testi épségét. Czopf Endre – a szeptember 13-ai nyomozati jelentésben már helyesen: Czapp – raktárfőnököt letartóztatták és elhurcolták. A királyhidai MÁV-állomásfőnök, Fodor „jelenti, hogy a magyarokat bántalmazzák... nagy részük már Zurányba menekült... A magyar vámtisztviselők 11-én este 18 órakor Bruck-Királyhidát elhagyták... az osztrák Volkswehr Pándorfalu községet is megszállta már... Hegyeshalmon át érkezett hír szerint, a Bruck-királyhidai vámfőnököt is letartóztatták".[3] (Volkswehr = „Népi Véderő", az ekkori osztrák haderő neve.)

A Belügyminisztérium nyomozó osztályának másnapi, szeptember 12-ei, majd 13-ai „kiküldött közegünk" jelentése szerint, a 11-én kora délután a bevonult osztrák katonaság Királyhidáról kb. száz embert – közöttük a helyi magyar értelmiség egy részét és számos nőt – letartóztatott és elhurcolt. A falu elleni megtorlásra az adta az okot, hogy az osztrák csendőrség kivonulása után „a lakosság a helységet fellobogózta, és fehér ruhás lányok nemzeti kokárdákkal várták a mieink visszatérését." Ez utóbbi szeptember 10-én délután meg is történt, amikor 18 magyar csendőr vonult be Királyhidára – akiket „fehér ruhás leányok, s a magyar lakosság egy része virágokkal és ünnepléssel" fogadott –, de még aznap este elhagyták a falut.

A helyi magyarság polgárőrséget szervezett, amely az esetleges rendzavarás megakadályozására, járőrszolgálatot látott el a községben. „A helyszínen megállapított atrocitások és letartóztatások a következők: Markovics vámfelügyelőt összeverték, a lakásán fekszik. Czapp (Endre) vasúti raktárfőnököt szolgálatának teljesítése közben kémkedés gyanúja miatt, – egy vasúti hivatalnokot nemzetőrség szervezése miatt, – a postamesternőt és 2 postáskisasszonyt kémkedés gyanúja miatt, – Bertalan konzervgyári hivatalnok leányait, továbbá Puszter (...) jegyzőt és fiát, Vértes iskolai igazgatót és Bartha Géza orvost kémkedés

[2] MOL. K 26. 1388. cs., 1922–„H"-tét., 474–475., 458. p.
[3] MOL. K 26. 1388. cs., 1922–„H"-tét., 452. p.

gyanúja miatt f.(olyó) hó 12-én d. u. (délután) megvasalva a bécsi Landesgerichtre szállították. Túszként számos egyént elszállítottak, köztük Fömmel [Károly, rendőr-főfelügyelő] feleségét is."

A Belügyminisztérium nyomozója a királyhidai osztrák komisszártól, Ottmanntól megtudta, hogy „a túszként elhurcolt vasutasokat és tisztviselőket nem a(z osztrák) rendőrség, hanem a Volkswehr tartóztatta le... Királyhida község területén sok gyanús és kétes elem tartózkodik. Ezek között sok magyar kommunista van. Mindezek az osztrák csendőrökkel jó viszonyban vannak." A BM nyomozóosztály 14-ei jelentéséből: a királyhidai letartóztatottak névsorát „sem a csendőrségtől, sem a Landesgerichten nem sikerült megszerezni." Csak azt tudták megállapítani, hogy a vasutasok közül Bécsben ekkor fogságban volt Czapp Endre, Fanton József főkocsimester és Kiss Géza művezető.[4]

A Miniszterelnökségnek szeptember 14-én este leadott összefoglaló, napi jelentésében Hegedűs Pál altábornagy az osztrák csendőrség újabb megtorlásairól számolt be. A Kismartontól északnyugatra fekvő Lajtapordány községbe éjszaka osztrák csendőrök törtek be, és magyar érzelmük miatt elhurcolták Palatics Ferencz, Kromwald Márton, Edenhofer György és Metzelt Sebestyén helyi lakosokat. Fuksz János házába behatolni nem tudtak, az utcáról fenyegették, hogy árulás miatt lefejezik. A falu főbírója magyar karhatalom kiküldését kérte a községbe. A Magyaróvárról küldött főispáni jelentés szerint a Királyhidáról elhurcolt magyar túszokat nem engedték szabadon. Kivéve három nőt – Hömel rendőrfelügyelő feleségét [az előbb idézett két forrásban: Fömmel] és a két postáskisasszonyt – előző nap délben a bécsi Landesgerichtről szabadlábra helyezték, de az osztrák fővárost tilos elhagyni(uk). A többi túszt, a férfiakat nem engedték el, őket – a nezsideri főbíró értesülése szerint – Bruckban, az ún. Internierung lágerban, azaz internálótáborban tartották fogva, ahová „német érzelmű csőcselék jár be... és őket pofozza." A főispán a túszok ügyében, a magyar kormány közbenjárását kéri a soproni antantmissziónál. Pirkner Ernő nyugalmazott ezredest minden ok nélkül, Wr. Neustadtban azzal a váddal tartóztatták le, hogy ő szervezte meg az egész nyugat-magyarországi ellenállást. Olyan súlyosan megverték – erre tanú a savanyúkúti állomásfőnök –, hogy a bécsi kórházba kellett szállítani. Reiber Endre tüzérfőhadnagy, soproni lakos szeptember elején Ausztriában tartózkodott, ahol irataiból igazolhatóan, lovakat igyekezett vásárolni. Hazatérőben az osztrákok Kismarton környékén letartóztatták, és kémkedés gyanújával Bécsújhelyre hurcolták, ahol a Kriegsgericht [Haditörvényszék] fogházában őrzik. Kiszabadításáért állító-

[4] MOL. K 26. 1388. cs., 1922–„H"-tét., 460., 477., 480., 498. p.

lag a bécsi magyar követség már tett lépéseket, de eredménytelenül. Hegedűs altábornagy a miniszterelnök sürgős közbenjárását kérte az ügyben.[5]

A nyugat-magyarországi felkelés idején, 1921 szeptemberében és október első felében elkövetett magyarellenes osztrák megtorlások október dereka után más megvilágításba kerültek. Az ekkor még hivatalosan magyar állami- és közalkalmazottak ellen, sorozatosan elkövetett erőszakoskodásokkal, kegyetlenkedésekkel Ausztria súlyosan megsértette az október 13-án olasz közvetítéssel kötött, tehát nemzetközi érvényű velencei jegyzőkönyv II. fejezetében foglaltakat, amely – némi megszorítással – kisebbségvédelmi előírásként értelmezhető. Idézzük: „A Magyarország által Ausztriának átengedett terület egyetlen lakosa sem szenvedhet üldöztetést vagy zaklatást azon politikai magatartásáért, amelyet a szóban forgó terület tényleges átadását megelőzően tanúsított... Emberségi szempontokból az osztrák kormány elvileg kötelezi magát, hogy az átengedett területeken sem tömegesen, sem politikai okokból nem fogja elbocsátani azokat a tisztviselőket, akik az átadás napján az átengedett területen tényleges szolgálatot teljesítenek. Jelen alkalmazásukban való meghagyásukat olyan vizsgálat eredményétől teszi függővé, amelyben minden egyes esetet külön fognak elbírálni... Az osztrák kormány elvileg elismeri, hogy e tisztviselők nyugdíjai őt terhelik, az erre vonatkozó részleteket a két kormány külön megállapodásával fogják szabályozni".[6]

Ausztria azonban – az elmúlt évtizedek hajbókoló „osztrák sógorság"-a, a hivatalos magyarországi nézetekkel gyökeresen ellenkező módon – nemcsak az iménti velencei egyezményben vállalt kötelezettségeit, hanem a kisebbségek védelméről szóló, 1919. szeptember 10-én aláírt saint-germaine-i szerződés vonatkozó cikkelyeit is folyamatosan megszegte. A szerződéssel ugyanis az Ausztriához csatolt és addig Magyarország területén élő lakosság de jura és de facto osztrák állampolgárrá vált. A „63. cikkely: Ausztria kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és a szabadság teljes védelmét biztosítja. 67. cikkely: Azok az osztrák állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi osztrák állampolgárok".[7] A 69. cikkely végül arról rendelkezett, hogy az előbbi cikkelyek Ausztria nemzetközi kötelezettségei, és azok a Nemzetek Szövetsége védelme alatt állnak.

[5] MOL. K 26. 1388. cs., 1922–„H"-tét., 504–505.

[6] Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. II. átdolg., bőv., kiad. Bp., 1983. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 183. p.

[7] Lásd bővebben, Der Staatsvertrag von St. Germain. Wien, 1919., 51–53. p.

Az 1921. augusztus 28-án kirobbant nyugat-magyarországi felkelés, majd az október 4-én Felsőőr járási székhelyen kikiáltott „Lajtabánság-állam" egy hónapos fennállása utáni hetekben felgyorsult az őrvidéki magyar értelmiség – elsősorban a papok, tanítók – tömeges üldözése, illetve az anyaországba való kényszerítése. Ilyen esetekről számolt be a szombathelyi kerületi kormánybiztos, Almásy Sándor 1921. december 20-i jelentése. Németújváron az osztrákok bevonulását követő vasárnapon Pulay Lambert atya magyar nyelvű misét tartott. Szentbeszéde végén kihirdette, hogy a „változott viszonyokra és helyzetre, valamint a magyar nyelvű hívők csekély számára való tekintettel kénytelen a magyar nyelvű istentiszteletet a jövőre nézve beszüntetni." Az elhangzottakról a két jelen lévő, egyenruhás osztrák személy jegyzeteket készített. A hatóságok más templomokban is figyelemmel követték a szentbeszédeket, és ha kifogást találtak, a papokat Magyarországra való kiutasítással fenyegették. A Németújvártól északra fekvő Pusztaszentmihályon szolgálatot teljesítő, Thomas [Ferenc] nevű esperest az osztrák csendőrség ugyancsak kiutasítással félemlítette meg a hatóságoknak nem tetsző templomi igehirdetéséért.[8]

Egy másik ekkori eset: Geosits Gyula soproni erdőmérnök hallgató 1921 karácsonyán a téli szünetben hazautazott lakóhelyére, az akkor még osztrák uralom alatt lévő Szentpéterfa községbe. Már megérkezése napján a lakásáról szuronyos osztrák csendőrök a szomszédos Monyorókerék falu őrsére vitték, ahol másfél órán át kihallgatták, de ellene semmilyen terhelő bizonyítékot nem találtak. „Betyár magyar" megjegyzéssel elengedték és hazaküldték. Három nap múlva a csendőrök ismét megjelentek a fiatalember lakhelyén, és átadták neki a Burgenlandból való kiutasításáról szóló végzést azzal, hogy annak területét 48 órán belül el kell hagynia. Az intézkedés indoka, hogy „soproni főiskolás" és gyanús személy – közölte a Szombathelyen megjelenő vármegyei újság.[9]

Már ekkor jól érzékelhető volt, hogy az osztrák kormányzat – miként Burgenland tartomány megszervezését követően is –, elsősorban a magyar közalkalmazottaktól és köztisztviselőktől, valamint az értelmiségtől igyekezett minél gyorsabban és minél nagyobb mértékben megszabadulni. Jól tudta, hogy nélkülük számos nehézségbe ütközik majd a magyar kisebbségi élet, a nemzeti fennmaradás megszervezése. Ennek érdekében, újra és újra megszegte az 1919. évi kisebbségvédelmi szerződés és a velencei egyezmény előírásait, pedig az utóbbiban külön is vállalta, „hogy emberségi szempontból" nem

[8] MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLII–474. sz., 26. p.
[9] Vasvármegye, 1922. január 1., 4. p.

bocsátja el a magyar tisztségviselőket. Már az 1921. december 14–16-án tartott soproni népszavazást[10] követően menekültek százai érkeztek Őrvidékről az ország megcsonkított területére.

Öt nap múlva, Almásy Sándor szombathelyi kerületi kormánybiztos 1921. december 24-én táviratot küldött Bethlen István miniszterelnökhöz, valamint a pénzügyminiszterhez, és a 9 232/1921. ME. számú kormányrendelet 4. §-ára hivatkozva a következőket kérte: az érintett pénzügyigazgatóságok „a Nyugatmagyarországról menekült, magyar közszolgálatban állott tisztviselők és alkalmazottaknak kijáró segélyt haladéktalanul folyósítsák, hogy még idejében, azaz december 31-ig módjukban álljon az ellátási jegyekre a kedvezményes ellátását igénybe venni, mert épp ezek szorulnak rá legjobban a természetbeni járandóságokra".[11]

A Magyar Kir. Külügyminisztérium államtitkára, Kánya Kálmán 1922. január 19-én, a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztálya január 20-án, a Miniszterelnökségnek küldött jelentésében foglalta össze az október 13-ai velencei egyezmény utáni hetekben „az átcsatolt nyugatmagyarországi területen az osztrákok által elkövetetett atrocitásokat". A volt Moson vármegyei Zurány községben 1921. november 16-án a megszálló csapatok Fazekas (...) községi főjegyzőt és Varga Sándor plébánost letartóztatták és elhurcolták". Ókörtvélyesen, Vértes Sándor körjegyzőt két alkalommal – november 5-én, illetve 30-án letartóztatták, majd szabadon engedték. Ezután a megszállt terület elhagyására kényszerítették, azóta Magyar-

[10] Sopronban 1921. december 14-én, a környező nyolc községben 16-án tartották a népszavazást az antanthatalmak képviselőinek szigorú felügyelete alatt. A szavazásra jogosultak teljes száma 27 069 fő volt, akiknek zöme, 19 164 polgár Sopron nyolc kerületében, illetve a városhoz tartozó, 9. kerületnek számító Brennbergbányán, kisebb része – 7 905 fő – a környező nyolc községben lakott. Közülük 24 063 polgár (Sopronban 17 298, a falvakban 6 765 fő) szavazott, és mindössze 502 személy voksa volt érvénytelen. Érvényes szavazatot adott le 23 561 polgár, akik közül 15 338 személy Magyarország (65,1%), 8 223 fő (34,9%) Ausztria mellett foglalt állást. Fontos megemlíteni, hogy a népszavazáson Sopron polgársága döntötte el a Magyarország számára kedvező eredményt: a város szavazóinak 72,8%-a szavazott az ősi hazában való maradásra, ellene 27,2%, a nyolc községben ez az arány 45,5; illetve 54,5% volt. A népszavazással Sopron városa és nyolc környékbeli falu – Ágfalva, Balf, Bánfalva, Brennbergbánya, Felsőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, és Nagycenk –, összesen (kerekítve) 257 km^2 területtel Magyarország birtokában maradhatott. Az 1920. évi népszámlálás szerint a népszavazás körzetében 50 021 lakos élt, akiknek anyanyelvi megoszlása a következő: 19 525 magyar (39,0%), 27 473 német (54,9%), 2 472 horvát (5,0%), egyéb 551 (1,1%). Az említett 50 021 lakosból 34 197 fő (68,4%) ismerte a magyar nyelvet. Még egy fontos adalék: ugyancsak az előbbi népösszeírás szerint 1920-ban Sopron feljegyzett 35 248 fős népességéből 28 467 polgár (80,8%) tudott magyarul. Miközben a város lakóinak ekkori anyanyelvi összetétele: 17 166 magyar (48,7%), 16 911 német (48,0%), 733 horvát (2,1%), egyéb 438 (1,2%) – In: Lőkkös János: Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon. Bp., 2000. Püski Kiadó, 358–360. p.

[11] MOL. K 26. 1299. csomó, 1922-XLII-61. sz., 3. p.

országra való beköltözési engedélyt kapott. November 26-án dr. Polczer Rezső németújvári járási főszolgabírót, Schalk Ferenc helyi lakatosmester tettleg bántalmazta. Polczer, „minthogy az entente albizottság [ti. a soproni tábornoki antant-misszió helyi kirendeltsége – B. J.] kellő védelemben nem részesítette, a kormánybiztos engedélyével a hivatali székhelyét elhagyni volt kénytelen, és kellő biztonság folytán a többi közalkalmazottat is, a hivataluk átadása előtt a kormánybiztos engedélyével távozott".

Nezsider nagyközségben Szabadosi Antalt, a járásbíróság irodatisztjét felmentették állásából, aki közölte, hogy a „járásbíróság összes kinevezett tisztviselői hasonló elbánásban részesíttettek". Szentelek településen Polány István, a római katolikus elemi iskola igazgató-tanítója a „felkelőkkel való összeköttetése miatt, az osztrákok által rendőri felügyelet alá helyeztetett. Utóbb a csendőrfelügyelő egy üres lapot íratott vele alá, majd szóval, 24 órán belül [december 2-án] Szentelek község elhagyására kötelezték". A kismartoni állami polgári iskola egyik tanárával, Csuppay Lajossal az illetékes osztrák járási hatóság tudatta, hogy a „a német nyelv hiányos ismerte, és osztrákellenes működése miatt, [az] állami szolgálatba való átvétele ki van zárva".[12] Az államrendőrség szombathelyi kerületének főkapitánya, december 29-én már többek között azt jelentette a belügyminiszternek: „az egész átcsatolt területen, az összes iskolákban, felsőbb intézkedésre beszüntették a magyar nyelvű tanítást, s helyette azonnali hatállyal a német nyelvű tanítást léptették életbe".[13]

Az elszakított nyugat-magyarországi területekről 1921–1922 fordulójától vált tömegessé a magyarság menekülése, amellyel beigazolódott Bethlen István miniszterelnök három hónappal korábban, még a velencei egyezmény aláírása előtt a Minisztertanács 1921. október 7-én elhangzott kijelentése. Nevezetesen: a trianoni békediktátumban az Ausztriának ítélt „ún. nyugatmagyarországi területekről a lakosság beköltözése már régebben megkezdődött, s e jelenség arra enged következtetni, hogy e területrészek tényleges átadása után a nyugat-magyarországi lakosságnak ideözönlése rendkívüli arányokat fog ölteni. Az ország északi, keleti és déli részeiből beköltözött menekültek nagy száma lakásügyi, pénzügyi és közgazdasági szempontból már eddigelé is csaknem elviselhetetlen terhet jelent. Ezt a Nyugat-magyarországról való újabb beözönlés még csak nagyobb mértékben fokozná".[14]

[12] MOL. K 26. 1299. cs., 1922-XLII-61. sz., 18. p., valamint: MOL. K 26. 1299. cs., 1922-XLII-819. sz., 9. p.

[13] MOL. K 26. 1299. cs., 1922-XLII-474. sz., 23–24. p.

[14] MOL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1921. október 7.

A magyar kormány már ekkor arra kényszerült – melyet az iménti minisztertanácsi ülés hagyott jóvá –, hogy az elszakított felvidéki, erdélyi és délvidéki területekről menekülni kényszerültek beköltözésének a meggátlása mellett az elcsatolt nyugat-magyarországi részekről érkező személyekre is kiterjessze a 8 352/1920. és a 6 335/1921. M.E. számú kormányrendeletek hatályát. Ez azt jelentette, hogy „ezen területről (ti. Burgenlandból – B. J.) az anyaországba való beköltözés [is] ideiglenesen megtiltassék." Ez utóbbiról az október 18-án kiadott, 9 233/1921. M.E. II. számú kormányrendelet intézkedett, amely a tilalmat 1922. március 31-éig meghosszabbították.[15]

Az egyre nagyobb számban kiutasított nyugat-magyarországi magyarok és az osztrák hatóságok megtorló intézkedései miatt, Bethlen István miniszterelnök 1922. február 21-én arra kényszerült, hogy hatályon kívül helyezze az iménti kormányrendeletet, és helyette újat – 1 984/1922. M. E. sz. – adjon ki. Lényege hasonló a korábbihoz, miszerint az elcsatolt Nyugat-Magyarországon lévő közszolgálati alkalmazottak a „hivatali székhelyükön maradni kötelesek... Ezen rendelkezés ellen vétő közszolgálati alkalmazott az anyaországba be nem bocsátható, állásáról lemondottnak tekintetik, és ezért a 2 191/921. M.E. sz. rendelet reá nem alkalmazható, tehát az anyaországban közszolgálati beosztást nem nyerhet, és segélyezésben nem részesíthető. Ezen rendelet alkalmazása szempontjából valamennyi állami, törvényhatósági és községi alkalmazott (hivatalnok, altiszt, szolga stb.) közszolgálati alkalmazottnak tekinthető."

A beköltözni szándékozók ingóságaival a vasúti kocsikat a határállomásról csak akkor továbbítják az anyaországba, ha a betelepülést írásban engedélyezte az Országos Menekültügyi Hivatal Szombathelyen működő, beköltözőket ellenőrző kirendeltsége. Ez utóbbi vezetőjét Bethlen „bizalmasan" értesítette, hogy a tilalom ellenére kik kaphatnak betelepülési engedélyt. Azok a családtagok, akiknél „hitelt érdemlően kimutatható", hogy a családfőjüknek az anyaországban már 1921. augusztus 29. előtt volt és jelenleg is van lakása és állása, különösen akkor, ha köztisztviselő vagy a Nemzeti Hadsereg tagja. Másrészt, „ha valaki az átadott területen nemzeti szempontból tanúsított elismerésre méltó magatartása folytán az osztrák hatóságok részéről üldöztetésnek, és büntetésnek van kitéve".[16]

A Dunántúlon eközben felerősödött az osztrák kémtevékenység, amely szintén közrejátszott abban, hogy 1922 elején ismét napirendre került az elcsatolt területekről az anyaországba tömegesen menekülő, illetve beköltöző volt magyar közszolgálati alkalmazotta-

[15] MOL. K 26. 1299. cs., 1922-XLIII-61. sz., 56–57. p.
[16] MOL. K 26. 1299. cs., 1922-XLIII-61. sz., 21–22. p.

kat igazolási eljárás alá vonása. Ez nem volt véletlen, mert – mint később kiderült – a menekültek között idegen országoknak adatokat szolgáltató személyek is akadtak. A kérdéssel a január 27-i minisztertanácsi ülés foglalkozott, amely három szempontot határozott meg az elszakított területekről a meghagyott Magyarországba menekült közszolgálati alkalmazottakkal kapcsolatban. „1. Megállapítani a menekülés okait és körülményeit, különösen abból a szempontból, vajjon az alkalmazott menekülését nem valamely terhére rótt oly cselekmény vagy magatartás idézte elő, amely bűnvádi vagy fegyelmi úton való megtorlást követel, avagy a közszolgálati feddhetetlenséggel össze nem egyeztethető. 2. Megvizsgálni az alkalmazottaknak a megszállott területen tanúsított magatartását abból a szempontból, vajjon az a közszolgálati alkalmazottól megkívánható hazafiasság követelményeinek megfelelt-e? 3. Megvizsgálni az alkalmazott székhelyének elhagyása /menekülése/ óta hol, és milyen természetű szolgálatokat vállalt vagy díjazást vett fel, s e tekintetben tanúsított magatartása nem esik-e az állameszme és a közszolgálat szempontjából kifogás alá".[17] A Minisztertanács a menekült közszolgálati alkalmazottakkal kapcsolatos igazolási eljárás lefolytatását, illetve annak végrehajtását az egyes miniszterek, illetve az általuk irányított tárca feladatává tette.

A korábbi történelmi magyar–osztrák határ melletti vasút- és határállomás, Gyanafalva volt MÁV-alkalmazottainak az ügyét kellett 1922. február elején sürgősen megoldania magyar hatóságoknak. Szabados Sándor főraktárnok és hét társa – Balogh János pályafelvigyázó, Benke József, Károlyi Ferenc, Csejtei István, Kovács Ferenc pályaőrök, Udvardi Mihály váltókezelő és Horváth János raktármunkás, valamennyien gyanafalvai lakosok –, panasszal fordultak a szombathelyi kerületi kormánybiztossághoz. Az ügyben Almásy Sándor kormánybiztos, február 6-án felterjesztést intézett Bethlen István miniszterelnökhöz. E vasutasok „hivatali állomáshelyükön megmaradván, a legnagyobb nélkülözéseknek vannak kitéve, amennyiben harmadik hónapja nem kapnak fizetést, és második hónapja nem részesülnek élelmiszerekben, mi által a maguk és családjuk megélhetése nincs biztosítva, és jóformán éhezésnek vannak kitéve... Az osztrák hatóságok az ottmaradt [magyar] közalkalmazottak nagy tömegével így bánnak el, és így azokat lehetetlen helyzetbe juttatták."

A kerületi kormánybiztos, Almásy kérte a kormányfőt: „méltóztassék intézkedni, hogy úgy a panaszt tevők, mint az egyéb közalkalmazottak jogos járandóságaikhoz juttassanak, mert ha megélhetésük nem biztosíttatik, kérelmüknek, hogy hivatali állomáshelyü-

[17] MOL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1922. január 27.

ket elhagyhassák és az anyaországba beköltözési engedélyt nyerjenek, kénytelen leszek eleget tenni, minthogy további nélkülözéseknek azokat nem tehetem ki... Az osztrák hatóságok a velencei egyezményt és [a] bécsi megállapodásokat úgy látszik, nem tartják be, miről számos esetből kifolyólag tudomást szereztem".

Az ügyben gróf Bánffy Miklós külügyminiszter is eljárt, hónapok múlva, 1922. június 19-én őt értesítette a MÁV Igazgatósága arról, hogy a panaszt tevő gyanafalvi vasutasok engedéllyel az anyaországba költözhettek. Különböző pályaudvarokon kaptak állást, kivéve a Gyanafalván maradt Udvardi Mihály váltókezelő, akiről „osztrák szolgálatba átlépett-e, nincs értesülésünk".[18]

Közben, 1922 böjti heteiben, majd tavasszal is számos őrvidéki magyar menekült kért Ausztriából való elüldözése, illetve kitiltása miatt beköltözési engedélyt. Ebben az időben távolították el Monyorókeréken állásából Fuchs Pál tanítót, amely ellen az iskolaszék is élesen tiltakozott. Az osztrák hatóságok a testület február 26-ai fellépését a tanító felbujtásának tartották, ezért Fuchsot le akarták tartóztatni. Amikor a csendőrök megjelentek a lakásán, a tanító kitépte magát a kezeik közül, és Szombathelyre szökött.

Nagyszentmihályon Hetfleisch Ferenc jegyzőt 1922. március 4-én az osztrák csendőrök azzal a váddal tartóztatták le, hogy tudomásukra jutott, miszerint a jegyző tudtára adta a szomszédos Sámfalva lakosságának a határmegállapító bizottság rövid időn belüli érkezését. Hetfleisch tiltakozott a gyanúsítás ellen. A csendőrök a vádjukat nem tudták bizonyítani, mégis – 24 órás határidővel – kiutasították az országból. Nagyszentmihály lakossága hiába tiltakozott az eljárás ellen. A jegyző Szombathelyre távozott, de családja a községben maradt. Két nap múlva, március 6-án szintén letartóztatták Schey Henrik kereskedőt, mert az egyik kezdeményezője volt a jegyző melletti tiltakozásnak. Kiszabadulása után ő is Vas vármegye székhelyére menekült.[19]

A menekültek egyre növekvő száma következtében kialakult feszült helyzet miatt, április 5-én a Miniszterelnökség „hivatalból" sürgetést intézett gróf Bánffy Miklós külügyminiszterhez, hogy „az Ausztriának odaítélt területen, egyes magyar érzelmű közszolgálati alkalmazottakkal szemben elkövetett atrocitások ügyében" tett lépésekről adjon tájékoztatást.[20] Az Országos Menekültügyi Hivatal államtitkári rangú vezetője, Petrichevich Horváth Emil 1922. április 25-én, a Bethlen István miniszterelnöknek küldött felterjesztésében a következőkre hívta fel a kormányfő figyelmét. A velencei egyez-

[18] MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLII–819. sz. 13., 17. p.
[19] Vasvármegye, 1922. március 1., 3. p.; 1922. március 9., 3. p.
[20] MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLII–819. sz., 14. p.

MTA KÖNYVTÁR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mény „daczára [az] utóbbi időben Nyugatmagyarországról mind tömegesebben jelentkeznek közszolgálati alkalmazottaknak, kik arra való hivatkozással, hogy az osztrák hatóságok, rövid úton hivatalokból minden indok nélkül elbocsátották s (a) lakásukból kitelepítették, oly beköltözési engedély kiadását kérelmezik, mellyel az anyaországban közszolgálati beosztást nyerhetnek. Ez ügyben megtartott nyomozó eljárás során kétségtelen megállapítást nyert, hogy... vannak esetek, mikor egyes rendőrségi vagy katonai, sőt vasúti vezetők, minden jogos indok nélkül, egyszerűen írásbélileg fölszólítják a magyar alkalmazottakat, hogy Nyugatmagyarországot bizonyos határidőn belül, legtöbb esetben 24 óra alatt hagyják el". Kérte a miniszterelnököt, hogy „ezen menekültek bebocsájtásának s itt való letelepedésüknek kérdésében megfelelőleg rendelkezni méltóztassék, mivel (az) illetők a határ menti községekben teljes bizonytalanságban várják a hatóság intézkedését".

A menekültügyi hivatal vezetője felterjesztésében mellékelte hatósága szombathelyi kirendeltségének kimutatását, az ekkor folyamatban lévő beköltözési ügyekről. A jegyzéken szereplő személy túlnyomó része az elcsatolt őrvidéki területekről érkezett. A rajtuk kívüliek a többi elszakított magyar területekről – a Felvidékről, Erdélyből és a Délvidékről – származtak: Pozsonytól Eszékig, Selmecbányától a bánsági Zsombolyáig. Egy részüket Vas, illetve Zala vármegye Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt déli részéről, a Muravidékről üldözték el az idegen hatóságok. A kimutatás kilenc egyén esetében nem közölte a „honnan jön?" az illető kérdésre a választ.

Az Ausztriához rendelt területről menekültek el az alábbi személyek, településenként: *Alsólászló:* Tóth Gábor MÁV kiadó-őr, *Boldogasszony:* Kransz János pénztáros, *Borostyánkő:* özv. Csíky Lászlóné postamesternő, *Csáva:* Németh György MÁV-pályaőr, Szalay László kiadó-őr. *Felsőcsatár:* Böröcz István tanító, *Felsőlászló:* Körmendy József pályaőr, Mérnyei József és Weiss Béla MÁV-váltókezelő. *Felsőőr*: Bass Józsefné háztartásbeli, Ficza Nándor és Staud Elek MÁV-állomás elöljárók, Koppl Ödön földmérő, rokkant főhadnagy. *Felsőpulya:* Gárdonyi Raymund irodai segédtiszt, Takács István pénzügyi számvizsgáló, *Félszerfalva:* Somogyi János állami cukorgyári főellenőr, Somogyi Jánosné postamesternő. *Fertő-major:* Farkas József pályaőr. *Füles:* Körmendy János községi jegyző, *Gyanafalva:* Ferenczy János pályaőr, Stankovich Kálmán földműves. *Gyepűfüzes:* Forgó Gizella postamester, *Hovárdos:* Bilisits Róza tanítónő. *Királyhida:* özv. Beck Mihályné MÁV-éjjeli őr-özvegye, Benkő Emil hivatalnok, Bella Mihály és Horváth István MÁV-kocsirendezők, Kranitz Gáspár tolatásvezető, Pálla István vendéglős, Végh Jó-

zsef vasúti váltókezelő. *Kismarton:* Janzsó Lajos nyugalmazott főfelügyelő, *Köpcsény:* Dudás Mihály pályaőr, Horváth Lajos postamester, Sommer István főjegyző. *Lajtakáta:* Takács Imre pályaőr, *Lajtakörtvélyes:* Borbély Gyula pályaőr, *Lajtapordány:* Kocsis Mihályné óvónő, *Lajtaújfalu:* Haverland Károly nyugalmazott postamester, *Lakompak:* Domby Gyula pályaőr. *Locsmánd:* Tomasics János állomás-elöljáró, *Miklóshalma:* Egyed Gyula tanító, özv. Vigh Istvánné pályaőr-özvegye, Várady József állami gazdasági szaktanító. *Mosonbánfalva:* Mátray Etelka állami óvónő, Wenninger Antal községi jegyző, *Mosonújfalu:* Háber Béla földbirtokos, Mild Nándor uradalmi intéző, Fülöp Pál pályaőr, *Nagyszentmihály:* Heiner Gyula váltókezelő, Minarovits Péter állomás-elöljáró, *Németjárfalu:* Schmeringa Oszkár községi jegyző, *Németújvár:* Hoffmann Henrik üzemigazgató, Lex Antal pénztárnok, Schillinger István hivatalszolga, Schübert Gyula számtiszt, Szigethy Béla uradalmi alkalmazott. *Nezsider:* Csíkváry Lajos pálya-felvigyázó, Porpáczi Gábor pályaőr, *Őzgödör:* Minarovich Károly tanító. *Pándorfalu:* özv. Fülöp Sándorné pályaőr-özvegye, Farkas István, Halász József, Ottrok András és Szigeti Pál MÁV-pályaőrök, *Pátfalva:* özv. Kovács Mártonné tanítónő, *Pinkafő:* Borsos János MÁV-váltókezelő. *Pinkakertes:* Demeter Emília tanítónő, *Pinkaóvár:* Ambrus István MÁV-kiadó. *Pósaszentkatalin:* Lülisch Albin tanító. *Pamagy*, helyesen *Pomogy:* Finda Ottó gazdatiszt, *Pusztaszentmihály:* Szelestey Sándor tanító. *Rohonc:* Baráth Lajos MÁV-elöljáró, Lukács József váltókezelő, Vojnesick Árpád MÁV-felvigyázó, *Rőtfalva:* Pintér István pályaőr, *Ruszt:* Fröhlich Anna posta-távírdai kezelőnő, *Sámfalva:* Bödör József kiadó-őr, *Sopronkeresztúr:* Barabás Károly váltókezelő, Németh Rezső állomás-elöljáró. *Sopronnyék:* Csizmazia Lajos MÁV-felvigyázó, *Sopronszentmárton:* Horváth Mihály váltókezelő. *Szarvkő:* Szontagh Sándor jegyző, *Szentelek:* Holper Ödönné tanítónő, *Vasvörösvár:* Fazekas Lajos állomás-elöljáró. *Veperd:* Rozmann Bálint MÁV-pályaőr, *Vulkapordány:* Apfel Bernát magánzó, Hartling Márton pályaőr. *Zurány:* Petz Béla MÁV-hivatalnok, *Zsámánd:* Németh István tanító.[21]

Az összesen 61 azonosítható illetőségű, elüldözött személy 39 településről kényszerült távozni az osztrák hatóságok megtorló intézkedései elől. Május 16-án az Országos Menekültügyi Hivatal újabb, már 106 fős kimutatást terjesztett fel Bánffy Miklós külügyminiszterhez, de döntő részben az előző személyek szerepeltek benne. A 17 új név mellett, jó néhány korábban is felsorolt személynél közli korábbi lakhelyét, ezért már összesen 56 olyan burgenlandi te-

[21] MOL. K 26. 1299. cs., 1922-XLIII-61. sz., 18-20. p.

lepülésről értesültünk, ahonnan az előző hetekben, hónapokban a magyar közalkalmazottaknak el kellett menekülniük.[22]

A Miniszterelnökségre május 20-án érkezett irat szerint a következő településekről menekült személyek folyamodtak beköltözési engedélyért. *Miklóshalma:* Várady József állami gazdasági szaktanító, *Óbér:* Babics Emma római katolikus iskolai tanítónő, *Pinkafő:* Kemény Ede járási magyar királyi (azaz állami) állatorvos, *Pusztaszentmihály*: Szelestey Sándor állami tanító, *Szarvkő:* Szontagh Sándor községi jegyző. Május 25-én *Baksafalva:* Wappel Mária római katolikus népiskolai tanítónő, *Füles:* Remete Karolina magyar kir. postamester, és – meg nem nevezett helységből – Tánczos József, MÁV-állomás elöljáró. Június 13-án, *Felsőpulya:* Takáts István pénzügyi számvizsgáló, volt felsőpulyai járási számvevő.[23]

A Magyar Kir. Honvédelmi Minisztérium újonnan szervezett VI-2. (VI. csoport 2. osztálya) fedőnevű hírszerző- és kémelhárító osztályának vezetője, Stojakovics a Külügyminisztériumnak, 1922. július 10-én küldött jelentésében közölte a továbbiakat. „Az osztrákok által Moson vármegyéből kiutasított jegyzők és aljegyzők névsorát, [és] azon MÁV-tisztviselők neveit, kik fizetésüknek beszüntetésével kényszerítve lettek az állásuk elhagyására". *Királyhida:* Puszter (...) főjegyző, Zurány: Fazekas (...) főjegyző, *Andau-Mosontarcsa:* Czilke Gyula, *Németjárfalu:* Szmeringer Oszkár főjegyző, Zicser Adolf aljegyző. *Nemesvölgy:* Angyal Mihály főjegyző, *Boldogasszony:* Nagy Gyula főjegyző, *Nyulas:* Moyzes Károly főjegyző, *Féltorony:* Steiner István főjegyző, *Köpcsény:* Somecsics Artur főjegyző, *Barátfalu:* Posch Károly főjegyző. *Nezsider:* Marecsek István főjegyző, *Pátfalu:* Peisser József főjegyző, *Valla:* Mayer János. *Királyhida* [valamennyien MÁV-tisztviselők, illetve alkalmazottak]: Fábri Sándor főellenőr, Grenerczi ellenőr, Lázár Zalai, Manez Károly, Bársony György, Baglyas József, Csimcsák Kálmán, Benkő Emil, Ottisz (...), Holló (...) és Mátyás Samu hivatalnokok, Kovács Dezső ellenőr, Fodor Géza főfelügyelő, Arassy Dénes felügyelő, Milhofer Hugó és Czapp Endre ellenőrök, Marschal (...) fűtőházi főnök." *Pándorfalu* és *Zurány:* „Petényi József felügyelő, Weber Károly és Bákányi ellenőrök, Szabó Gábor, Virág Dénes és Petz (...) hivatalnokokat... Dr. Csuppon (...) volt felsőpulyai járásbíró június hó 18-án költözködött el családjával. A felsőpulyai lakosság sírva búcsúzott el tőle, mindenki panaszkodott, begy nem bírják tovább a jelenlegi állapotokat. Osztrák érzelmű egyének is már kiábrándultak és vissza kívánják a kakastollas csendőröket... Nyugatmagyarországnak az osztrákok által

[22] MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLIII–61. sz., 10–13. p.
[23] MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLIII–61. sz., 3–4., 26. p.

történt megszállása alkalmával a zurányi Fazekas nevű jegyzőt az osztrákok felmentették, mire ő Magyarországra jött át, családját azonban Zurányban visszahagyta. Június 24-én Zurányban, Fazekas jegyző családját lakásából egyszerűen kilakoltatták, összes holmiját a pályaudvaron egy vasúti kocsiba rakták és útba indították Hegyeshalom felé. Az osztrák csendőr, aki a lakást lefoglalta, azon kijelentést tette, hogy ők senkit sem utasítanak ki, csak a lakást egyszerűen lefoglalják. Munkásokat hozott, kik mindent becsomagoltak, és berakták".[24] [a vasúti kocsiba]. A jelentésben 14 jegyző és főjegyző, valamint 23 volt MÁV-alkalmazott, azaz összesen 37 olyan személy neve szerepel, akiket az osztrák hatóságok 1922 júliusában, Moson vármegye elcsatolt területéről kiutasítottak.

Az előbbiekhez érdekes történeti adalék: a HM VI-2. osztályának akkori vezetője, Stojakovics Demeter vezérkari őrnagy nem más volt, mint (1935-től) Sztójay Döme, aki 1919-ben a tanácsköztársaság Vörös Hadserege hírszerző és kémelhárító csoportjának főnöke. 1919 augusztusában belépett a Nemzeti Hadseregbe, 1920–1925 között a Honvéd Vezérkari Főnökség említett VI-2. osztályának vezetője, 1929-től tábornok, 1935-ben altábornaggyá léptették elő. Közben berlini magyar nagykövetség katonai attaséja (1925–1933), majd 1935–1944 között berlini nagykövet, 1944. március-augusztus között Magyarország miniszterelnöke.

Szintén hosszú hónapokig húzódott a kismartoni volt magyar állami polgári iskola tanárainak az ügye, amellyel kapcsolatban magyar–osztrák diplomáciai jegyzékváltásra is sor került. Az intézmény két tanára, egy házaspár – Jármai Vilmos és felesége, Weisenfeld Irma – már 1922. január 7-én, Budapesten a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium VI. ügyosztályán ismertette az osztrák hatóságok eljárását, amiről jegyzőkönyvet vettek fel. „Előadják, hogy *dr. Paár* [a később idézett osztrák külügyi átiratban: Parr] osztrák tanfelügyelő november hó végén vette át a kismartoni polgári iskolát. Üdvözlő beszédében annak a véleményének adott kifejezést, hogy magával hozza a magas osztrák kultúrát, s hogy senkinek bántódása nem lesz, azonban – mint osztrák menekült tudja –, hogy érzelmeit senki meg nem változtathatja máról holnapra, különösen nem egy pedagógus, aki a jövő nemzedéket államhűségre van hívatva nevelni. Beszédje folyamán lerajzolta, leendő helyzetét az ott talált tanerőknek. Elmondotta, hogy sokat kell tanulnunk, vizsgálatokat (ti. vizsgákat – B. J.) kell tennünk, örökös ellenőrzésnek leszünk alávetve, s hogy előremenetelünk még így sincsen biztosítva. Beszédje azt a benyomást tet-

[24] MOL. K 26. 1299. cs., 1922-XLII-6036. sz., 3–4. p.

te, hogy minket rá akar venni arra, hogy saját elhatározásunkból mondjunk le, és jöjjünk ki a megszállott területről.

– Paár tanfelügyelőnek e beszédje után felvilágosítottuk őt, hogy mi innen el nem mehetünk, mert a békeszerződések értelmében nekünk itt kell maradnunk, ha csak, mint politikailag megbízhatatlanok, ki nem utasíttattunk. Erről ő azt mondta, hogy kiutasítást nem adhat, azonban megígérte közbenjárását arra nézve, hogy akik a német nyelvet nem bírják, azoknak segítségére lesz, hogy a magyar szolgálatba visszavétessenek. Addig is a tanítástól négy, csak magyarul tudó tanárt, név szerint *Csuppay Lajost, Csuppayné Szakács Irént, Rosznáky Máriát* és *Jármainé Weisenfeld Irmát* azonnal felmentette, *Jármai Vilmos, Farkas Imre* és *Alexy Emma* tanároknak ideiglenesen a tovább-tanítást megengedte mindaddig, amíg magyar szolgálatba való átvételük iránt intézkedés nem történhetik, mert nevezettek német-nyelvű tudását nem tartja elegendőnek. Mi csak előleget kapunk fizetés helyett, melynek összege azonban mélyen alatta áll annak az összegnek, melyet az osztrák tanítóknak és tanároknak adnak. Valóságos nélkülözésnek vagyunk kitéve, miután az osztrákoknál természetbeni ellátás nincsen, és a drágaság nagyobb, mint Ausztriában. Állandóan az a veszedelem fenyeget bennünket, hogy politikai fordulat esetén minket letartóztatnak, és túszokul elvisznek, erre nézve figyelmeztetést is kaptunk. Helyzetünket nehezíti az is, hogy a magyar tisztviselők száma [az] áthelyezések folytán napról-napra kevesebb. A pénzügyi és a bírósági személyzet, egy bíró kivételével, Csonka Magyarországra helyeztetett vissza.

– Mikor Davy kormányzó előtt jártunk, aki állítólag magával hozta elbocsátó leveleinket is, beszédünkre kilátásba helyezte, hogy magyar szolgálatba való átvételünket elő fogja mozdítani. Azon nyilatkozatunkra, hogy elbocsátásunknak az ügyet elintézettnek nem tekinthetjük, nem kézbesítette az elbocsátó leveleket. Helyzetünk teljesen tarthatatlan, és [a] benyomásunk az, hogy minden körülményt úgy akarnak csoportosítani ellenünk, hogy mi a velenczei egyezmény dacára eltávozni legyünk kénytelenek".[25] (Az említett Davy kormányzó: lovag Robert von Davy miniszteri osztályfőnök, Burgenland tartományi főnöke, aki apai ágon angol származású volt.)

A jegyzőkönyvet a kultuszminisztérium államtitkára január 18-án felterjesztette Bethlen István miniszterelnökhöz azzal a megjegyzéssel: „Más helyekről is hasonló tartalmú értesítéseket kaptam. Ezért e jegyzőkönyvet a most folyó tárgyalásoknál való esetleges felhasználás végett" megküldte. Az ügyben tett magyar diplomáciai lé-

[25] MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLII–819. sz., 6. p.

pések folyamán az osztrák fél természetesen, eljárásának a jogszerűségét igyekezett igazolni. Az osztrák külügyminisztérium 1922. augusztus 7-én, Bécsben kelt szóbeli jegyzéke („Verbalnote") szerint a tanárok „önszántukból adták elő" a polgári iskola átvételével megbízott Adolf Parr tanfelügyelőnek azon kérelmüket, hogy őket „Burgenlandból" utasítsák ki. E tények ellentmondanak a kismartoni tanárházaspár jegyzőkönyvbe mondott adataival. A bécsi átirat szerint, a magyar tanárok kérésének Parr állítólag azért nem tehetett eleget, mert az iskolai gondnokság, ezen tanerőkkel szemben követett magatartásában nem politikai, hanem iskola-pedagógiai („schulpädagogischen" alapokat vett figyelembe.[26]

Az 1922. júliusi második nyugat-magyarországi felkelési kísérlet – a Fertő-tó körzetében, a Hanságban újra szervezkedő és Ausztriába betörni szándékozó „rongyos gárdista", azaz szabadcsapatokat a magyar kormányzat lefegyverezte – után is folytatódott az őrvidéki magyarok osztrák hatóságok általi üldözése. Így például Szombathelytől nyugatra, a trianoni diktátumban kijelölt határ mellett fekvő Nagynarda köztiszteletben álló plébánosát, Kuntár Józsefet az osztrák csendőrség letartóztatta. Azzal vádolták, hogy „magyar érzelmű agitátor", ezért további hatósági eljárásra Rohoncra akarták kísérni. Útközben azonban, a szomszédos Csajta községben a lakosság erőteljesen fellépett a Kuntár védelmében, emiatt csendőrök kénytelenek voltak szabadon bocsátani.[27]

Az Ausztriával szemben erőteljesen fellépő, a magyar nemzeti érdekeket következetesen képviselő diplomácia hozott eredményeket, mert az osztrákok kénytelenek voltak időnként meghátrálni. Az elszakított őrvidéki területekről kiutasított magyarok ügye még évekig napirenden maradt. Így például Ignaz Seipel osztrák kancellár, 1923. január eleji budapesti látogatása alkalmával, amikor 7-én a Külügyminisztériumban a magyar és az osztrák kormány képviselői tárgyalásokat folytattak a burgenlandi magyarok – különösen a tisztviselők – tömeges kiutasításáról, kilakoltatásáról, valamint a határsértésekről. A magyar felvetésre az osztrák fél a kilakoltatásokat „a hivatalos (ti. szolgálati – B. J.) lakásoknak átadási kötelezettségével" indokolta. „Ami a Moson megyei [közgyűlési] határozatot illeti, mely minden kiutasított magyarért egy osztrák állampolgár kilakoltatását rendeli el, a belügyminiszter úr megjegyzi, hogy ezen, határozattal Moson megye közönsége (ti. közgyűlése) túllépte hatáskörét, miért is

[26] MOL. K 26. 1299. csomó, 1922–XLII–819. sz., 2–5. p.

[27] Vasvármegye, 1922. október 4., 1. p. Lásd még bővebben, Kuntár Lajos: Nagynarda plébánosának Trianon alatti kálváriája. (Emlékek és dokumentumok Kuntár József meghurcolásáról). – *Vasi Szemle* (Szombathely), LIII. évf., 1999. 5. sz., 635–648. p.

ezen határozat meg fog semmisíttetni. Mindenesetre mutatja azonban a határozat, a határ menti lakosság elkeseredését Ausztria ellen, ami világos bizonyítéka annak, hogy osztrák részről tényleg foganatosíttattak kiutasítások a magyar lakossággal és tisztviselőkkel szemben".[28]

A magyar és az osztrák kormányzat később megállapodott abban, hogy a már végrehajtott kilakoltatásokat illetően fenntartják a jelenlegi, azaz az addigra kialakult állapotot, mert az újonnan kinevezett osztrák hivatalnokok többnyire már elfoglalták az őrvidéki / burgenlandi korábbi magyar szolgálati lakásokat. A volt Nyugat-Magyarországról kiutasított magyarokat is csak nagy nehézségek árán tudta a kormányzat befogadni, mert *„Magyarország felosztása következtében több mint 300 000 magyar érkezett a fő gazdasági forrásaitól megfosztott Csonka-Magyarország területére"*. (Kiem.– B. J.)

Az elszakított nyugat-magyarországi területekről menekültek, kiutasítottak elhelyezése gyakorlatilag az 1930-as évek végéig, sok gondot okozott a kormányzatnak. A lehetőségekhez képest, természetesen segíteni igyekezett. Korábban már szóltunk Polány István elemi iskolai igazgató-tanító Szentelek községből való elűzéséről, akinek érdekében – mivel „figyelemre méltó helyről pártfogásba ajánlották" –, évek múlva a Miniszterelnökség vezetői tisztviselői jártak közben. „A magyar kormány nem lévén akkor abban a helyzetben, hogy [Polányt] alkalmazhassa, nyugdíjaztatta. Kőszegen telepedett le, ahol özvegy édesanyjával a nagyon is csekély nyugdíjából tengődik. Dacára elkeserítő helyzetének, még ma is a legteljesebb önzetlenséggel áll bizalmi szolgálatomban, és intelligenciája, valamint megfontolt, a helyzetet ismerő és helyesen megítélő tevékenységével a magyar érdekeknek egyik legértékesebb munkása." Nyugat-Magyarországon az elszakítást megelőző mozgalmakban „a legnagyobb lelkesedéssel és mindig teljesen önzetlenül vett igen tevékenyen részt. Munkálkodásának eredményét mutatja az a tény, hogy községe [Szentelek] – dacára túlnyomóan német ajkú lakosságának – nyíltan és kimondottan Magyarország mellett foglalt állást... feltétlen magyarságánál, a német nyelvnek tökéletes bírása, valamint a német ajkú lakosság gondolkodásmódjának ismerete folytán, különösen alkalmasnak tartanám őt arra, hogy olyan helyen nyerjen beosztást, ahol ezen képességei a kellő módon érvényesülhetnek is".[29] Polány István segéd-tanfelügyelői állásra való kinevezését kérte. A fenti pártfogói közbenjárás eredményét nem ismerjük.

---

[28] MOL. K 479. 2. cs., I. tét. 1924–K–3563. sz., 2–3. p.
[29] MOL. K 28. 376. tét., 1927–T–327. sz., 1–5. p.

Közben, 1922–1923-ban – az osztrák megbízottakkal való hosszas, kemény tárgyalások után – a magyar kormánynak sikerült az Ausztriához csatolt volt nyugat-magyarországi területen közszolgálatot teljesített volt közalkalmazottak, valamint a továbbra is ott lakó nyugdíjasok, özvegyek és árvák ellátási díjaira megállapodásokat kötni.[30] A Minisztertanács eközben, 1922. június 7-én tartott ülésén, Bethlen István kormányfő előterjesztésében az ún. utódállamok – Ausztria, Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) – területén élő, volt magyar tisztviselők nyugellátásával is foglalkozott.[31]

A magyar közalkalmazottak 1921–1923 közötti tömeges kiűzése Burgenlandból igen feszültté tette a viszonyt Ausztria és Magyarország között. Annál is inkább, mert a magyar állami és közalkalmazottak elleni sorozatosan elkövetett erőszakoskodásokkal, kegyetlenkedésekkel Ausztria súlyosan megsértette az említett, 1921. október 13-án olasz közvetítéssel kötött, tehát nemzetközi érvényű velencei jegyzőkönyv II. fejezetében foglaltakat, amelyek – némi megszorítással – kisebbségvédelmi előírásokként értelmezhetők. A kérdés csak az iménti, a volt nyugat-magyarországi magyar közalkalmazottak, valamint a továbbra is ott élő magyar személyek állami ellátásával kapcsolatban, 1922–1923-ban az Ausztriával kötött több szerződéssel rendeződött.

[30] MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLIII–3905. sz., 1–9.; MOL. K 26. 1299. cs., 1922–XLII–3439. sz., 2–42. p.

[31] MOL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1922. június 7.

TANULMÁNYOK – Adalékok a magyarországi nemzetiségi nyelvállapotokhoz

Borbély Anna

Újabb kutatások a kétnyelvű, magyarországi románok nyelvtudásáról és nyelvhasználatáról

Newer Studies of the Linguistic Competence and Language Use of the Bilingual Romanians in Hungary

There are five major groups in Hungary who speak Romanian (too): 1) native Romanians born in Hungary; 2) Romanians from Romania who immigrated and settled recently; 3) bea gypsies; 4) resettled Hungarians coming from Romania (several studies showed that the vast majority of the resettled Hungarians spoke Romanian well); 5) Hungarians who live in Hungary and learned the language for i.e. instrumental purposes. Romanians in Hungary are bilingual use of Romanian language dominates only their church language use as opposed to the more frequent use of Hungarian in the approximately half of the examined spheres.

Kik a magyarországi románok?

Tanulmányomban röviden ismertetem a magyarországi románok kétnyelvűségének a XXI. század elején rögzített egyes szociolingvisztikai aspektusait. Elsőként azt szeretném tisztázni, hogy azok közül a Magyarországon élő személyek közül, akik beszélik a román nyelv valamelyik változatát, kiket szokás magyarországi románoknak nevezni. Magyarországon a román nyelven (is) beszélőknek öt típusa van. Ezek a románul tudó beszélők például a következő három szempont szerint jól elkülöníthetők egymástól: nemzetiségük vagy etnikai hovatartozásuk szerint, a Magyarországra történő letelepedés körülményei szerint, valamint a román nyelv státusza szerint (anyanyelv, másodnyelv, idegen nyelv). Ezt a három szempontot tekintve elkülöníthetők: (1) az őshonos magyarországi románok, (2) az utóbbi években, évtizedekben bevándorolt és letelepedett romániai románok, (3) a beások, (4) a romániai magyar áttelepültek (erdélyi magyarok[1]), (5) a magyarországi magyarok, akik a román nyelvet például szakmai okoknál fogva tanulták meg. Amikor tehát a magyarországi románokról írok, akkor arra a közösségre fogok gondolni, amelyik őshonos közösség, több száz éve él jelenlegi magyarországi lakóhelyén (ebből következően saját intézményrendszerrel: templomokkal, iskolákkal, egyesüle-

[1] Egy 1989-ben készült vizsgálat szerint az erdélyi magyar nemzetiségű áttelepültek túlnyomó többsége jól beszél románul. A román nyelv ismerete alapvetően iskolai végzettség-függő. A felsőfokú végzettségűek között alig van, aki rosszul beszéli a románt, s ez az arány a középfokú iskolát végzettek körében is csak 10%. Azoknak viszont, akiknek nincs befejezett elemi iskolai végzettsége, a fele rosszul beszél románul (Tarjányi és mtsai 1989: 11).

tekkel stb. rendelkezik) és tagjai román nemzetiségűek, valamint román anyanyelvűek.

Néhány adat a közösségről

A magyarországi románok ősei több hullámban telepedtek le jelenlegi lakóhelyükre. A legutolsó a XVII. század végétől, illetve a XVIII. század elejétől kezdődő tömeges, több ezer román családot érintető bevándorlás volt. Az ebben a hullámban érkezettek származásának pontos helyéről a nyelvi adatok: a családnevek és a román nyelvváltozatok adják a legfontosabb támpontot. Ezek alapján állapítható meg, hogy a magyarországi románok a „Sebes-Körös – Fekete-Körös – Maros között fekvő területekről származnak" (Cosma 1985: 26). Ennek bizonyítéka, hogy nyelvük az öt romániai nyelvjárás közül a *körösi nyelvjárás* (subdialectul crişean) sajátosságait őrzi (Borbély 1990). Letelepedésük oka gazdasági eredetű volt, a jobb élet reménye sarkallta őket ebben (vö. Implom 1971: 65). Az akkori településpolitika fő jellemzője volt, hogy az egy vallású és egy nemzetiségű lakosságot a többi nyelvi és vallási közösségtől elkülönítve mindig egy helyre telepítették le, hogy könnyebben megszokhassák új lakóhelyüket (Márkus 1936: 82). Ennek köszönhető, hogy Magyarországon a letelepített nemzetiségek több évszázadon keresztül megőrizték identitásukat és anyanyelvüket (vö. Borbély 1997, 2001).

A magyarországi románok az ország keleti és délkeleti részén, a magyar–román határ mellett fekvő településeken, elszórtan, összesen három, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar megyében, valamint Budapesten élnek. A magyarországi románok kulturális központja Gyula. Itt található a közösség legtöbb saját intézményének székhelye. A magyarországi románok 23 magyarországi települést minősítenek olyan településként, ahol évszázadok óta románok (is) élnek. Ezeknek a településeknek a román vonatkozásairól, többek között, számos magyarországi román kiadványban olvashatunk. A településeknek román elnevezésük is van, és 1979-től (vö. Stark, 1983: 3) a magyar elnevezéssel együtt ezek is szerepelhetnek a település határában a településneveket feltüntető táblákon (lásd például a kétegyházi településnév-tábla fotóját). A települések többségénél két román településnév-változat is használatos, az egyik a sztenderd, az írott nyelvi változat szerint (például *Chitighaz* [Kétegyháza]), a másik a nyelvjárási, a beszélt nyelvi változat szerint (*T'it'ihaz*).

A legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai szerint Magyarországon 7995-en vallották magukat román nemzetiségűnek és 8482-en román anyanyelvűnek (KSH, 2002). A román anyanyelvre vonatkozó 1900 és 2001 közötti adatok szerint megközelítőleg egyharmadára

csökkent Magyarországon azoknak a száma, akik román anyanyelvűnek vallották magukat (lásd 1. ábra).

1. ábra

(Forrás: 1990. évi népszámlálás 1993; Népszámlálás 2001, 4. Nemzetiségi kötődés 2002)

A magyarországi román közösség többsége ortodox (19 temploma van),[2] kisebb része görög katolikus[3] vallású (3 templommal). A XX. század elején bővült ki e két felekezet három településen[4] a baptista egyházzal (3 imaháza van). Az ortodox templomokban román nyelvűek a szertartások. A görög katolikus templomokban az első világháborút követően a román nyelvű szertartásokat fokozatosan felváltották a magyar nyelvűek. Ezekben a templomokban a szertartások ma már csak magyar nyelvűek, és csak a templom belső terében olvasható román nyelvű feliratok utalnak arra, hogy ezek a templomok eredetileg román templomok voltak. A baptista imaházakban kétnyelvűek a szertartások, ez alól csak Méhkerék kivétel, ahol román nyelvűek. Egy településen, Méhkeréken működik az Úr serege *(Oastea Domnului)* vallási közösség, amely az ortodox egyházon belül kialakult reformációs irányzat. Szertartásai román nyelvűek. Pár évtizede a közösségben is megjelentek újabb felekezetek (pl. pünkösdi egyház Méhkeréken és Kétegyházán), de ezen egyházakhoz a kö-

[2] Battonya, Békés, Békéscsaba, Budapest, Csorvás, Darvas, Elek, Gyula (itt két működő román ortodox templom van, az egyik, feltételezések szerint, 1651-ben már működött, létezése 1695-ben már bizonyos [Karácsonyi 1896: 396; Misaroş 1990: 124–125]), Kétegyháza, Körösszakál, Körösszegapáti, Magyarcsanád, Méhkerék, Mezőpeterd, Pusztaottlaka, Sarkadkeresztúr, Szeged (a legfiatalabb egyházközség, 1995-ben alakult, templommal még nem rendelkezik), Vekerd, Zsáka.

[3] Bedő, Létavértes, Pocsaj.

[4] Kétegyháza, Magyarcsanád, Méhkerék.

zösségnek csak egy igen vékony rétege kapcsolható. Ezekben az egyházakban a szertartások kétnyelvűek (Méhkerék) vagy magyar nyelvűek (Kétegyháza).

A magyarországi románok gyermekei a román nyelvet kétféle iskolatípusban tanulhatják: *kétnyelvű és nyelvoktató iskola*. Míg a kétnyelvű iskolában a román nyelvhasználat több tantárgyra is kiterjed, addig a nyelvoktató iskolákban a román nyelvhasználat csak a román órákra korlátozódik. Román–magyar kétnyelvű általános iskola működik a következő településeken: Battonya, Bedő, Gyula, Kétegyháza és Méhkerék. Román nemzetiségi nyelvet oktató iskola a következő településeken működik: Elek, Körösszegapáti, Körösszakál, Lökösháza, Magyarcsanád és Pusztaottlaka. A fenti települések óvodáiban is folyik napirendszerbe beépített román nyelvű foglalkozás. A magyarországi román iskolák megalakulásuktól kezdve napjainkig komoly szakmai nehézségekkel küszködnek (például hiányoznak a hatékony román nyelvfejlesztő iskolai programok, a tankönyvek). 1949 óta Gyulán működik a magyarországi románok egyetlen gimnáziuma. 2004-ig a gimnázium négyosztályos volt, ezután azoknak a gyermekeknek, akik nem beszélik a román nyelvet, egy úgynevezett nulladik – a román nyelv elsajátítását segítő – évet vezettek be. Magyarországon három felsőoktatási intézményben lehet felsőfokú szinten román szakon tanulni: a Szarvasi Tessedik Sámuel Főiskolán, a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán és Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

A rendszerváltozás után a kisebbségi értelmiségiek – az önszerveződés adta lehetőségeket kihasználva – saját nemzetiségi kutatóintézeteket hoztak létre, amelyek legfontosabb vonása, hogy ezekben a kutatóintézetekben *szervezetten* folynak kutatások a kisebbségek *anyanyelvén*. A hazai román értelmiség egy csoportja 1993-ban Gyulán alapította meg a Magyarországi Románok Kutatóintézetét (Institutul de cercetări al românilor din Ungaria). A román kutatóintézet előzménye volt az a kutatócsoport, amely 1991-ben alakult meg, ugyancsak Gyulán. Az intézet célja a „magyarországi őshonos román nemzetiség sokoldalú vizsgálata, problémáinak tudományos módszerekkel való feltárása, elemzése és e területen keresztül integrálása a tudomány és a kultúra különböző szféráiba" (Berényi 2003: 19).

A magyarországi románok története szempontjából egy fontos adat, hogy megszületett az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. Ennek alapján első alkalommal 1994-ben 11 román kisebbségi települési önkormányzat alakult. S 1995 márciusában 53 taggal (azaz román képviselővel) megalakult a gyulai székhelyű országos román kisebbségi önkormányzat: Magyarországi Románok

Országos Önkormányzata (Autoguvernarea pe Ţară a Românilor din Ungaria). Feladata a magyarországi román kisebbség érdekeinek országos, valamint területi képviselete és védelme. Négy évvel később már 18 településen és 14 budapesti kerületben alakultak meg román kisebbségi önkormányzatok. 2002-től pedig már 25 településen és 18 budapesti kerületben működik román kisebbségi önkormányzat. Az adatok növekedése nem a magyarországi románok identitásának egyre növekvő vitalitását jelenti, hanem az ún. etnobiznisz eredménye, hiszen a „román" képviselők jelentős része nem tagja a magyarországi románok közösségének, és így nem is beszéli a magyarországi románok román nyelvváltozatát sem.

Mi a kétnyelvűség?

A kétnyelvűség[5] egyénekre és közösségekre vonatkoztatható fogalom. Arra a jelenségre utal, amikor az egyének vagy közösségek mindennapi életükben két vagy több nyelvet használnak. A kétnyelvűségnek léteznek szűk és tág értelmezései. A szűk értelmezések hosszú időn keresztül meghatározták a kétnyelvűségről való tudományos gondolkodást, s számtalan tévhit kialakulásában játszottak szerepet. Ezek közül az egyik, hogy a kétnyelvű a „két nyelvet egyformán jól használó" személy (vö. Magyar Értelmező Kéziszótár [Juhász et. al.] 1972: 685). Egy másik megfogalmazásban a kétnyelvűség „két nyelv anyanyelvi szintű kontrollját" jelenti (Bloomfield 1933: 56), egy harmadik szerint: kétnyelvű az, aki „kiváló kontrollal bír több mint egy nyelvet" (Francis 1958: 590). E nézet alapján nem lehet kétnyelvűnek nevezni azt a személyt, aki az egyik nyelvet jobban ismeri, mint a másikat, harmadikat stb. A kétnyelvűségi kutatások ezzel szemben azt bizonyították, hogy igen csekély azoknak a beszélőknek a száma, akik mindkét nyelvet azonos szinten ismerik. Halliday ezeket a személyeket *ambilingvális* kétnyelvűeknek nevezi (1968: 141). Ugyancsak nehéz elfogadni a kétnyelvűség tág értelmezését is, amely szerint kétnyelvű az, aki anyanyelvén kívül egy másik nyelven minimális kompetenciával rendelkezik a nyelvtudás négy szintjének (megértés, beszélés, olvasás, írás) egyikén (Macnamara 1967). Uriel Weinreich a *Languages in Contact* című könyvében, amely kétségtelenül a kétnyelvűségi szakirodalom egyik első és legfontosabb alapművének tekinthető, a következő definíciót fogalmazza meg: „[A] kétnyelvűség két nyelv váltakozó használatát takarja, és az ebben részt vevő személyt pedig kétnyelvűnek nevezzük" (Weinreich 1953: 1). Ha-

[5] A jelenség leírását bővebben lásd például Bartha 1999, Borbély 2003.

sonlóképpen fogalmaz Mackey is: „két vagy több nyelv ismerete és használata" kétnyelvűségnek tekinthető (1987: 699).

A két- vagy többnyelvű közösségek életében a legfontosabb annak tisztázása, hogy a kétnyelvűség *stabil*, vagy pedig *instabil (átmeneti)* jelenségnek tekinthető (Fishman 1968; Gal 1979: 2). A stabil kétnyelvű közösségek megőrzik az általuk használt nyelveket, és ez annak tudható be, hogy a nyelvek funkcionálisan jól elkülönülnek. A kétnyelvűségnek nagyon ritka esete ez. Svájc, Kanada és Haiti például olyan többnyelvű társadalmak, amelyek esetében megemlíthető a stabil kétnyelvűség jelensége, de ezekben az országokban is csak nagy megszorításokkal, bizonyos nyelvi párokra és földrajzi területekre vonatkoztatható. Fishman ezeket a nyelvi helyzeteket *diglossziaként* jellemezte (Fishman 1971: 75). Ezzel szemben sokkal gyakoribb az instabil kétnyelvű közösség, amelyre az a jellemző, hogy a nyelvek használata nem különül el szabályszerűen egymástól, hanem átfedik egymást, aminek következtében a közösségek saját nyelvük használatáról áttérnek egy másik (általában a környező) nyelv használatára. Ez utóbbi közösségek a *nyelvcsere* folyamatát élik át. Weinreich megfogalmazása szerint nyelvcsere akkor következik be, ha a közösség „egy nyelv szokásos használatáról áttér egy másik nyelv használatára" (1953: 68).

Milyen adatokkal mértük a kétnyelvűséget a magyarországi románok közösségében?

A magyarországi románok kétnyelvűségét egy 2003–2004-ben Kétegyházán végzett terepmunka adataival mutatom be. *A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című csoportos kutatás célja a magyarországi kisebbségi csoportok közösségi szintű és összehasonlító vizsgálata (vö. Bartha 2003). A vizsgálat során azonos módszerrel és körülmények között végeztünk terepmunkát a következő őshonos kisebbségi közösségekben és településeken: beások (Mánfa), németek (Tarján), oláhcigányok (Mezőtúr), románok (Kétegyháza), szerbek (Pomáz), szlovákok (Tótkomlós)[6]. A nyelvválasztásra, nyelvtudásra, nyelvi és közösségi attitűdökre, sztereotípiákra és előítéletekre vonatkozó adatokat magnófelvételen rögzített kérdőíves interjúval gyűjtöttük össze.[7] Közösségen-

[6] Az NKFP 5/126/2001. számú kutatásban részt vevő kollégák munkáját ezúton is hálásan köszönöm: Abrudán Mária, Bartha Csilla, Erb Maria, H. Uhrin Erzsébet, Kiss Andrea, Knipf Erzsébet, Pálmainé Orsós Anna, Szimics Milosné, Tóth Sándor, Tuska Tünde, Vargha András és Zsilák Mária.

[7] Az NKFP projektum terepmunkájakor a vizsgált közösségekben egy magyarul összeállított kérdőívet használtunk fel úgy, hogy a kérdőív minden vizsgált közösség nyelvére (pontosabban helyi nyelvváltozatára) lett lefordítva és adaptálva.

ként 70 adatközlőt vontunk be a vizsgálatba, akiket az életkor (20–40, 41–60 és 61–80 évesek csoportja), a nem (50–50% arányban) és az iskolázottság három szintje szerint választottunk ki.

A magyarországi románok kétnyelvűségét a román és a magyar nyelv ismerete és a két nyelv használata alapján mutatom be. A közösségben ismert nyelvek egymáshoz viszonyítva mérhetők a tekintetben, hogy milyen szinten ismerik a közösség tagjai a nyelveket, és a mindennapok során a közösségben milyen mértékben oszlik meg használatuk. A kérdőíves interjúban az adatközlőknek a kétegyházi román (nyelvjárás), a sztenderd román és a magyar nyelv ismeretét, tudását kellett egy ötfokú skálán értékelniük. Az 1-től 5-ig megadott válaszlehetőségek lényegében az iskolai osztályzatoknak megfelelően lettek kialakítva. Ez a skála a következőképpen értelmezendő: *5 = tökéletesen, 4 = jól, könnyen, 3 = közepesen, többé-kevésbé, 2 = nehezen, gyengén, 1 = egyáltalán nem* (lásd a 2–3–4. ábrákat). A kutatásban a román és a magyar nyelv használatának megoszlását a következő nyelvhasználati szituációkban vizsgáltuk meg. Román–magyar nyelvválasztás a *családban:* a szülőkkel (anyjával, apjával), nagyszülőkkel (anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel), testvérével, házastársával, gyermekével, gyermekével mielőtt óvodába/iskolába került, gyermekével miután bekerült az óvodába/iskolába és unokájával. Nyelvválasztás az *iskolában:* (a kisebbséghez tartozó) tanárával; az *egyházban:* a pappal, templomi hívőtársaival, imádkozáskor. Nyelvválasztás a *közösségben:* szomszédjaival, barátaival és ismerőseivel; a *többség tagjainak jelenlétében:* egy román barátjával, ismerősével; a *munkahelyen:* kollégájával; a *hivatalban:* a polgármesteri hivatali ügyintézőjével; *vásárláskor:* a bolti eladóval; a *közösségen kívül:* a városban egy falubelivel. Nyelvválasztás egyéb helyzetekben: milyen nyelven álmodik, számol, káromkodik. A kérdések a következőképpen lettek megfogalmazva: *milyen nyelven beszél általában X-szel (anyjával, apjával, anyai nagyszüleivel stb.)?* Illetve, *milyen nyelven álmodik/ imádkozik/ számol/ káromkodik?* E kérdések válaszlehetőségei minden esetben a következők voltak:

1 = mindig románul
2 = általában románul
3 = románul és magyarul
4 = általában magyarul
5 = mindig magyarul.

A válaszlehetőségek előtt szereplő érték az elemzéskor fontos szerephez jut. Ezzel az értékkel illusztráljuk a nyelvhasználati szituációk román–magyar nyelvválasztását. Vagyis azt, hogy az ötfokú skálán, hol helyezhető el a vizsgált szituáció a román és a magyar

nyelv választása szerint. Ha az érték az 1-eshez közelít, akkor a román nyelv választása, ha az 5-ös értékhez, akkor a magyar nyelv választása dominál (vö. a 6–7–8. ábrákat).

A kétegyházi román, a sztenderd román és a magyar nyelv ismerete

Az Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a kétegyházi román nyelvet? kérdéssel szerettük volna megtudni az adatközlők kétegyházi román nyelvtudását. A kétegyházi román az a nyelvjárási változat, amelyet a közösség az informális beszédhelyzetekben családtagjaival, barátaival és ismerőseivel használ. Az erre a kérdésre kapott válaszokat az 1–5-ös értékskála szerinti eloszlásban a teljes mintára a 2. ábrában foglalom össze.

2. ábra

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a kétegyházi román nyelvet?* kérdésre kapott 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára
(N = 71[8])

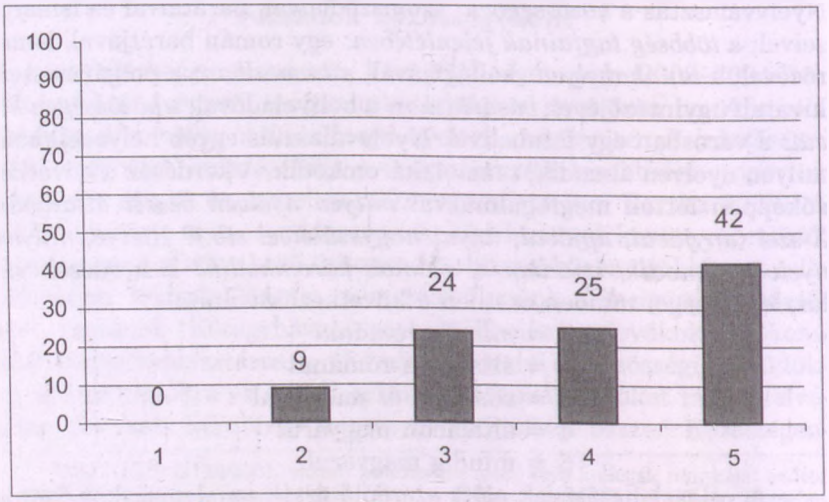

[8] A kétegyházi terepmunka előtt a román terepmunkással is elkészült a vizsgálat, így ebben a közösségben (a projektumban részt vevő közösségektől eltérően) a minta 71 (és nem 70) adatközlőt takar.

3. ábra

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román irodalmi nyelvet?* kérdésre kapott 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára (N = 71)

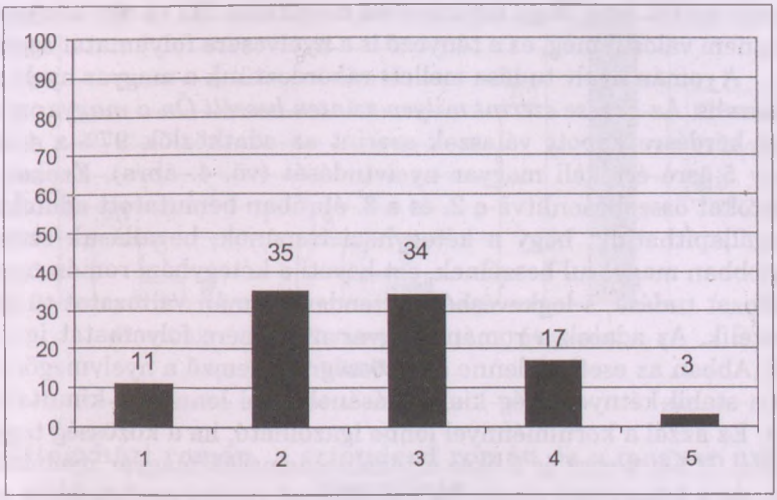

Az adatok szerint, a minta 67%-a négyessel és ötössel, vagyis jónak és kiválónak értékelte kétegyházi román nyelvtudását. Az adatközlők változóit tekintve az életkor is és a nem is szignifikáns hatással van a kétegyházi román nyelvtudásra. A férfiak esetében 5%-os, a nők esetében erősebb, 1%-os szinten szignifikáns ez a kapcsolat. Ez a pozitív összefüggés azt jelenti, hogy minél idősebbek az adatközlők, annál jobbra értékelik a kétegyházi román nyelvtudásukat, és ugyanekkor, minél fiatalabbak, annál gyengébbre értékelik a kétegyházi román nyelvtudásukat. Ez az eredmény a nyelvcsere-helyzetben lévő közösségekre jellemző.

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a román irodalmi nyelvet?* kérdés lehetőséget ad arra, hogy megtudjuk, hogy melyik román nyelvváltozatot ismerik jobban a kétegyházi adatközlők (vö. 2. és 3. ábra). A közösség tagjai a sztenderd (irodalmi) románt a formális beszédhelyzetekben használják, például a romániai románokkal, vagy az iskolában a gyermekek a tanárokkal és a templomban a felnőttek a romániai pappal beszélgetve. A két román nyelvváltozatra vonatkozó adatok között nagy különbség van. A két ábra jól mutatja, hogy az adatközlők a kétegyházi románt sokkal jobban ismerik, mint

a sztenderd románt. S míg az adatközlők 67%-a kétegyházi román nyelvtudását 4-esnek és 5-ösnek ítélte, addig 69%-a sztenderd román nyelvtudását 2-esnek és 3-asnak értékelte. Sem a nőknél, sem a férfiaknál az életkornak nem volt erős kapcsolata a sztenderd román nyelvváltozat tudásával. A nyelvcsere szempontjából az adatokat úgy értelmezhetjük, hogy abban az esetben, ha a közösség anyanyelvjárása mellett anyanyelve sztenderd változatát is jól ismerné, nagyobb lehetősége nyílna arra, hogy anyanyelvét megőrizze. Ha ez egy közösségben nem valósul meg, ez a tényező is a nyelvcsere folyamatát segíti.

A román nyelv tudása mellett rákérdeztünk a magyar nyelv tudására is. Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a magyar nyelvet?* kérdésre kapott válaszok szerint az adatközlők 97%-a 4-esre vagy 5-ösre értékeli magyar nyelvtudását (vö. 4. ábra). Ezeket az adatokat összehasonlítva a 2. és a 3. ábrában bemutatott adatokkal megállapíthatjuk, hogy a kétegyházi románok, bevallásuk szerint legjobban magyarul beszélnek, ezt követi a kétegyházi román nyelvváltozat tudása, s legkevésbé a sztenderd román változatot tudják, beszélik. Az adatok a román–magyar nyelvcsere folyamatát igazolják. Abban az esetben lenne a közösségre jellemző a nyelvmegőrzés, ha a stabil kétnyelvűség kialakulásának jelei lennének kimutathatók. Ez azzal a körülménnyel lenne igazolható, ha a közösség tagjainak a 97%-a 4-esre és 5-ösre értékelné nemcsak magyar nyelvtudását, de a kétegyházi román és a sztenderd román nyelvtudását is.

4. ábra

Az *Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a magyar nyelvet?* kérdésre kapott 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára (N = 71)

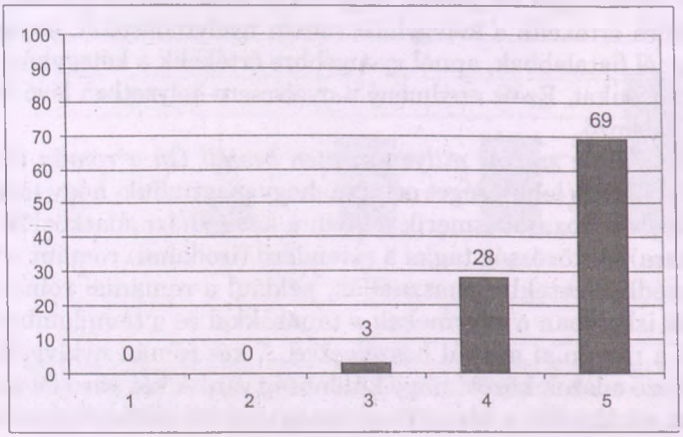

5. ábra

A *Melyik nyelven beszél/ olvas/ ír a legtöbbet?* kérdésekre kapott válaszok százalékos eloszlása a teljes mintára (N = 71)

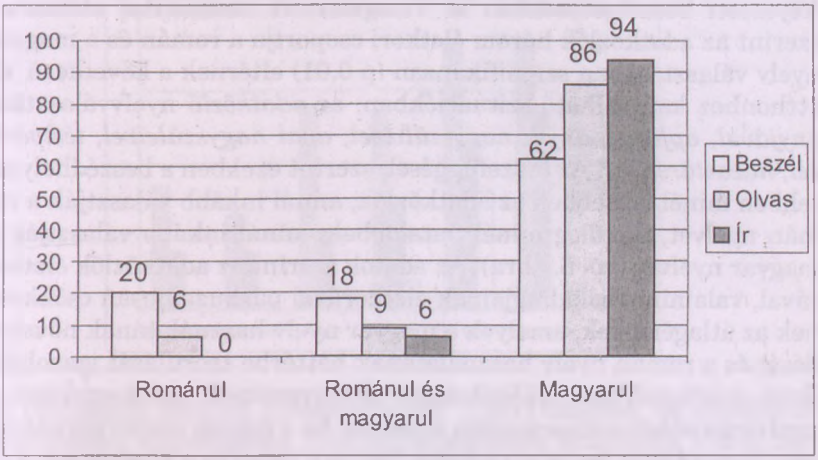

A kétegyházi román, a sztenderd román és a magyar nyelv használata

A román és magyar nyelvhasználati jelenségekre áttérve elsőként annak a három kérdésnek a válaszait ismertetem, amelyek a nyelvtudás három szintjére: a beszédre, az olvasásra és az írásra vonatkoznak (vö. 5. ábra). Ezekkel a kérdésekkel azt tudakoltuk, hogy az adatközlők a román és a magyar nyelv közül melyik nyelven beszélnek, olvasnak és írnak többet. Ezekre a kérdésekre az adatközlők három megadott válasz közül választhattak: *(1) románul, (2) románul és magyarul, (3) magyarul*. A válaszok szerint a megkérdezettek 62%-a beszél többet magyarul, mint románul, és csak a minta 20%-a beszél többet románul, mint magyarul. S még ennél is sokkal kevesebben olvasnak (6%) és írnak (0%) többet románul, mint magyarul. Ezzel szemben viszont jóval többet olvasnak (86%) és írnak (94%) magyarul, mint beszélnek (62%) magyarul. A nyelvmegőrzés és a stabil kétnyelvűség szempontjából az lenne az elvárható, ha az adatközlők többet beszélnék a román nyelvet, mint a magyart, illetőleg ha a két nyelven legalább egyforma gyakorisággal beszélnének, olvasnának és írnának.

A kisebbségi közösségekben a saját nyelv megőrzésének távlatait mutatja, hogy a kisebbségi nyelv milyen funkciót tölt be az ott-

honi beszélgetésekben. A közösségben nincs veszélyben a kisebbségi nyelv abban az esetben, ha az otthon használatos nyelv a kisebbségi nyelv, és ez a szokás a család minden generációjára egyformán érvényes. A közösség nyelvének megőrzése veszélybe kerül abban az esetben, ha a többségi nyelv fontos szerephez jut otthon a családtagokkal folytatott beszélgetésekben is. Vizsgálatunk statisztikai elemzései szerint az adatközlők három életkori csoportja a román és a magyar nyelv választásában szignifikánsan (p 0,01) eltérnek a következő, az otthonhoz kapcsolható szituációkban: az *adatközlő* nyelvválasztása *anyjával, apjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, testvérével, házastársával*. Az összefüggések szerint ezekben a beszédhelyzetekben minél idősebbek az adatközlők, annál inkább választják a román nyelvet, illetőleg minél fiatalabbak, annál inkább választják a magyar nyelvet (vö. 6. ábra). Az adatok szerint az adatközlők életkorával, valamint családtagjainak életkorával párhuzamosan csökkennek az átlagértékek, amelyek a magyar nyelv használatának növekedését és a román nyelv használatának háttérbe szorulását igazolják. Ezek a szignifikáns különbségek érvényesülnek ugyanezekben a nyelvhasználati szituációkban akkor is, ha a három csoportot páronként hasonlítjuk össze egymással. Vagyis a fiatal és a középkorú, a fiatal és az idős, illetőleg a középkorú és az idős csoportok nyelvválasztását páronként összehasonlítva egymással ugyancsak 1%-os szinten szignifikáns különbségeket kapunk. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a családban vizsgált nyolc nyelvhasználati szituáció közül hat esetében a nyelvválasztás életkori csoportonként nagymértékben eltér egymástól, vagyis a XXI. század elején komoly változáson megy át a magyarországi román családokon belül a két nyelv használata. Ez a változás az egész közösséget érinti, hiszen mindhárom életkori csoport érintve van a változásban. Ezt támasztják alá a családtagokkal történő beszélgetések változóinak a teljes mintára vonatkozó átlagai is (vö. 7. ábra). Az adatok jól illusztrálják, hogy a vizsgált közösség családi nyelvhasználati színterén a magyar nyelv hogyan veszi át fokozatosan a román nyelv helyét.

Az otthonhoz, a családhoz kötődő nyelvhasználati szituációk közül csupán a gyermekkel és az unokával történő beszélgetések esetében nem jelentkezik szignifikáns életkori hatás a román és a magyar nyelv használatában. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy már vizsgálatunk idejére (2003–2004-re) a gyermekkel és az unokával történő beszélgetésekben a magyar nyelv szinte teljesen kiszorította a román nyelvet. S mivel ez mindhárom életkori csoportra igaz, így az egész közösségre is fennáll. Az eredmények azt mutatják tehát, hogy a

vizsgált román közösségben az adatközlők gyermekei és unokái többségében már csak magyarul beszélnek.

6. ábra

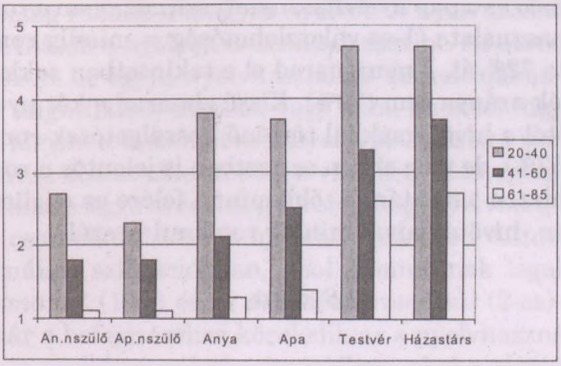

Az otthonhoz tartozó román–magyar nyelvválasztás, az életkorral szignifikáns kapcsolatban lévő nyelvhasználati szituációk 1–5-ig terjedő válaszainak eloszlása három életkori csoportban *(Milyen nyelven beszél/beszélt anyai nagyszüleivel; apai nagyszüleivel; édesanyjával; édesapjával; testvérével; házastársával?)* (N = 71)

7. ábra

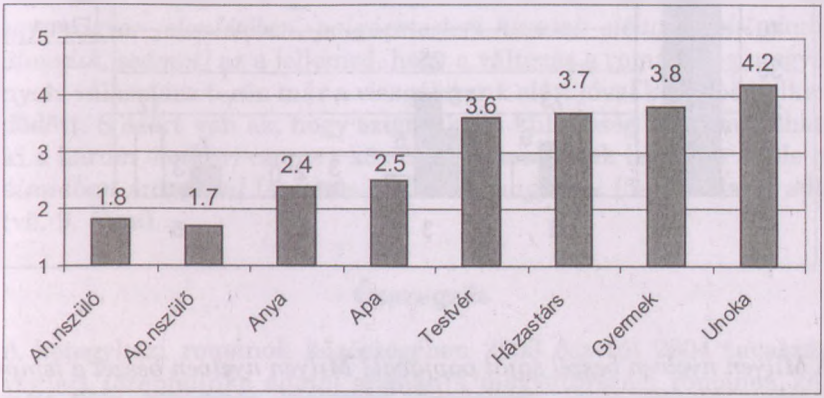

Az otthonhoz tartozó nyolc nyelvhasználati szituáció román–magyar nyelvválasztása az 1–5-ig terjedő válaszainak eloszlása a változók átlagai szerint a teljes mintában (N = 71)

A vizsgált közösségben a román nyelv használata sokkal jobban jellemző az egyházhoz kötődő nyelvhasználati szituációkra, mint az otthonhoz, a családhoz kötődőkre. A teljes mintára vonatkozóan, az egyházzal kapcsolatos három kérdésre kapott (1–2–3–4–5 válaszlehetőség szerinti) válaszok százalékos eloszlását a 8. ábrában mutatom be. Az adatközlő és a pap nyelvhasználati szituációban a román nyelv kizárólagos használata (1-es válaszlehetőség = mindig románul) jellemzi a minta 72%-át, s nem marad el e tekintetben sokkal a románul imádkozók aránya sem (70%). Kissé elmarad e két nyelvhasználati szituációtól a hívőtársakkal történő beszélgetések román nyelvhasználata (57%), de még ebben az esetben is jelentős a román nyelv használata, hiszen a mintának több mint a felére az a jellemző, hogy a templomban, hívőtársaival mindig románul beszél.

8. ábra

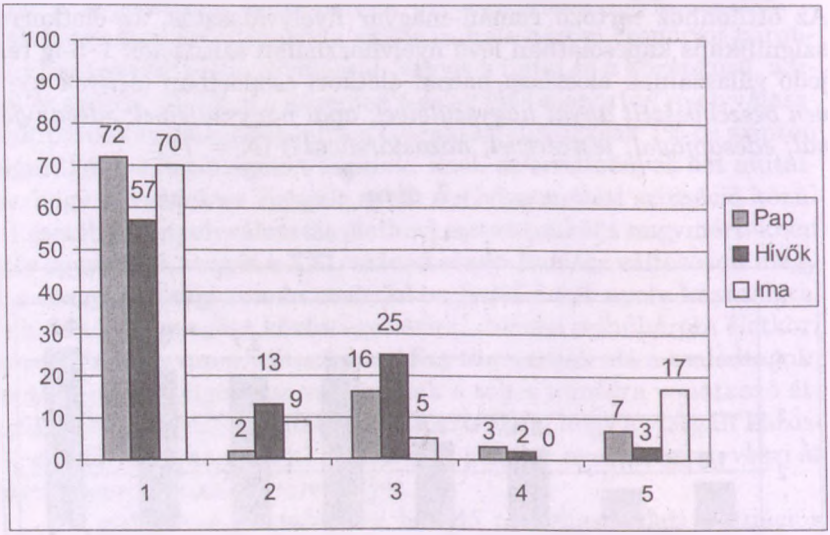

A *Milyen nyelven beszél saját papjával? Milyen nyelven beszél a templomban hívőtársaival, gyülekezeti társaival szertartás előtt vagy után? Milyen nyelven imádkozik magában?* kérdésekre kapott válaszok százalékos megoszlása az 1–5 válaszlehetőség szerint a teljes mintára (N = 71)

A román és a magyar nyelv használata Kétegyházán szorosan összefügg a beszélők életkorával és a nyelvhasználati szituációkkal. A 6. ábra jól illusztrálja a két nyelv használata és az életkori csoportok közötti kapcsolatot: az idős életkori csoportba tartozó beszélők inkább a román nyelvet választják, a fiatal életkori csoportba tartozó beszélők pedig inkább a magyar nyelvet. A nyelvhasználati szituációk is feloszthatók a nyelvek használata szerint. Az életkori csoportok egymás között az egyes nyelvhasználati szituációkban viszont vagy mutatnak szignifikáns eltérést, vagy nem. Ez attól függ, hogy terepmunkánk idejéhez viszonyítva a nyelvválasztásban történő változás egy-egy szituációban elkezdődött-e vagy sem, s ha igen, mikor. Mivel a vizsgált közösségre eredetileg a román egynyelvűség volt a jellemző, éppen csak elkezdődött a nyelvhasználatbeli változás azokban a nyelvhasználati szituációkban, ahol a mintának legalább a fele a *mindig románul* (1-es) és az *általában románul* (2-es) választ adta. Viszont már a befejezéséhez közeledik az a nyelvhasználatbeli változás abban a nyelvhasználati szituációban, ahol a mintának legalább a fele a *mindig magyarul* (5-ös) és az *általában magyarul* (4-es) választ adja. Azokból a vizsgált nyelvhasználati szituációkból, ahol nincs szignifikáns kapcsolat az életkorral, csak egy esetben érvényesült, hogy a minta több mint a fele (74%) a *mindig románul* (1-es), vagy az *általában románul* (2-es) választ adta. Ez a *pappal* történő beszélgetések nyelvválasztására vonatkozott. Erre a nyelvhasználati szituációra tehát az a jellemző, hogy a nyelvhasználatot érintő változás még a fiataloknál sem kezdődött el. Ezzel szemben a többi nyelvhasználati szituációra *(gyermek, gyermek óvoda/iskola után, unoka, egy magyar jelenlétében, polgármesteri hivatali előadó, bolti eladó, álmodik, számol)* az a jellemző, hogy a változás a román és a magyar nyelv választása terén már a vizsgálatunk előtt jóval korábban elkezdődött. S ezért van az, hogy szignifikáns különbség nem mutatható ki a három életkori csoport között, és a mintának legalább a fele az *általában magyarul* (4-es) és a *mindig magyarul* (5-ös) választ adta (vö. 9. ábra).

Összegzés

A kétegyházi románok közösségében 2003 őszétől 2004 tavaszáig végzett terepmunka adatai alapján a magyarországi románok kétnyelvűségéről a következőket foglalhatjuk össze. A kétegyházi románok bevallása szerint legjobban magyarul tudnak, s ezt a nyelvtudásukat nem is közelíti meg sem a kétegyházi román nyelvtudásuk és legkevésbé sem a sztenderd román nyelvtudásuk. A román nyelv

használata csak az egyházi nyelvhasználati színtéren dominál, ezzel szemben már a vizsgált színterek közel felében a magyar nyelv használata a gyakoribb. Mind a nyelvtudás, mind a nyelvhasználat változói azt igazolják, hogy a magyarországi román közösségben a román–magyar kétnyelvűség nem stabil, hanem átmeneti szakasz a román egynyelvűség és a jövőben erősen realizálódni látszó magyar egynyelvűség között. A közösség a román–magyar nyelvcsere folyamatának felét már megtette.

9. ábra

Nyelvhasználati szituációk, amelyekben az adatközlőknek legalább 50%-a vagy a *4-es* (általában magyarul), vagy az *5-ös* (mindig magyarul) választ adta (N = 71)

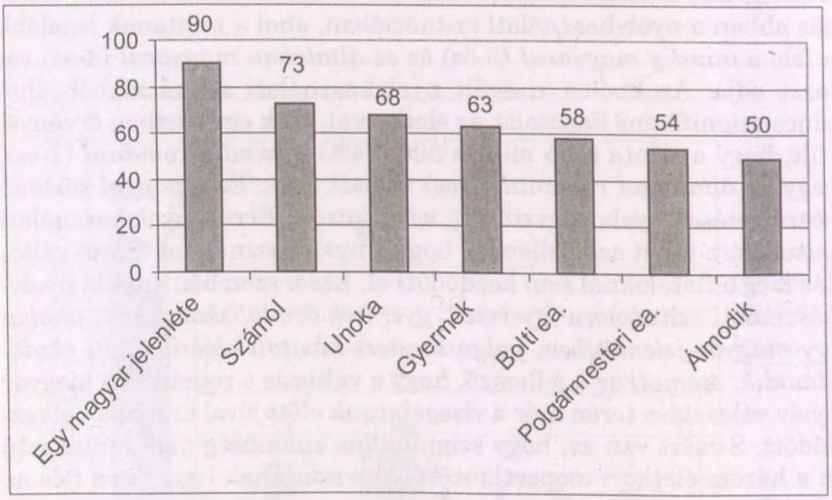

Hivatkozások

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bartha Csilla 2003. A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai – kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 304–311.

Berényi, Maria 2003. *Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria un deceniu de existenţă 1993–2003.* Giula [Gyula], Publicaţie a Institului de Cercetări al Românilor din Ungaria.

Bloomfield, Leonard 1933. *Language.* New York, Holt Rinehart and Winston (published in 1935 by George Allen and Unwin, London)

Borbély, Ana 1990. *Cercetări asupra graiurilor româneşti din Ungaria.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Borbély, Anna 1997. *„Hungarian–Romanian".* Hans Goebl, Peter H. Nelde, Zdenek Stary, Wolfgang Wölck (eds.) Kontaktlinguistik /Contact Linguistics/Linguistique de contact, 2. Halbband/Volume 2/ Tome 2: 1749–1753. Berlin & New York, Walter de Gruyter.

Borbély, A. 2001. *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében.* Budapest: Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán.

Borbély Anna 2003. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 361–380.

Cosma, Mihai 1985. *„Situaţia limbii noastre materne".* Timpuri. Giula [Gyula], Publicaţia Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, 25–34.

Fishman, Joshua A. 1968. Sociolinguistic perspective on the study of bilingualism. *Linguistics* 39: 21-49.

Fishman, Joshua A. 1971. The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society. In: J. Fishman (szerk.): *Advances in the sociology of language.* The Hague, Mouton, 217-404.

Francis, W.N. 1958. *The Structure of American English.* New York, Ronald Press Co.

Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria.* New York, Academic Press.

Halliday, Michael A. K. 1968. The Users and Uses of Language. In: J. Fishman, (szerk.): *Readings in the Sociology of Language.* The Hague – Paris, Mouton, 139-169.

Implom József 1971. *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II.* (1695–1848) Békéscsaba.

Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.): 1972. *Magyar Értelmező Kéziszótár* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Karácsonyi János 1896. *Békés vármegye története.* I. köt. Gyula.

Mackey, William Francis 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J. (szerk.): 1987. *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft.* Berlin – New York, Walter de Gruyter, 699–713.

Macnamara, John 1967. The bilingual's linguistic performance. *Journal of Social Issues* 23: 58-77.

Márkus György (szerk.): 1936. *Békés vármegye.* Budapest.

Misaroş, Teodor 1990. *Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R. Ungară.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Stark Ferenc 1983. „Azonos célokért". *Népszabadság,* 1983, július 13., 3.

Tarjányi József – Sik Endre – Závecz Tibor – Csepeli György 1989. *Gyorsjelentések 3. Jelentés az erdélyi menekültekről 1989. július, „Erdély" – vizsgálat.* Budapest, Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés.

1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként 1980, 1990. 1993. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Népszámlálás 2001, 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal 2002.

Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems.* New York, Publications of Linguistic Circle of New York – Number 1.

Menyhárt Krisztina

A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete

Linguistic Situation of the Bulgarian Community in Hungary

Bulgarians in Hungary live sporadically and linguistic rights of the community, living mainly a city life, are assured by Hungarian laws in effect. The community is few in number and the fact, that two-thirds of the Bulgarians live in Budapest and around it, makes the prevail of Bulgarian language fairly difficult. Bulgarian language use dominates only religious life in their case too, and in the rest of the spheres of social life, including minority self-governments, use of Hungarian dominates.

Bevezetés

A magyarországi bolgár közösség alkotja a harmadik legkisebb létszámú etnikai csoportot Magyarországon (vö. 1. táblázat). A közösség alapját a bevándorló vendégmunkások (bolgárkertészek) és leszármazottaik képezik, akik az 1720-as évektől egészen a II. világháború utáni időszakig folyamatosan települtek be Magyarországra. A jelenlegi közösség gerincét tehát azok a bolgárkertész családok adják, akik 1947 és 1956 között választották Magyarországot lakhelyükké. Kisebb, de nem elhanyagolható része az itt élő bolgároknak a házasság útján vagy tanulmányai révén idekerült személyek. Így, amikor „magyarországi bolgárokról" beszélünk, egy kulturálisan és nyelvileg heterogén, általában nagyvárosi életmódot folytató közösséget kell elképzelnünk, amelyet közös nyelve, eredete, kultúrája és ünnepei kötnek össze.

Nyelvi szempontból vizsgálva a közösséget, több réteget fedezhetünk fel. A legidősebb bolgárok nemzedéke még őrzi a faluról hozott különböző bolgár dialektusokat, magyar ismereteik pedig igen hiányosak, beszédüket erős akcentus jellemzi. Az ő gyermekeik közül sokan már jártasak mind a bolgár, mind a magyar irodalmi nyelvben, hiszen tanulmányaikat bolgár, illetve magyar oktatási intézményekben végezték. E nemzedék tagjainak többségét lehet stabil kétnyelvűnek nevezni, hiszen mindkét nyelvet viszonylag magas szinten tudják, és használják is. A bolgár közösség legfiatalabb tagjainál (harmadik és negyedik generáció) már egyértelműen a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg, beindult a nyelvvesztés folyamata (a fogalommal kapcsolatban vö. Bartha 1995).

A jelen tanulmányban a rendelkezésre álló különböző adatok tükrében mutatjuk be a magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzetét, a már befejezett vagy még folyamatban lévő nyelvészeti kutatásokat, illetve választ keresünk arra a kérdésre, megőrizhető-e a bolgár nyelv Magyarországon.

I. A magyarországi bolgárok nyelvi helyzete a népszámlálási adatok tükrében

A 2000-ben lefolytatott népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a 10 évvel korábbi helyzethez képest a bolgár közösség létszáma nem változott jelentősen – 1990-ben 1370 személy vallotta magát bolgárnak, 2000-ben ez a szám 1358 fő (1. táblázat). A bolgár közösség álláspontja szerint azonban ezek az adatok nem pontosak, saját forrásaik alapján a bolgárok létszámát három és ötezer közöttire becsülik.
A népszámlálás adatai arra is lehetőséget adnak, hogy pontos információkat kapjunk a bolgárok területi eloszlásáról. Megállapíthatjuk, hogy mintegy 300 településen laknak, a közösség 70,4%-a Budapesten és annak vonzáskörzetében él, 12% a vidéki nagyvárosokban, míg a kisebb településeken 17,6% található. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a magyarországi bolgárok zömmel nagyvárosi életet folytatnak, tömbben élő közösségük jóformán nincsen.

Település	A bolgár nemzetiséghez tartozók száma	Kultúrához, hagyományokhoz kötődők száma	Bolgár anyanyelvűek száma	Bolgár nyelvet használók száma
országosan	**1358**	**1693**	**1299**	**1118**
A fővárosban és környékén, illetve a nagyobb városokban				
Budapest	784	961	755	667
Pest megye	187	231	202	146
Debrecen	15	66	12	18
Miskolc	34	44	28	15
Pécs	36	42	29	17
Szeged	26	31	27	24

1. táblázat
A magyarországi bolgárok népességi adatai 2000-ben

(forrás: Nemzetiségi kötődés – a nemzeti, etnikai kisebbségek adatai c. kötet)

A nyelvi helyzetre vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a magukat bolgár nemzetiségűnek vallók 95,7%-ban bolgár anyanyelvűek is, míg a mindennapokban a kisebbségi nyelvet közülük 82,3% használja. Ez az arány a bolgár kultúrához kötődő személyeknél 76,7%, illetve 66%, vagyis viszonylag magas a nyelvet használók száma. Termé-

szetesen a népszámlálási adatokból nem lehet következtetni a nyelvi jártasság szintjére vagy a nyelvhasználat tényleges gyakoriságára, de azért ezek az eredmények jelzik, hogy a bolgár közösség tagjai fontosnak tartják kiemelni, hogy a bolgár nyelvet tartják anyanyelvüknek.

II. A bolgárok körében végzett nyelvészeti vizsgálatok

A magyarországi bolgárok között végzett kutatások egészen a '90-es évek elejéig elsősorban a gazdaságtörténet szemszögéből vizsgálták a bolgárkertészek tevékenységét (vö. Menyhártné Csangova 1989; Boross 1973; Czibulya 1987). Ennek legfőbb oka, hogy a Magyarországon található bolgár közösség nem volt a bulgáriai dialektológiai kutatások tipikus alanya (Szotirov 2000), hiszen nem származtak egyazon területről, illetve nem alkottak nyelvi szigetet a befogadó országban (ellentétben például a Romániában élő bánáti bolgárokkal). A magyarországi bolgárok nyelvhasználatát mindenekelőtt a kétnyelvűség szemszögéből lehet vizsgálni, az erre irányuló kutatások a '90-es években kezdődtek el. Az első munkák Roszica Penkova (1994) nevéhez fűződnek, aki a kétnyelvű gyermekek iskolai nyelvi problémáival foglalkozott. A Bulgarisztikai Kutatóintézet megalakulásával 1996-tól a kutatások is szervezettebbé váltak.

1. Szociolingvisztikai és nyelvhasználati felmérések

Az első, a magyarországi bolgárokkal foglalkozó, nyelvészeti témájú monográfiát Petar Szotirov, a Debreceni Egyetem bolgár lektora készítette 2000-ben. Munkája első részében azt a kérdést vizsgálja, kik is valójában a magyarországi bolgárok, milyen a közösség létszáma, illetve milyen kritériumok alapján számít valaki bolgárnak. A második részben részletesen foglalkozik a bolgár nyelvi helyzettel, a bolgár nyelv szerepével a kisebbségi közösségen belül, a bolgár és a magyar nyelv „versengésével", az anyanyelvi jártasság szintjével, illetve azokkal a tendenciákkal és tényezőkkel, amelyek a bolgárok nyelvi helyzetét befolyásolják. A szerző saját megfigyelései és 25 családra kiterjedő kérdőíves felmérése alapján elemzi a bolgár közösség nyelvi állapotát és nyelvhasználati sajátosságait (főleg debreceni és miskolci résztvevőkkel). Eredményeit a 2. és a 3. táblázatban foglaltuk össze.

Színtér	Nyelvválasztás
otthon	inkább magyarul
barátokkal	inkább magyarul
oktatás	inkább magyarul
kereskedelem	csak magyarul

Színtér	Nyelvválasztás
munka	csak magyarul
adminisztráció	csak magyarul
kisebbségi szervezetek	inkább magyarul
vallás	csak bolgárul

2. táblázat
A társadalmi kommunikáció nyelvválasztása a magyarországi bolgárok egy csoportjánál

A 2. táblázat adatai jól mutatják a bolgár közösségen belül megfigyelhető nyelvi folyamatokat. A bolgár nyelv szinte minden nyelvhasználati színtéren – a családtól a kisebbségi önkormányzatokig – háttérbe szorult, a felmérésben résztvevők inkább magyarul folytatják kommunikációjukat. Az egyedüli hely, hol a bolgár nyelv dominál, a templom, vallási életüket a bolgárok (ugyanúgy, mint más nemzetiségek – vö. Borbély 2000) szinte kizárólag anyanyelvükön élik.

A 3. táblázatban látható a családon belüli interakciók nyelvválasztásának százalékos megoszlása. A kapott adatok alapján Szotirov megállapítja, hogy a bolgár nyelv visszaszorulása leginkább a vegyes (magyar–bolgár) családoknál figyelhető meg. Ezeknél az interakciók döntő többsége (2/3-a) zajlik magyarul. A szerző eredményei azt is mutatják, hogy a bolgár nyelvet a legfiatalabb generáció főleg a (bolgár) nagyszüleivel folytatott kommunikációban használja – ennek aránya a bolgár szülők gyermekeinél 95%, a bolgár anya/magyar apa esetében 60%, míg a bolgár apa/magyar anya esetében 67%.

Nyelvhasználat a családban	Csak magyarul	Főleg magyarul	Mindkét nyelven	Főleg bolgárul	Csak bolgárul
bolgár anya és apa	0	1,7%	8,4%	10,1%	79,8%
bolgár anya–magyar apa	60%	13,3%	13,3%	0	13,4%
magyar anya–bolgár apa	50%	17,0%	15,5%	1,7%	16,8%

3. táblázat
Interakciók nyelve a családon belül

A nyelvmegőrzést, illetve nyelvvesztést befolyásoló jelenségek közül a szerző leginkább a személyes tényezőket emeli ki, mint az életút alakulása, szakmai érvényesülés vagy a szűkebb és tágabb környezet hatásai. Szotirov a nyelvi és etnikai asszimiláció kérdésével is foglalkozik, amely szerinte a magyarországi bolgároknál önkéntes és objektív folyamat, és inkább az akkulturáció fogalmával jellemezhe-

tő. Mindenesetre a demográfiai mutatók, hosszabb időszakot tekintve, ékesen bizonyítják a bolgárok létszámának csökkenését: 1925-ben 25-28 000 bolgárt tartottak számon, 2000-re már csak kb. 3000-et.

Az eddig ismertetett adatokkal korrelálnak Menyhárt (2002b) felmérésének eredményei is, amelyek budapesti bolgár–magyar kétnyelvű gyermekek családon belüli és társadalmi nyelvhasználatát térképezték fel (4. táblázat). A vizsgálatban húsz, 9 és 13 év közötti gyermek vett részt, közülük 12-en a budapesti bolgár iskola, míg 8-an magyar általános iskolák diákjai voltak.

Az adatok alapján megállapítottuk, hogy a szűk család nyelvi környezete 15 gyermeknél gyakorlatilag egynyelvű (magyar vagy bolgár), és csupán 5 résztvevő családjában használják rendszeresen mind a két nyelvet, holott a szülők 78%-a mindkét nyelvet beszéli. A gyermekek főként a testvéreikkel és szintén kétnyelvű barátaikkal folytatott kommunikációik során használják párhuzamosan mind a bolgár, mind a magyar nyelvet. Azok a gyermekek, akik magyar iskolába járnak, szinte csak magyar anyanyelvű barátokra tesznek szert, akikkel értelemszerűen magyarul beszélnek. A kisebbségi nyelv őrzői egyértelműen a nagyszülők: a gyermekek 55%-a csak bolgárul társalog velük.

Nyelvhasználat	Bolgárul (főleg)	Mindkét nyelven	Magyarul (főleg)
szülőkkel	7 gyermek	5 gyermek	8 gyermek
nagyszülőkkel*	11 gyermek	5 gyermek	2 gyermek
testvérekkel*	3 gyermek	8 gyermek	3 gyermek
barátokkal	–	12 gyermek	8 gyermek

* nem mindegyik gyermeknek élnek a nagyszülei, illetve némelyiknek nincs testvére.

4. táblázat
A bolgár–magyar kétnyelvű gyermekek nyelvhasználati sajátosságai

A felmérés során arra is megkértük a gyermekeket, hogy értékeljék a bolgár és a magyar nyelvtudásuk szintjét. A résztvevők 55%-a úgy gondolja, hogy a magyar nyelvet tudja jobban, a bolgár esetében ez csak 15%. A gyermekek 30%-a saját benyomása szerint egyformán jártas mindkét nyelvben. Ezek a tények is azt igazolják, hogy a legfiatalabb nemzedéknél megindult a nyelvvesztés folyamata.

2. Pszicholingvisztikai és fonetikai vizsgálatok

A magyarországi bolgárok nyelvét az elmúlt évtizedben nemcsak szociolingvisztikai, hanem pszicholingvisztikai és fonetikai szempont-

okból is elemezték, tekintettel a kétnyelvűség időszerű kérdéseire. A kutatások kiterjedtek mind a gyermekek, mind pedig a felnőttek beszédprodukciójának és beszédészlelésének/megértésének vizsgálatára.

A bolgár, illetve magyar nyelvű beszéd időviszonyait vizsgálja Menyhárt (2000) tanulmánya, három korcsoport – gyermekek, felnőttek és idősek (átlagéletkoruk 10, 32 és 73 év) – adatai alapján. A kutatás beszédük artikulációs és beszédtempóját elemzi, és megállapítja, hogy (i) az életkori tényező a beszédben független az egy- vagy kétnyelvűség tényétől, illetve (ii) a kétnyelvűek domináns nyelve a beszéd időszerkezetéből is kimutatható.

A kétnyelvűség és az akcentus összefüggéseit a magyarországi bolgárok beszédében akusztikai-fonetikai szempontból elemzi egy másik tanulmányában Menyhárt (2002a). Megállapítja, hogy a kétnyelvű állapot még akkor is hat a beszélő kiejtésére, amikor akcentust sem szubjektíven, sem objektíven nem lehet kimutatni.

A kutatások másik csoportja a bolgár–magyar kétnyelvű gyermekek nyelvi sajátosságait tárja fel. A legelső ezzel kapcsolatos munka Penkova (1994) rövid tanulmánya, amely a bolgár iskolába járó gyermekek nyelvtani hibáit elemzi, különös tekintettel a magyar és a bolgár nyelv kölcsönhatásaira. Kjucsukov (1998; 1999) a bolgár–magyar kétnyelvű iskolások szóbeli narratív képességeit vizsgálja bolgár nyelven, összehasonlítva török–bolgár hasonló korú résztvevők bolgár beszédével. A szerző megállapítja, hogy mindkét gyermekcsoport hasonló hibákat követ el a történetek megformálásakor, például elmulasztják a nem szerinti egyeztetést, helytelen szavakat használnak vagy szabálytalan a mondatszerkesztésük. Nézetei szerint igen nagy szükség lenne arra, hogy a kétnyelvű gyermekek speciális nyelvtankönyvből sajátítsák el a bolgár grammatikát.

A bolgár–magyar kétnyelvű gyermekek beszédprodukciójának és beszédmegértésének összefüggéseit kutatja Menyhárt (2002b). Vizsgálatai a kétnyelvű gyermekek (továbbá a bolgár és a magyar egynyelvű kontrollcsoportok) beszédtempójára, szókincsére, a szóaktiválási képességére, illetőleg mondat- és szövegértésére terjednek ki. A kapott átlageredményeket az 5. táblázat mutatja.

Nyelv	Beszédprodukció	Mentális lexikon	Beszédmegértés			
	beszédtempó	összes szó	szavak száma	reakcióidő	mondatértés	szövegértés
magyar	7,6 hang/mp	38 db	22,7 db	3,4 mp	92,2%	84,3%
bolgár	7 hang/mp	33,5 db	19,3 db	3,2 mp	92,5%	67,5%

5. táblázat

A vizsgált készségek személyenkénti átlagai magyar és bolgár nyelven

Ez a kísérletsorozat egyértelműen kimutatta a domináns magyar nyelvi környezet hatását (a táblázatban félkövérrel jelöltük azt a mutatót, amelyben a gyermekek jobb teljesítményt nyújtottak). A résztvevők beszédtempója gyorsabb volt magyar nyelven, magyar szókincsük gazdagabb volt, a megadott kezdőhangokkal több szót aktiváltak magyarul, illetve a magyar összefüggő szöveget is jobban értették. A kétnyelvűség kognitív előnyeit bizonyította az a tény, hogy a kétnyelvű gyermekek mindkét nyelven jól dokumentálható fejlődést mutattak az életkor növekedésével. Ez a tendencia nem volt ennyire egyértelműen megfigyelhető az egynyelvű kontrollcsoportok esetében.

Az elvégzett felmérések és vizsgálatok alapján megállapíthatjuk, hogy a bolgár nyelv visszaszorult a legtöbb használati színtérből, a nyelvvesztés folyamatának jelei is mutatkoznak, különösen a legfiatalabb nemzedék tagjai között, annak ellenére, hogy a magas szintű, balansz kétnyelvűség kognitív előnyei egyértelműen bizonyíthatók. Sajnálatos módon a közösség tagjai gyakran csak elméletben tartják fontosnak a bolgár nyelv fenntartását, ez a budapesti bolgár iskola diáklétszámának folyamatos csökkenésén is lemérhető.

III. A magyarországi bolgár közösség nyelvi jogai és a kisebbségi nyelv megőrzése

A magyarországi bolgárok kisebbségi jogait, ebbe beleértve nyelvi jogaikat is, a Magyar Köztársaság Alkotmánya, illetve az 1993-as kisebbségi törvény garantálja. A magyarországi bolgár közösség létszámához mérten igen sokszínű intézményrendszerrel rendelkezik, amely intézmények mind a bolgár identitás és nyelv megőrzését hivatottak szolgálni. 2002-ben 30 bolgár kisebbségi települési önkormányzat alakult meg összesen 150 képviselővel. 2006-ban változott a kisebbségi törvény, ennek értelmében már csak azokon a településeken lehetett kisebbségi önkormányzatot választani, ahol legalább 30, az adott kisebbséghez tartozó választó bejegyzést nyert a választói névjegyzékbe. A bolgár kisebbség esetében 70 településen, összesen 2110-en jelentkeztek be. Bolgár kisebbségi önkormányzati választást végül 38 helyen, 21 fővárosi kerületben és 17 vidéki településen tartottak, és 190 képviselőt választottak meg. A törvényi háttér változása mindenképpen pozitívan befolyásolja a kisebbségek helyzetét, bár a regisztrációt kiveszi a közösségek kezéből, de mégis valamilyen szűrést alkalmaz, aminek következtében csökkent a visszaélések lehetősége (Bindorffer 2006). A bolgár képviselők döntő többségét a Magyarországi Bolgárok Egyesülete delegálta, kisebb részüket a Bolgár Kultu-

rális Fórum, így végül a bolgár kultúrához kötődő és a közösséghez tartozó személyeket választottak meg.

A kisebbségi nyelv megőrzésére tett erőfeszítések és intézkedések eredményessége és lendülete változó. Már említettük, hogy a budapesti Hriszto Botev Bolgár–Magyar Általános Iskola és Gimnázium diákjainak létszáma igen alacsony, így az iskolában összevont osztályok működnek, ami viszont csökkenti az oktatás színvonalát és visszatartja a szülőket attól, hogy gyermekeiket beírassák az iskolába. Pozitív változás azonban, hogy a 2006/2007-es tanévben az óvoda újra teljes létszámmal működik. Kérdéses, hogy a bolgár iskola, amely nemrég ünnepelte 85. évfordulóját, képes lesz-e túljutni ezen a mélyponton. Bár jelenleg a magyarországi bolgárok oktatási intézményének bezárása nincsen napirenden, ha a közösség hozzáállása nem változik meg, akár ez is megtörténhet. Jelenleg az iskola 12 osztályában, illetve az alapozó osztályban összesen 69 gyermek tanul.

A '90-es évek közepétől az iskola mellett ún. szombati iskola is működött, ahol bolgár nyelvet és kultúrát oktattak, de 2003-ban ezt a bolgár Oktatási Minisztérium megszüntette. Helyette 2004 szeptemberétől megalakult a **Bolgár Nyelvoktató Kisebbségi Iskola**, amely 12 évfolyamon oktat bolgár nyelvet és népismeretet, heti 4 órában. Ez az intézmény, amelynek fenntartója a Bolgár Országos Önkormányzat, kiegészítő nemzetiségi nyelvoktató iskolának számít, a gyermekek vendégtanulói jogviszonyban látogatják. A tanulói létszám jelenleg 45 személy, 6 évestől 18 éves korig. Vidéken jelenleg csak Debrecenben van szervezett bolgár nyelvoktatás.

A bolgár kisebbség legsikeresebb kezdeményezése a néptánccsoportok megalakítása és működtetése, amelyek a gyermekek és a fiatalok számára biztosítja a bolgár népzenével és tánccal való megismerkedést, illetve a kapcsolatot a bolgár népi kultúrához és az anyaországhoz, ami áttételesen a kisebbségi nyelv megőrzéséhez is hozzájárul. A Roszica és a Jantra népi együttesek 2006-ban ünnepelték fennállásuk 10-ik évfordulóját, számos nemzetközi fesztiválon képviselték a magyarországi bolgár közösséget és több, rangos elismerésben részesültek. A két formációban jelenleg 15 gyermek, illetve 25 fiatal táncol.

Összefoglalás

A magyarországi bolgárok szórványban élő, nagyvárosi életmódot folytató közösségének nyelvi jogait a hatályos magyar törvények biztosítják, a hozzáadó kétnyelvűség fenntartásának lehetősége tehát elvben adott. A közösség kis létszáma és az a tény, hogy a bolgárok mintegy kétharmada Budapesten és környékén él, azonban igencsak meg-

nehezíti a bolgár nyelv fenntartását, hiszen a közösségi nyelv jóformán csak a bolgár kisebbségi intézményeken belül használható. A kapott adatok azonban azt mutatják, hogy egyedül az egyházi élet az a színtér, ahol a bolgár nyelv dominál, minden egyéb helyen, a kisebbségi önkormányzatokat is beleértve, a magyar kerül előtérbe. Másrészről a kisebbségi nyelv és kultúra iránti érdeklődés erősödését mutatja a Bolgár Nyelvoktató Kisebbségi Iskolába beíratott gyermekek relatíve nagy száma.

Egyértelmű, hogy a bolgár közösség (is) előbb-utóbb a nyelvi asszimiláció sorsára jut, ezért azonban nem feltétlenül a magyar állam kisebbségi politikáját kell okolni. A kisebbségi törvény változásai újra az adott kisebbség hatáskörébe utalták a képviselők jelölését és választását. Emellett a magyarországi bolgárok esetében erősen fennáll az egyéni döntés és felelősség kérdése is, hiszen a szétszórtan élő bolgár családok tagjainak tudatosan és következetesen tenniük kell a bolgár nyelv és kultúra fenntartásáért és megőrzésért. Bár a kétnyelvű állapot fenntartása igen sok erőfeszítést igényel az adott nemzetiséghez tartozóktól, a hozzáadó kétnyelvűségnek tagadhatatlan előnyei vannak. Az adott és nyelv és kultúra megőrzése mindenekelőtt e kultúra hordozóinak kötelessége és felelőssége.

Irodalom

Bartha Csilla (1995): Nyelvcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 37–47.

Bindorffer Györgyi (2006): Gyorsjelentés a kisebbségek regisztrációs adatairól. http://kisebbsegivalasztasok.mtaki.hu/adattar/tanulmanyok/tanulmanyok_20060720_1.html

Borbély Anna (2000): A kisebbségi nyelv megőrzését elősegítő faktorok Méhkeréken. In: Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében.* MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 45–53.

Boross Marietta (1973): Bolgár és bolgár rendszerű kertészetek Magyarországon 1870-1945. *Ethnográfia* 1-2. 29-52.

Czibulya Ferenc (1987): *Bolgárkertészet magyar földön.* Mezőgazdasági Kiadó. Budapest.

Čangova-Menihart, Penka(1989): *Pod sl"nceto na Ungariâ.* [Magyar napfény alatt.] Zemizdat. Sofiâ.

Kûčukov, Hristo (1988): *Bilingviz"m sred b"lgarskite deca v Ungariâ.* [A magyarországi bolgár gyermekek kétnyelvűsége.] Haemus. Melléklet. 33–36.

Kûčukov, Hristo (1999): *S"vremenni idei za obučavane na deca bilingvi.* [A kétnyelvű gyermekek oktatásának modern irányzatai] IPKU. Varna.

Menyhárt Krisztina (2000): A beszéd temporális sajátosságai kétnyelvűeknél. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszédkutatás 2000.* MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 51-63.

Menyhárt Krisztina (2002a): Az akcentus a magánhangzók tükrében. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszédkutatás 2000.* MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 38-52.

Menyhárt Krisztina (2002b): A *beszédprodukció és a beszédpercepció sajátosságai magyar–bolgár kétnyelvű gyermekeknél.* PhD-disszertáció. ELTE – BTK. Budapest.

Penkova, Rosica (1994): *Za izuča vaneto na b"lgarski ezik v ungarska sreda.* [A bolgár nyelv magyarországi tanításáról.] Haemus, 2–3. 38–40.

Sotirov, Pet"r (2000): *Ezik i život.* [Nyelv és élet.] Bolgár Országos Önkormányzat. Budapest.

KRITIKA

Eiler Ferenc

Kisebbségek és nemzetiszocializmus

A müncheni *Institut für deutsche Kultur und Geschichte* legújabb történelmi tárgyú, „A fasizmus és nemzetiszocializmus befolyása a kelet-közép- és délkelet-európai kisebbségekre" című tanulmánykötetét a gundelsheimi *Siebenbürgen-Instituttal* együttműködve készítette el. A címválasztás kissé megtévesztő, hiszen a kötet szerkesztői nem arra vállalkoztak – a kutatások mai állása szerint nem is vállalkozhattak –, hogy átfogó képet rajzoljanak a szélsőjobboldali eszmék régióban élő kisebbségekre gyakorolt hatásáról, hiszen ehhez minden egyes kisebbség esetében el kell végezni a jó néhány esetben mai napig hiányzó alapkutatásokat. A két intézet egy ideig párhuzamosan futó projektjei sokkal inkább arra tettek kísérletet, hogy a témában egyébként is zajló kutatásokat összefogják, s az estleges értelmezési nehézségeket az intenzív együttműködés, s a közös workshopok segítségével feloldják. Ily módon a kötet 13 puzzle-darabkával járul hozzá a szélsőjobboldali ideológiák kisebbségekre gyakorolt hatásáról folyamatosan alakuló képünkhöz.

A fasizmus és nemzetiszocializmus eszmetörténeti recepcióinak felvázolásával s a délkelet-európai kutatások lehetséges csapásirányainak felvillantásával *Daniel Ursprung* nyitótanulmánya adja meg az értelmezési keretet a tematikájukban és megközelítési módjukban egymástól rendkívül eltérő tanulmányokhoz. Ezek közül négy tesz kísérletet arra, hogy komplex elemzés keretében vizsgálja egy-egy kisebbség viszonyát a fasizmushoz, illetve nemzetiszocializmushoz. *Franz Sz. Horváth* a romániai magyar kisebbség 1922 és 1940 közötti történetét veszi górcső alá, s az ideológia kisebbségre gyakorolt hatásának elemzését a magyar sajtótermékek vizsgálatára támaszkodva végzi el. Horváth a kisebbség társadalmi struktúrájának, politikai stratégiájának vázlatos ismertetése után a vizsgált időszakot négy szakaszra bontja. A *húszas években* a kisebbség körében még egyáltalán nem nyert teret a szélsőjobboldali ideológia, s a lapok sem szenteltek különösebb figyelmet a kérdésnek. Ez a helyzet *1933*-ban megváltozott. Hitler hatalomra kerülésének visszhangja a magyar lapokban vegyes képet mutatott, s a spektrum a teljes elutasítástól a teljes elfogadásig terjedt. Ez a megosztottság a következő, a királyi diktatúra kikiáltásáig terjedő időszakban is megmaradt. A szerző a lapok

nacionalizmussal, modern antiszemitizmussal, demokráciával, antifasizmussal és a spanyol polgárháborúval kapcsolatban kialakított álláspontjainak bemutatásával és ütköztetésével rajzolja meg a magyar lakosság és politikai elitjének viszonyát a nemzetiszocializmushoz. A *királyi diktatúra* időszakára a helyzet annyiban mindenképpen megváltozott, hogy a Harmadik Birodalom külpolitikai lépéseinek megítélésében egységesebbé vált a magyar sajtó, aminek az az évek óta érlelődő meggyőződés volt az oka, hogy a magyar területi revízió Németország segítségével belátható időn belül megvalósítható. Horváth határozottan állítja, hogy a nemzetiszocializmus *eszmei tartalmára* a magyar lakosságnak valójában csak kis része volt fogékony.

Zoran Janjetović arra keresi a választ, hogy a nemzetiszocializmus miért gyakorolt olyan nagy hatást a vajdasági németekre, s közülük mely társadalmi csoportok voltak leginkább fogékonyak az új eszmére. A hivatalos jugoszláv történetírás számára évtizedeken keresztül axiómának számított a népcsoport kollektív bűnössége, míg a kisebbség nyugatra menekült egykori politikai vezetői megpróbálták visszaemlékezéseikben a népi németek szerepét tisztára mosni, és a nemzetiszocializmus közösségre gyakorolt hatását relativizálni. Janjetović igyekszik a képet árnyalni, s azt a hivatalos állami ideológia s a személyes érintettség torzító hatásaitól megfosztani. A politikailag tapasztalatlan, hagyományosan tekintélytiszteletre nevelt német tömegek körében a nemzetiszocialista ideológia térhódításához jó táptalajt jelentett a szociális helyzet, a politikai élet és az oktatás területén jelentkező jogos német elégedetlenség, amire külön tehertételként nehezedett az egzisztenciális kérdéseket is felvető generációs ellentét, valamint a Harmadik Birodalom nemzetközi súlyának és erejének növekedése. A szerző nem foglal állást abban a kérdésben, hogy a német lakosság milyen arányban, s milyen mértékben kötelezte el magát az új eszmének, mivel az erre utaló források kivétel nélkül megbízhatatlannak tekinthetők, de a leginkább „veszélyeztetett" társadalmi csoportok körét a fiatalabb generációkban, az egzisztenciálisan kiszolgáltatott helyzetben lévőkben, és az evangélikus vallásúakban határozza meg. Janjetović hangsúlyozza, hogy bár a német csapatok fogadtatása a német településeken egyöntetűen pozitív volt, a közösség hamarosan megtapasztalta az új rend árnyoldalait is: bár a közigazgatás és az oktatás terén korábban elképzelhetetlen kedvezményekben részesült, nagyobb gazdasági teljesítményt és áldozatkészséget vártak el tőle, s katonai, illetve rendőri feladatokat is el kellett látnia. Joggal állapítja meg a szerző, hogy a Harmadik Biroda-

lom a vajdasági németeket alapvetően eszköznek tekintette hatalmi, politikai céljainak eléréséhez.

Carl Bethke tovább gazdagítja ismereteinket a délszláv államban élő német kisebbségek és a nemzetiszocializmus viszonyáról. A szlavóniai németek a húszas években még olyan – jelentős arányban asszimilálódott – kisebbségnek számítottak, amely nem volt képes kitermelni saját politikai vezetőit. Az 1934/35-ös év hozott fordulatot ebben a kérdésben, amikor is a radikális *Erneuerer* mozgalom keretében, az addig a népcsoport érdekeit összállami szinten megjelenítő *Kulturbunddal* szemben magát meghatározó Branimir Altgayer megalapította a *Kultur- und Wohlfahrtsvereinigung* egyesületet, melynek aktivistái már tudatosan törekedtek a kisebbség mobilizálására. Legsikeresebb akciójuk – s jórészt ennek tudható be népszerűségük növekedése is – a Németországba való munkaközvetítés volt, aminek eredményeként több ezren költöztek hosszabb-rövidebb időre a Harmadik Birodalomba. Az új áramlattal szembeni távolságtartás leginkább a katolikus egyház, a munkásság és a Horvát Parasztpártra szavazó németek körében jelentkezett. Ez utóbbi ténynek tudható be az is, hogy a jugoszláv rezsim jóindulatú semlegességgel szemlélte a nacionalista német szervezkedést. Bethke 1939-re teszi a kisebbség radikalizálására irányuló törekvések sikerét.

Norbert Spannenberger és *Vonyó József* nemcsak a magyarországi német kisebbség, hanem a két világháború közötti magyar politikai élet nemzetiszocializmushoz fűződő viszonyát is elemezte. A szerzők a „Horthy-korszakot" sommásan fasiszta rendszerként leíró állásponttal szemben hangsúlyozzák, hogy a két világháború közötti Magyarországra sem a fasiszta, sem a nemzetiszocialista meghatározás nem tekinthető relevánsnak. A mindvégig rendkívül komoly befolyással rendelkező konzervatív politikai elit, ha befolyását nem is tudta csorbítatlanul megőrizni, Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt sem tűnt el a politikai élet süllyesztőjében. Gömbös valóban modellnek tekintette az olasz fasiszta rendszert, de nem egy az egyben másolandónak, hanem egy magyar változat kidolgozásánál figyelembe vehető és figyelembe veendő mintának. A szélsőjobboldali politikai szervezetek, illetve az általuk képviselt eszmék persze folyamatosan nyomás alatt tartották a kormányokat a harmincas években, ami oda vezetett, hogy a nemzetiszocialista orientációjú pártok az 1939-es parlamenti választások alkalmával megszerezték a szavazatok 30%-át. A német kisebbség esetében a szerzők állítják, hogy a trianoni Magyarország német kisebbsége esetében 1941-ig semmilyen összefüggésben sem lehet egységes népcsoportról beszélni. Bleyer Jakab vezetése idején a németség azonosult a magyar szupremácia gon-

dolatával, a magyar külpolitikai érdekekkel, s mindenekelőtt a paraszti réteg megőrzésének szükségszerűségével. Bleyer 1933-ra azonban már úgy érezte, hogy Németország feláldozza a magyarországi németeket külpolitikai érdekei oltárán. A tanulmány végén a szerzők sorra veszik, hogy milyen fasizmusrecepciók alakultak ki a német kisebbségen belül. Egyetértenek abban, hogy valóban kimutatható a népcsoporton belül a nemzetiszocialista propaganda iránti fogékonyság, de szerintük ebben az esetben nem annyira világnézeti szimpátiáról, mint inkább etnikai identitásképzésről, erősítésről van szó. A népcsoport nemzetiszocialista irányelvek szerinti összefogásának lehetősége 1941-ig komolyan fel sem merülhetett.

A kötetben két tanulmány is foglalkozik a romániai egyházak és a nemzetiszocializmus kapcsolatával. *Cornelia Schlarb* a német kisebbség '30-as évekbeli egyházi publikációit, míg *Pierre de Trégomain* az evangélikus egyház múlttal való szembenézését vizsgálja az 1944-től 1948-ig terjedő időszakban. Schlarb az evangélikus és a katolikus egyházi lapok állásfoglalásainak, kommentárjainak és egyáltalán a németországi eseményekről szóló híradásainak feldolgozása után arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a katolikus lapok többsége a konkordátum megkötéséig meglehetősen hevesen támadta mind a nemzetiszocializmust mint ideológiát, mind pedig az új németországi rezsimet. A konkordátum aláírása után azonban jóval visszafogottabban közelítettek a kérdéshez. Az evangélikus lapok ezzel szemben ha tettek is néha kritikai megjegyzéseket, az csak a világnézeti vita keretében történt. A németországi eseményeket nem kommentálták, ezt átengedték a politikai napi- és hetilapoknak. 1944 után az evangélikus egyház maradt az egyetlen olyan szervezet, amely a romániai szászok érdekeit megjelenítette az országban. Az erősen kompromittálódott közösséget összetartani igyekvő új egyházi vezetés mindent elkövetett azért, hogy a nemzetiszocializmust csak mint egyházellenes eszmét tematizálja. Ily módon az egyház magára is áldozatként tekintett, s a nemzetiszocializmussal való kollaborációt mint elítélendő, a keresztyén értékrenddel összeegyeztethetetlen magatartást csak az egyes egyháztagok és egyházi vezetők bűnének tekintette.

Három mikrotörténeti kutatás eredménye is olvasható a kötetben: *Thomas Şindilariu* a Harmadik Birodalom sportpolitikai impulzusait elemzi 3 erdélyi strand építése kapcsán, míg *Christof Morrissey* a szlovákiai *Institut für Heimatforschung* 4 éves tevékenységét, *Bernhard Böttcher* pedig az erdélyi szászok első világháborús emlékműveit és hőskultuszát vizsgálja.

A negyszebeni fürdő építése (1936) körül kialakult közhangulatban egyértelműen tetten érhető a berlini olimpia kiváltotta lelkese-

dés. A megvalósítás előkészítése során Németországhoz hasonlóan a testmozgást itt is mint sportot (tehát örökös versengést) tematizálták, szemben a korábban elterjedt torna-központú, egészségorientált szemlélettel. A megvalósításban a radikális *Erneuerer* irányzat által hangsúlyozott önsegély-mozgalom kapott központi szerepet, míg a tradicionális elitek a projektben háttérbe szorultak. Ezzel szemben a brassói (1938) és a medgyesi (1939) fürdő-projekt előkészítése és megvalósítása során sokkal inkább a megvalósítandó intézmény praktikus hasznára helyezték a hangsúlyt, háttérbe szorítva az ideológiai elemeket, aminek következtében a tradicionális helyi politikai, gazdasági, egyházi elitek is kezdettől fogva részt vettek a tervek kidolgozásában és az anyagi feltételek előteremtésében.

Christof Morrissey azt mutatja be, hogy a szlovákiai Német Párt együttműködve az illetékes németországi szervekkel miként tett kísérletet arra, hogy a tudományt a nemzetiszocialista népcsoport-politika legitimációjára használja fel. A késmárki *Institut für Heimatforschung* legfőbb feladata az volt, hogy hozzájáruljon a magyarsághoz kötődő szepességi németeknek az egységes népcsoportba való beterelésével, és hogy kivegye részét a szlovák ideológusokkal folytatott Volkstumskampfban.

Bernhard Böttcher rendkívül érdekes tanulmánya némileg kilóg ebből a sorból, mivel az erdélyi szász hőskultuszt és emlékműveket a nacionalizmus s nem kimondottan a nemzetiszocializmus összefüggésében vizsgálja. A barcarozsnyói (Rosenau), nagydisznódi (Heltau) és segesvári (Schäßburg) példák elemzésével bizonyítja, hogy a harmincas évekig a szász első világháborús emlékműveken – bár azok kétségkívül tartalmaztak utalásokat Németországra – sokkal hangsúlyosabban jelentek meg az egyházi motívumok, mint a „nemzetre" való utalások. Ily módon ezek az emlékművek nem is váltak „ideológiai és nacionalista manifesztációk kulisszáivá".

A kötetben két tanulmány foglalkozik olyan kisebbségekkel, melyeknek nem volt módjuk beleszólni saját sorsuk alakulásába. *Ivo Goldstein* a horvátországi zsidók genocídiumát mutatja be, a megsemmisítéshez vezető út s a tettesek motivációinak elemzésével, *Meinolf Arens* és *Daniel Bein* pedig a moldvai csángók Magyarországra való áttelepítésének (meg nem valósult) tervét, az ez irányba tett magyar lépéseket s az ezekre született hivatalos és nem hivatalos németországi reakciókat ismerteti.

Egy olyan elemzés is helyet kapott a könyvben, amely az eredeti intézeti projektek célkitűzéseinek *(Bal- és jobboldali ideológiák hatásának vizsgálata a délkelet-európai kisebbségekre)* megfelel ugyan, de a címben jelzett tematikába már a legnagyobb jóindulattal sem il-

leszthető be. *Olga Schroeder-Negru* a besszarábiai németeknek az 1924-es tatarbunari felkelés leverésében játszott szerepét mutatja be, s arra a végkövetkeztetésre jut, hogy abban a tényben, hogy a németek a felkelőkkel szemben a román állam segítségére siettek, döntő szerepet játszott a német közösség jelentős részében erősen élő – személyes tapasztalatokból is építkező – kommunizmus ellenes attitűd.

A kötet fontos hozzájárulás a szélsőjobboldali ideológiák régió kisebbségeire gyakorolt hatásának vizsgálatához. A tanulmányok olvasása közben újabb és újabb kérdések fogalmazódnak meg az olvasóban, egyszersmind jelezve, hogy rengeteg probléma vár még tisztázásra, amíg a címben jelzett kérdésről összehasonlító elemzéseken alapuló, összefoglaló műveket lehet majd készíteni.

Daniel Ursprung: *Fasizmus Kelet-közép- és Délkelet-Európában: elméletek, szempontok, kérdésfelvetések*

Franz Sz. Horváth: *A romániai magyar kisebbség viszonya a fasizmushoz és nemzetiszocializmushoz 1922–1940.*

Zoran Janjetović: *A vajdasági dunai svábok és a nemzetiszocializmus*

Carl Bethke: *„Ébredés" és távolságtartás: a szlavóniai népi németek náciasítása 1935–1940.*

Norbert Spannenberger–Vonyó József: *A nemzetiszocialista ideológia recepciója Magyarországon és a német népcsoport körében.*

Cornelia Schlarb: *A nemzetiszocializmus egyházspecifikus fogadtatása a romániai német kisebbség egyházi publikációiban a harmincas években.*

Pierre de Trégomain: *A romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház viszonya a nemzetiszocializmushoz*

Thomas Sindilariu: *Sportpolitikai impulzusok a Harmadik Birodalomból és fürdőépítés Erdélyben 1936–1939.*

Christof Morrissey: *Honismeret, tudomány és a nemzetiszocialista Volkstumspolitik. Az Institut für Heimatforschung létrejötte Szlovákiában 1941–1944.*

Bernhard Böttcher: *Az első világháború folytatódása a békében? Háborús emlékművek és hőskultusz az erdélyi szászoknál 1918 után.*

Ivo Goldstein: *A zsidók genocídiuma a független horvát államban.*

Meinolf Arens-Daniel Bein: *A moldvai magyarok (csángók) a román–magyar–német kapcsolatokban 1940 és 1944 között.*

Olga Schroeder-Negru: *A besszarábiai németek bevetése az 1924-es tatarbunari felkelésben.*

Mariana Hausleitner-Harald Roth (Hrsg.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa.* (A fasizmus és a nemzetiszocializmus hatása a kelet-közép- és délkelet-európai kisebbségekre.) IKGS Verlag, München, 2006. 360 p.

Kovács Éva

A nemzetiségi oktatás kérdéseiről

A nyelvész- és pedagógus-szakemberek azt a nyelvet tekintik egy gyermek anyanyelvének, amelyet kisgyermekkorában családjában, az otthonában sajátított el, és a mindennapi életben, a családtagokkal való kommunikáció során használt. A magyarországi népszámlálások ennek nyomán a gyermekkorban megtanult első nyelvet tartják anyanyelvnek, vagyis azt, amelyet az illető „befolyástól mentesen a valósághoz hűen anyanyelvének vall". Konszenzus övezi azt a megállapítást is, hogy a gyermek számára az a kedvező, ha a világot az anyanyelvén, azaz családjának otthon használt nyelvén kezdi megismerni a korai iskolai nevelés során is. Előny, ha lehetősége van minél hosszabb ideig az anyanyelvén iskolázódni, miként hátrány, ha anyanyelve iskolai környezetében nem használható. Emiatt nem lehet túlbecsülni a kisebbségi nyelvek támogatásának fontosságát az emberhez méltó életmódra és az esélyegyenlőségre való törekvés során.

A nemzetiségi/kisebbségi lét azonban nem pusztán oktatási-kulturális kérdés, és nem csupán ilyen típusú problémákat vet fel. Föglein Gizella, a hazai nemzetiségek történetének, a kisebbségek jogainak neves kutatója, a magyarországi nemzetiségi alsó fokú oktatásról szóló munkájának elején szintén kiemelte: „A nemzeti kisebbségek politikai, gazdasági, kulturális és jogi helyzetének alakulása – tulajdonképpen tértől és időtől, illetve létszámtól és etnikai összetételtől függetlenül – a politikai demokrácia egyik mércéje..."

A 20. század története során azonban a többség érdekeit képviselő állam törekedett arra – Magyarországon is és a szomszédos országokban is –, hogy a nemzetiséggel kapcsolatos problémákat elsősorban az oktatási-kulturális jogok kérdésköréhez kapcsolja. „Általánosságban megállapítható az, hogy nemzetiségi munkát az állami szervek közül csak a kultusz- és a népművelési minisztérium végez. Természetes, hogy a két minisztériumnak kell elsősorban a nemzetiségi problémákkal foglalkozni, hisz' Magyarországon a nemzetiségi kérdés döntően kulturális és közoktatási kérdés" – állítja határozottan 1950. szeptember 15-én az MDP KV agitációs és propaganda osz-

tályának készített feljegyzésében a VKM nemzetiségi oktatási főosztályának vezetője. Majd saját szavait is szinte cáfolva hozzáteszi: „...ha a nemzetiségi nyelvet bevezetjük (sic!), új nemzetiségi iskolát kívánunk szervezni, vagy a meglévőket bővíteni, munkánkat megnehezíti az, hogyha a községben, az iskolában és a nemzetiségi kultúrműsorokon kívül más területen nem tapasztalja a nemzetiségi lakosság a helyes nemzetiségi politikának megfelelő munkát. Ebben az esetben a nemzetiségi lakosság érthetően a nemzetiségi oktatást feleslegesnek tartja." Ezután az idézett feljegyzés szerzője, Arató Endre, arról szól, hogy mennyire hátráltató tényező e területen például, ha a helyi tömegszervezetek, tanácsok, a rendőrség vagy az államigazgatás egyéb területein nincs jelen a nemzetiségi nyelv használata.

Paradox helyzet, hogy totális pártállam az anyanyelvi kultúra és oktatás ápolásának alapjogát formálisan kimondó 1949-es alkotmány nyomán 1950 nyarán kezdett vizsgálódásba a nemzetiségi oktatás fejlesztésének kérdésköréről. Ehhez készült az idézett feljegyzés is. Éppen abban az időszakban, amikor az emberi és állampolgári jogok sárba tiprása – ha ez mérhető egyáltalán – a legnagyobb fokot érte el az 1945 utáni magyar történelemben, amikor kollektív büntető hadjárat indult/zajlott le társadalmi rétegek, osztályok és nem utolsósorban nemzetiségek/kisebbségek ellen. A szomszédos országokban is hasonló folyamatok történtek, majd a baloldal hatalomátvétele nyomán a Kárpát-medence sokszínű és bonyolult nemzetiségi térképet rejtő területén kialakult az úgynevezett „szovjet zóna". A „tábor" országai (amelyek jó része a világháborúk nyomán nemzetiségi országgá és egyben „anyaországgá" is vált) ettől kezdve sajátos (úgynevezett szocialista) nemzetiségpolitikát alakítottak ki, amely azonban csak látványos és egyben formális nemzetiségi jogokat, deklarációkat, hangzatos közös politikai állásfoglalásokat szült – az elnyomó diktatúrák működési mechanizmusai között. Hogyan szerveződhettek volna szabadon, modern szóval autonóm módon a hazai nemzetiségek a demokrácia teljes hiánya, a diktatúra politikájának ismert viszonyai között? Pedig – legalábbis a közoktatásügyre vonatkozóan – az előzmények biztatóak voltak: 1945–1946-ban a magyar állam Európa számára is mintaszerű rendelkezéseket alkotott a nemzetiségek kulturális és oktatási jogáról. Az adott nagypolitikai helyzetben, a hazai nemzetiségeket is mélyen érintő nagy népességmozgás, a háború utáni erőszakos és – úgymond – önkéntes ki- és áttelepítések korszakában nem maradt azonban sem tér, sem idő a rendelkezések végrehajtására és főként az építkezésre e területen.

A politika, a nyomasztó súlyú pártállam a kitelepítések után is folyamatosan „közbeszólt": létrejöttek a „Párt" irányítása alatt tartott

„nemzetiségi szövetségek", a Kádár-korszak elején a „nacionalizmus" bűnös voltának emlegetése, a nemzetiségi iskolák színvonalát érintő kritikák, és a „természetes" asszimiláció jelszava mind-mind a nemzetiségi oktatás még meglévő formáinak elsorvasztása-elsorvadása irányában hatott, miként a Kádár-korszak hetvenes éveitől hangoztatott „hídszerep" is csak propagandisztikus jelszónak bizonyult.

Föglein Gizella a hazai alsó fokú nemzetiségi oktatásról kiadott könyvében hitelesen, adatszerűen és mégis élvezetes stílusban készítette el a téma teljes körű feldolgozását egészen az 1985. évi oktatási törvényig. Részletesen, dokumentumokkal is alátámasztva elemzi a koalíciós időszak, a Rákosi-, illetve a Kádár-korszak nemzetiségi politikáját, s annak megvalósulását az oktatás területén. (A bevezetőben egészen az 1993-ban elfogadott nemzetiségi törvényig jut el az összefoglalás.)

A történészi munka szakszerűsége általában nem enged meg a szerzőnek (vagy legalábbis nem tartja szerencsésnek) személyes érzelmi elkötelezettséget témája iránt. Ez esetben azonban kivétellel találkozhatunk. Föglein Gizella könyvéből a történeti tények pontos és alapos – ha tetszik száraz, de szükséges – ismertetése mellett kitapintható a szerző személyes elkötelezettsége a nemzetiségek emberi-kulturális jogainak a formalitáson túlmenő kiteljesítése iránt, és számos kérdéskörben továbbgondolkodásra ösztönzi olvasóját. Akár az 1945–1948 közötti (tulajdonképpen még a trianoni katasztrófa feldolgozásából adódó) példamutató magyar szabályozás, akár a későbbi diktatúrák rendeleteit elemzi, vissza-visszatérőek a nemzetiségi oktatás alapvető (nemzetközi szinten is meglévő) dilemmái.

Ezek közé tartozik például az, hogy ki kezdeményezze a nemzetiségi iskola létrehozását. Vajon a szülői jogok közé kell e kezdeményezésnek kerülnie, mint például az 1945. évi 10 030. sz. ME rendelet előkészítői gondolták (s ezzel az önszerveződés, a társadalom autonóm működési viszonyaira a nemzetiségek képviseletére bízatik a kérdés eldöntése), vagy inkább az államnak, a többségi államot képviselő kormánynak kötelessége – mondjuk statisztikai felmérés, önbevallás, becslés adatai alapján – a nemzetiségi iskolákat alapszinten felállítani, segélyezni, illetve működtetni akkor is, ha látszólag nincs erre igény, miként az 1946. évi 330. sz. ME rendelet alakította ki. (Maga a szerző is megjegyzi azonban: „A nemzeti kisebbségek létszámának, illetve azok változásainak pontos megállapítása szinte lehetetlen.") Az adatok bizonytalansága mellett mindkét említett megoldási módban rejtett „aknákat" helyezett el a térség nemzetiségeinek 20. századi története is. A VKM miniszteri osztályfőnöke (Moravek Endre) által 1948 júliusában készített „Nemzetiségi iskolaügyünk

helyzete és kérdései" című tájékoztatóban a következő – a leírtakat jól szemléltető – példát találhatjuk: „Hogy a délszláv iskolák létkérdése a benépesítés, azzal a Szövetség (ti. a Délszlávok Demokratikus Szövetsége – K. É.) is tisztában van, de a jelek szerint e helyzetet úgy ítéli meg, hogy a gyenge látogatottságon a maga erejéből, a szülők meggyőzésével, nem tud lényeges változást elérni. Szerinte a délszláv lakosság meg van félemlítve és nem meri gyermekeit nem-magyar tanítási nyelvű iskolába beíratni; a vidéki ... magyar értelmiség azzal ijesztgeti a jugoszlávokat, hogy ha gyermekeiket nem-magyar iskolába járatják, idővel a svábok sorsára fognak jutni és őket is kitelepítik az országból." Jellemző módon a nemzetiségi iskolák úgymond népszerűtlenségének okaként a felidézett 1945–1985 közötti korszakban – természetesen kisebb-nagyobb hangsúlyozottsággal – végighúzódik az érintettek félelme saját nemzetiségük megvallásától, az anyanyelv-használat hivatalos fórumokon való (s idetartozott az állami iskola is) megjelenésétől. (Ezt érdekes módon a Kádár-korszakban némi eufemizmussal az asszimiláció magas fokával magyarázták.) Ugyanez a rákfenéje a statisztikai adatoknak is, a zsigerekig hatoló bizalmatlanságnak: a nemzetiségi szövetségek sorra kétségbe vonják az összegyűjtött adatokat, miközben a hagyományosan nemzetiségiek által lakott településeken is egyre kevesebb az önmagát nemzetiségiként regisztráltató lakos. (Évtizedes, ha nem évszázados tapasztalatok működnek ilyenkor.) Ismét idekívánkozik a kötet szerzőjének megfogalmazása: „A bevallás alapján készült statisztikák és a népszámlálások – a közép- és délkelet-európai régióban – történelmi tapasztalatok alapján nem tekinthetők objektíveknek. A becsléseknek pedig – demográfusaink véleménye szerint – a fogalmak tisztázatlansága, a nemzeti kisebbségek nagyfokú területi szétszórtsága, a nagyarányú migráció, a társadalmi és foglalkozási átrétegződés miatt tulajdonképpen nincs reális alapja."

Az iskolafenntartás kérdésében az állam segítségének igénybevételére ösztönöztek a gazdasági tényezők is. Az ilyen típusú alapoktatás, különösen az úgynevezett „A" típusú (azaz tisztán nemzetiségi anyanyelvi) iskolák fenntartása ugyanis igen nagy anyagi áldozatot kívánt, s gyakran ezek az iskolák a kistelepülések oktatási intézményei voltak, fokozatosan csökkenő lakossággal, a körzetesítési kampányok célpontjaiként. (Kérdés azonban az is, hogy vajon a két világháború között kialakuló nemzetiségi iskolatípusok közül melyik jelenthet valódi nemzetiségi oktatást. Csak a már említett tisztán anyanyelvi „A" típus, ahogyan a nemzetiségi szövetségek és képviselőik általában gondolták, vagy a tantárgyak felében államnyelvet, felében nemzetiségi nyelvet használó úgynevezett „B" típus is, vagy inkább a szülők körében legnépsze-

rűbb, a továbbtanulás szempontjából a legkevésbé kockázatos egyszerű nemzetiségi nyelvoktatást nyújtó „C" típus.)

Továbbgondolásra érdemes azonban az a tény is, hogy a színvonal biztosítása sokkal nehezebb feladatot jelentett ezekben az intézményekben, mint a többségi tannyelvet használó iskoláknál. Nyelvileg-szakmailag jól képzett tanárokra volt szükség, de nem tömeges méretekben, kidolgozott, az eltérő környezeti-iskolai helyzetekre alkalmazható tanrendre, kis példányszámú, de korszerű tankönyvekre, szakkönyvekre. A szülők törekvése gyermekeik iskoláztatása kapcsán egyértelmű és főként érthető: gyermekeiknek minél színvonalasabb oktatást szeretnének, meg kívánják nekik adni jövendő érvényesülésükhöz a magas szintű tudást, és amikor úgy érzik, hogy erre a nemzetiségi iskolák kevésbé alkalmasak, az államnyelvi vagy legalábbis a nemzetiségi nyelvoktató (úgynevezett „C" típus) alapiskolák felé fordulnak. „...szlovák községekben a szülők nem hajlandók gyerekeiket szlovák iskolába járatni, nemzetiségüket és anyanyelvüket a '49-es népszámlálásnál nem írták be, de a magyar iskolában a gyerekek szlovákul súgnak egymásnak" – világítanak rá a nemzetiségi lét kettősségére az MDP KV agitációs és propaganda osztályának jelentésében 1950-ben.

Egy recenziónak – műfajából adódóan – csupán néhány gondolat felvetésére van tere, és arra, hogy szerzője a téma iránt érdeklődő olvasókat Föglein Gizella könyvében való elmélyülésre buzdítsa. Az összefoglaló tanulmány mellett ugyanis a kötetben megtaláljuk a téma legfontosabb válogatott dokumentumait is, illetve a szerző részletes jegyzetekkel, irodalom- és forrásjegyzékkel egészítette ki munkáját, mindez biztos alapot és továbblépési lehetőséget ad a téma iránt érdeklődő olvasóközönség számára. Hiszen mai globalizálódó világunkban igencsak aktuális a nemzetiségek/kisebbségek jogainak fokozott védelme, a kisebbségi nyelvek tanításának/tanulásának fontossága. Ha nem akarjuk elveszíteni kontinensünk nyelvi-szokásbeli sokszínűségét, feltétlenül támogatásra, fejlesztésre méltónak kell tekintenünk a kisebbségi nyelveket, így az ezt szolgáló iskolatípusokat is. Csak ez akadályozhatja meg (ha még lehetséges), hogy a kisebbségek anyanyelvei elvesszenek a többségi nyelvek vagy akár a globalizáció miatt egyre inkább kiteljesedő világnyelvek tengerében.

Föglein Gizella: Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945—1985. c. könyvéről (Politikatörténeti Füzetek XXII. Napvilág Kiadó, Bp., 2006. 210 p.)

Híres Kornélia

Társadalmunk nyelvi lenyomatai
A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében folyó nyelvészeti kutatások újabb eredményét veheti a kezébe az olvasó *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése* című kötettel, mely a *Rákóczi-füzetek* könyvsorozat VIII. darabjaként jelent meg Beregszászi Anikó és Csernicskó István tollából.

A kutatók több, tudományosan megalapozott vizsgálat eredményeire alapozva mutatják be, hogy – mint minden természetes emberi nyelv és nyelvváltozat – a magyar nyelv régiónkban élő változatai is rétegzettek: különféle társadalmi tényezők (vagy ahogyan a szakzsargon nevezi őket: függő változók) vannak hatással arra, ki hogyan használja nyelvünket. Vagyis: nem beszélünk, írunk egyformán; szociális hátterünk (nemünk, korunk, iskolázottságunk, lakóhelyünk, vallásunk stb.) meghatározza, hogyan viselkedünk nyelvileg. Az, hogy a különböző társadalmi rétegekbe tartozó emberek különbözőképpen beszélnek, illetve hogy nyelvhasználatuk alapján gyakran sorolunk embereket kategóriákba, közismert dolog. Ám *A nyelv enciklopédiája* a következőkre figyelmeztet bennünket: „Nem kell szociolingvistának lenni, hogy megállapítsuk, vannak bizonyos összefüggések a beszédmód, valamint a társadalmi helyzet és az iskolázottság között. (...) Ahhoz viszont már szociolingvistának kell lenni, hogy pontosan meghatározható legyen, mely jegyek alapján állapítjuk meg valakinek a társadalmi hovatartozását." A jelen kötet nemcsak azt mutatja meg, hogy az egyes társadalmi tényezők milyen hatással vannak nyelvhasználatunkra, hanem azt is, milyen nyelvi jegyek azok, amelyek megítélése a leginkább megosztja a nyelvhasználókat.

A könyvből kiderül, hogy a vizsgált független változók közül az van a legjelentősebb hatással a nyelvhasználatra, hogy Kárpátalja melyik részén (az egykori Ung, Bereg, Ugocsa vagy Máramaros vármegye területén) él a beszélő. Bizonyos nyelvi jegyek használatában az egyik régióban élők követik jobban a köznyelvi normát, más nyelvi (szakkifejezéssel: függő) változóknál a másikban. Az ungiak például kevésbé suksükölnek, mint a máshol élők, a máramarosiak körében pedig ritkábbak a nákozó változatok, mint másutt. Jelentős hatással van továbbá a nyelvhasználatunkra iskolázottságunk (a felső végzettségűek körében magasabb a köznyelvi változatok előfordulási

aránya, mint az érettségizetteknél vagy csak általános iskolát végzetteknél). Meghatározó az is, hogy a beszélő milyen településen él. Számottevő hatással van nyelvhasználatunkra például, hogy városban vagy faluban, illetőleg hogy olyan településen élünk-e, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak, vagy olyan helységben, ahol a magyarok kisebbségben vannak. Az sem mindegy, hány évesek vagyunk: amint a kutatásból kiderül, az *idős* (62 évnél idősebb) korcsoportba soroltak élesen elkülönülnek a *fiatal* (18–31 éves) és *középső* (32–61 éves) generációhoz tartozóktól azzal, hogy kevésbé követik a kodifikált normát.

Érdekes a nemek között talált különbség: bár a nem viszonylag kevés esetben mutatott statisztikailag jelentős kapcsolatot a nyelvhasználattal, amikor mégis nagy különbség mutatkozott a férfiak és nők között, mindig a nők körében volt magasabb a köznyelvi változatok előfordulási aránya. Ez azért is figyelemre méltó, mert a nemzetközi szakirodalom szerint a modern nyugati közösségekben (akárcsak nálunk) a nők standardabbak, mint a férfiak; számos más típusú társadalomban azonban (például Kenyában vagy Indiában) ez fordítva van.

Mindenképpen fontos kérdés, hogy melyek azok a nyelvi jegyek, amelyek a leginkább megosztják a kárpátaljai magyarokat, azaz hogy mely nyelvi változókra reagálnak a legérzékenyebben a helyi beszélők. A legerősebb megosztó jegy a suksükölés és szukszükölés, azaz a *-t* és *-szt* végű igék kijelentő módjának használata *(mi szeressük a sört, elosszuk a pénzt)*. Szintén érzékenyek a kárpátaljai magyarok arra, hogy használ-e valaki magyar beszédében ukrán, orosz kölcsönszavakat, illetőleg az ún. nákozásra, vagyis a mély hangrendű igék E/1. alanyi ragozású, feltételes módú alakjának *(én tudnák, én akarnák)* használatára. Ezek azok a nyelvi változók tehát, amelyek nem standard változatainak használata alapján nagy valószínűséggel az alacsonyabb iskolázottságúak közé tartozónak vélik a beszélőt a kárpátaljai magyarok.

Legalább ennyire érdekes azonban az is, hogy számos, szintén nem köznyelvi változat használata teljesen természetes a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége számára, beleértve a magasan kvalifikált értelmiségieket is, függetlenül attól, milyen nyelven végezték tanulmányaikat, vagy hogy Kárpátalja mely részén élnek. Ezek a nyelvi jegyek itt, Kárpátalján tehát nem osztják meg a nyelvhasználókat, a helyi nyelvi norma részei, miközben a kodifikált köznyelvi norma más változatot támogat. Vagyis: ha valaki itt, Kárpátalján használja ezeket a nyelvi jegyeket, szinte senkinek sem tűnik fel, ám ha más régióban teszi ezt, nagy valószínűséggel ugyanúgy megbélyegzik nyelv-

használatáért, mint ahogyan ő elítéli például a suksükölőket. De melyek ezek a jegyek? A kutatások alapján a kárpátaljai regionális nyelvi norma szerint *valakinél* megyünk látogatóba, *valakitől* vagyunk idősebbek, illetve *kell lesz (kellesz)* nekünk egy új cipő. A köznyelvi norma szerint viszont *valakihez* megyünk vendégségbe, *valakinél* vagyunk szebbek, illetőleg *kelleni fog* nekünk egy jó kávé.

A Beregszászi–Csernicskó szerzőpáros legújabb könyve identitásunk egyik fontos elemét, nyelvhasználatunkat vizsgálja és tárja elénk kutatások adatai alapján. A bemutatott valóság talán nem mindenkinek tetszik, ám elemzése mindenképpen szükséges ahhoz, hogy tisztábban lássunk, és lehetőséget teremt arra, hogy felfedjük a közösségben folyamatban lévő társadalmi és nyelvi változásokat. Ez pedig esélyt teremt ahhoz, hogy – kutatásokra alapozott, megfontolt nyelvi tervezési koncepció révén – befolyásolni tudjuk ezeket a folyamatokat.

A kötet megjelenését az Apáczai Közalapítvány támogatta.

(Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése.* Ungvár: PoliPrint, 2006. 108 p.)

Európa, Törökország és Közel-Kelet: Lehetséges-e a harmonizáció?

Aras Bulent, Bicakci Salih: Europe, Turkey and the Middle East: Is Harmonisation Possible? = East European Quarterly, XL, 3. No., September 2006, 367–381. pp.

Törökország uniós csatlakozásának lehetősége heves vitákat váltott ki az EU-ban, de a Közel-Keletet sem hagyta érintetlenül. Török politikai szereplők a nagy érdeklődést a nemzetközi politikában jelentőségük növekedéseként értékelték. Vajon mit adhat az eddig főként belpolitikával foglalkozó Törökország számára ez a hirtelen jött regionális befolyás? A régió számára Törökország milyen ígéretet hordoz? Vajon mik lesznek a kiemelt területek az ország közel-keleti politikájában? Képes lesz-e Törökország erősíteni az EU közel-keleti stabilitási, biztonsági politikáját? Miért érdekelné Európát Törökország közel-keleti helyzete?

Törökország politikai elitje számára nem kérdéses, hogy jelentős béketeremtő szerepet játszhatnak a térségben. Ebben a cikkben főként Törökország számos közel-keleti problémával foglalkozó politikájának europaiasodására fókuszál a szerző.

1969-ben Törökország megfigyelőként csatlakozott az Iszlám Konferenciához, amelyet a jobboldali Suleyman Demirel-kormány főként politikai, nem pedig vallási találkozónak tekintett. Törökország semleges próbált maradni, például az 1969-es Rabati Konferencián, ahol ellenezték a diplomáciai kapcsolatok megszakítását Izraellel. Az Európai Közösség tagjai ugyanakkor egészen az 1969. december 1–2-i Hágai csúcstalálkozóig keveset haladtak a közös álláspont kialakításában. Miközben Izrael a németek támogatását élvezte, a francia diplomácia inkább Izrael-ellenes arab-párti politikát folytatott. A Hágai találkozó alatt jött létre az Európai Politikai Együttműködés /EPC/, melynek fő területe a közel-keleti kérdés volt. Az EPC három közös irányzatot hozott létre a közel-keleti politikában: az 1971-es Schumann jelentés, az 1973-as Brüsszeli nyilatkozat és az 1977-es Londoni nyilatkozat.

Törökország ugyanakkor az 1973-as háborúban kiegyensúlyozó politikát követett. Nem fogadták el az arab területek erőszakos izraeli megszállását, és később közölték, hogy a törökországi amerikai katonai támaszpontokat nem használhatják Izrael támogatására. Az 1973. októberi háborút követően Franciaország megpróbált az európai

államokkal közös álláspontot kialakítani. Ennek ellenére az 1973-as Koppenhágai csúcstalálkozón nem tudtak közös álláspontot kialakítani, főleg az olajembargó kérdésében voltak jelentős eltérések.

A következő két háború során az ENSZ rendelkezései és az olajembargó hatással voltak Európa álláspontjára a palesztin–izraeli konfliktusban, de maradtak különböző szintű egyéni különbségek. Másrészt Törökország a '40-es évek végétől határozott álláspontot képviselt a palesztinkérdésben. Az 1974-es év jelentős fordulópont volt a palesztinok problémájával kapcsolatosan, mivel Arafat és a PFSZ nemzetközi elismertségre tett szert és megfigyelői státust nyert az ENSZ-ben, valamint az Arab Csúcstalálkozó a PFSZ-t ismerte el a palesztin nép egyedüli törvényes képviselőjének. Igaz, Ankara a kezdetekben fenntartásokkal kezelte a PFSZ-t, de 1975 januárjában felvette a kapcsolatot a kairói török követségen keresztül. Törökország az 1950-es évektől kezdődően határozott politikát folytatott, mely szerint a palesztinok jogainak elismerésével –beleértve a saját önálló államuk megalapításának jogát is – lehet a kérdést megoldani. Az EU szintén arra az álláspontra jutott, hogy csak a palesztinok jogainak elismerésével lehet sikeres a békefolyamat. Törökország az ENSZ-ben leadott szavazataival és nemzetközi fórumokon egyaránt a palesztinok érdekeit védte. Törökország 1988-ban sorrendben 11.-ként ismerte el a független palesztin államot, de elsőként nyugatról. Az Európai Közösség 1988. november 21-én Brüsszelben a palesztin függetlenséget az arab-izraeli konfliktus megoldása felé tett pozitív lépésként értékelte. Másrészt Törökország az arab–izraeli helyzetet a régió instabilitásának forrásaként látta, és kötelezőnek érezte a részvételt a krízis enyhítésében. Előzetes egyeztetés nélkül Ankara és az Európai Közösség hasonló politikába kezdett. Miközben Törökország és az USA álláspontjában a konfliktust érintően jelentős különbségek voltak, Ankara és az európai államok véleményében nem látszott lényeges eltérés. Európa és Törökország egyaránt a Közel-Kelet stabilitását veszélyeztető tényezőként tekintett a konfliktusra.

Emellett voltak különbségek is Törökország és a nyugat-európai államok véleményében: míg Ankara a kis mértékű, közvetlen beavatkozás nélküli megoldást, addig Európa a Szovjetunió bevonásával, széles körű nemzetközi konferenciát részesített előnyben. Törökország semmit nem akart támogatni, ami növelte volna a szovjet befolyást a térségben, emellett igyekezett „békefenntartó" szerepét a nyugattal való kapcsolatainak megsértése nélkül betölteni. Turgut Ozal szintén tisztában volt az Izraellel való kapcsolat fenntartásának jelentőségével. Az izraeli kapcsolatra úgy tekintett, mint „ablak a jövő eseményeire", fontosnak tartotta, hogy a probléma megoldása során az „ablaknak nyitva kell maradnia". 1989-ben a békefolyamat

szempontjából pozitív események jelentek meg mind izraeli, mind egyiptomi részről, melyeket Törökország is üdvözölt (Shamir-terv és Mubarak béketeremtési kísérlete). Ezek a próbálkozások ugyan eredménytelenek voltak, de Törökország konstruktív szerepet játszott bennük. A Barcelona-folyamat részeként ezekben az években az EU szintén egy új biztonsági tervbe fogott, törekedve a Palesztin Hatóság és a polgárok támogatására gazdasági eszközökön keresztül. Meglehet, hogy Törökországnak és az EU-nak nem volt jelentős szerepe a megegyezésben, de hozzájárultak a folyamat előrehaladásához.

Az elkövetkező időszakban, mikor a békefolyamat kudarcot vallott, mind az EU, mind Ankara jelentős mértékben támogatta segélyprogramokkal a palesztinokat. Török külpolitikusok érzékenyek voltak az Izraellel való kapcsolat fenntartására, ugyanakkor erősen kritizálták az elfoglalt területeken a palesztinok sérelmére elkövetett erőszakos cselekményeket. Európa érzékelte a konfliktus kezelésének szükségességét, aminek első jele a 2002. június 22-i Sevillai Nyilatkozat volt, mely a tárgyalást tartja a konfliktus kezelés módjának az 1967-es határokat tekintve kiindulási alapnak.

Több közel-keleti állam értékeli Törökország EU-csatlakozásával kapcsolatos igyekezetét és eredményeit. Első alkalommal választottak meg egy törököt az Iszlám Országok Szervezete elnökének. A közel-keleti kérdéssel kapcsolatos török politika és az EU fő irányvonala közötti különbségeket az elmúlt néhány esztendőben sikerült megszüntetni. Törökország jelenlegi iraki politikája például – annak ellenére, hogy már 50 éve az USA stratégiai partnere – egybeesik a fő európai törekvésekkel.

Törökország új, aktív közel-keleti politikája nagy érdeklődésre tart számot az európai kül- és biztonságpolitikai körökben, és már a teljes körű csatlakozást megelőzően kezd komoly szerepet vállalni az EU regionális politikájában. A potenciális problémák ellenére a Török-EU kapcsolat széles körű várakozásoknak és elvárásoknak felelhet meg. Törökország szerepe az EU aktívabb, dinamikusabb, nagyobb befolyással járó közel-keleti politikájának erősítése.

Törökország és az EU együtt több eredményt érhet el a Közel-Keleten, mint külön-külön, Törökországnak az EU nélkül egyedül kellene szembenéznie a közel-keleti stabilitás és a biztonság hiányának kezelésével. Ami az Uniót illeti, kihagyná a történelmi lehetőséget, hogy integráljon egy demokratikus muszlim államot. Törökországot uniós csatlakozása még értékesebb partnerré teszi, és az EU felé hajló külpolitikáját megerősítheti, vagyis a külpolitikák harmonizációja nemcsak lehetséges, hanem jelentős mértékben szükséges is. Ezért az előttünk álló évtizedekben látni fogjuk Törökország befo-

lyásának erősödését az EU politikájában; az Unió közel-keleti aktivitásának növekedését; további közös szerepvállalást a palesztin-kérdésben és gazdasági fejlesztéssel kapcsolatos területeken.

Bosznay Csaba

Bevándorlás és integráció (Franciaország, Németország) – elméleti tükörben

Bizeul, Yves (Hrsg.): Integration von Migranten. Französische und deutsche Konzepte im Vergleich. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, 2004. 195 p.
A téma francia és német kutatóinak közös kötete nemcsak párhuzamosan, de részben egymás párhuzamában is vizsgálja a két ország immigrációs viszonyait.

Franciaország és Németország – Nagy-Britannia mellett – a legutóbbi három-négy évtized az európai bevándorlásának két legfontosabb célterülete. Francia vonatkozásban a bevándorlók többsége a volt gyarmati területek (Maghreb, Fekete-Afrika) többé-kevésbé még nyelvismerő lakosságából verbuválódik, Németország esetében ez a többség a (tökéletesen nyelvidegen) török vendégmunkások fogadásából ered, mindkét vonatkozásban előbb a háború utáni újjáépítés és gazdasági fellendítés munkaerőhiányának pótlása, később pedig a letelepedettek családegyesítésének vonzatában. Vendégmunkás körben nagyságrendekkel kisebb szélességben szerepelnek portugál, olasz, jugoszláv és egyéb dél-, illetve kelet-európai betelepedők is. A világ különböző válsággócainak menekültjeiből, továbbá a túlnépesedő legtávolabbi helyek feleslegéből is számosan érkeztek és érkeznek a legális keretek mellett sok esetben illegális úton, főként az 1980-as évektől, a szóban forgó befogadó országokba.

A bevándorlók integrációjának több közül csak egyik aspektusa az állampolgári befogadás kérdése, ez önmagában kihat azonban a statisztikai megközelítésre. Németország esetében több évtized immigrációs (ma már egyben másod-, sőt harmadgenerációs) gyarapodásaként legújabban 7 millió „külföldi" állampolgárról beszélnek, akiknek döntő többsége nem átmeneti tartózkodásra érkezett, kétharmaduk pedig – az új bevándorlási törvény értelmében, amely 7 év várakozás feltételével, immár német állampolgár. (Németországban elég sokáig halogatták az állampolgársági automatizmus bevezetését, csak a 2000. évvel lépett életbe.) Francia vonatkozásban általában 4 millió „idegent" említenek, de ez a szám ez esetben csak az 5 év alatt megszerezhető állampolgárság körén kívül álló szélességre utal. Egyetemleges adat itt nem szerepel, hiszen a döntő többségű frankofón betelepedők államjogilag és kulturálisan nem vagy nem „teljesen" idegenek. Közkeletű azonban a mohamedán vallású „lakosság" 6 milliós létszámbecslése, márpedig

ennek java része nyilván a gyarmati előzményt képviseli. (Németországban ez a szám, természetesen más eredettel: 3; össz-EU szinten: 18 millió.)

E nagyarányú (az összlakossághoz képest 10% közeli, illetve francia viszonylatban afeletti) bevándorlótömegek társadalmi integrációjának kérdésével (a félillegalitás széles szürkezónájával súlyosbítva) hosszú időn keresztül egyik befogadó országban sem foglalkoztak módszeresen, általában rábízták a folyamatot a spontán asszimilációra vagy a „szükséges" mértékű környezeti alkalmazkodásra, legfeljebb rávetítették a szocializáció-elmélet (francia) politikai vagy „köztársasági", „republikánus", illetve (német) kulturalista elvű változatait. A téma jobbára a muszlim disszimiláció megindulásával került napirendre kényszerítő erővel. A francia – német párhuzamos vizsgálat különösen releváns a két, egymással ellentétes elméleti irány megvilágítása szempontjából.

A francia republikánus doktrína, az államnemzet tisztán politikai fogalmából kiindulva, állampolgáraiban pusztán jogi alanyokat lát („citoyen", illetve „citoyenne"), participációjukat az általános „emberi"-jogi egyenlőség-elv alapján („alkotmányos" elvű „szerződés-elmélet" szerint) kezeli, és a magánszférára és helyi civilszerveződésekre szorítva figyelmen kívül hagyja mentális, etnikai és kulturális egyéniségüket. A vallási különbségektől a laicitás elve jegyében határolódik el. A bevándorlók, betelepedők „integrációját" ennél fogva elintézettnek tekinti munkaszervezetekbe, fiatalkorúaknál az iskolai keretekbe való betagolódásukkal és végső soron az állampolgári státusig („területi" kritérium alapján) történő elvezetésükkel, ez viszont elvben garantált. Az „integrálás" fontos iskolájának számított (persze, csak a férfinem vonatkozásában) a katonaság intézménye, amíg sorkatonaság létezett. A sokkal óvatosabb német befogadási gyakorlat, különösen kezdetben, korántsem ennyire automatikus. „Népnemzeti" államfelfogásából a honosítás „vérségi" kritériuma következik (ami alapján határon túli tömegeit a háború, illetve a keleti rendszerek összeomlása után rövid úton befogadta és fogadja a mai napig), egyszersmind a szocializáció „kulturális" elve is, amely az idegenek honosítását hosszú időn keresztül – gyakorlatilag az újabb keletű honosítási törvény elfogadásáig – negatív oldalon, azaz a kirekesztés irányában határozta meg. A vendégmunkás vagy a későbbi menekült körből tartósan letelepedett egyének „integrációjának" kérdését a politika ennél fogva eredetileg a hétköznapi vonatkozásokra korlátozott átmeneti beilleszkedés távlatában szemlélte és kezelte, és gyakorlatilag azokat az általános, empirikus eszközöket vetette be (munkaszervezet, iskola, helyi kommunális struktúra), mint a francia módozat (ott akár állampolgári keretekben is), és nemkülönben

asszimilációs várakozás vezette. Nagyszámú török lakosságcsoport például képviseleti jogokat szerezhetett helyi önkormányzatokban.

Évtizedek múltán azonban láthatóvá vált: a kulturális egyéniség akár „köztársasági", akár német alapkultúra-elvű zárójelbe helyezése hosszú távon egyként alkalmatlan a mind szélesebb tömegű kisebbség kezelésére. A törökök németországi integrációja – állampolgársággal vagy anélkül – elért ugyan részleges sikereket: asszimiláns életutak felhatoltak egészen a magaskultúráig („török"-német irodalom). A magára hagyott tömeg azonban, mint Franciaországban is, az ipari boom lecsendültével egyre nehezebb szociális teherként és robbanásveszélyesen nehezedik a többségi társadalomra. Németországba begyűrűzött az anyaországi török–kurd konfliktus feszültsége, Franciaországba a poligámia és mindkét befogadó országba a radikális iszlamista ideológia, melynek hatását a szociális elesettség beláthatatlan mértékben hatványozza, és tudatilag is tovább mélyíti a többségi társadalomtól elválasztó szakadékot. Ezzel a klasszikus doktrínák szerepe lejárt, legalábbis a történelmileg eredendően új, lényegében globális horderejű immigrációs jelenséggel kapcsolatban. A francia jogi univerzalizmus és a német kulturális megkülönböztetés színterén egyként megjelenő iskolai „fejkendő"-vita megmutatta az egyoldalú elvek tarthatatlanságát. (Talán a német minta javára szól, hogy hosszas alkotmánybírósági huzavona után ott végül is a fejkendő győzött.) Michel Wieviorka kötetbeli elemzése kimutatja a francia „republikanista" integráció-elv rejtett kulturalizmusát, amely a francia nemzeti kultúra, a racionalista „gloire" diktátumát hordozza a passzív, egyoldalú asszimilációs elvárásban, ennélfogva nem egyéb egyfajta „mítosznál". Németországban az elmélet időközben a „multikulturalizmus", a párhuzamos kultúrák partikularizált jelenlétének elfogadása irányába lépett tovább, anélkül azonban, hogy napirendre tűzte volna ezek gyakorlati interakciójának kérdését.

A kötet nyolc tanulmánya, melyek rövid összefoglalásával Bizeul bevezetése szolgál, alaposan körüljárja a különböző elméletek hozadékát az ellentmondásaikkal együtt, Bizeul zárótanulmánya pedig megpróbálkozik azzal, hogy a különböző elméletek elemeiből és más gondolati források alapján előre tekintsen a megvalósítható integráció elvi keretei felé. Elképzelése „civiltársadalmi", több tekintetben Jürgen Habermas társadalmi kommunikációs elméletét hasznosító módozatot körvonalaz, amelyben adott állampolgári csoportok kollektív szereplői lépnek kommunikációs viszonyba az össznemzeti intézményekkel, és egyként a sajátos egyéniségük és a nemzet-egyetemesség sérelme nélkül, illetve kölcsönös engedményeivel lépésről-lépésre kialkudják a kölcsönös együttműködés feltételeinek minimu-

mát, kimunkálják az együttműködés optimális formáit. Ebbe az irányba mutat máris egy-egy iszlám felekezeti vagy világi érdekszövetségi csúcsegyesülés közös akarattal történő létrehívása a két országban a hatóságokkal történő egyeztetések számára. Bizeul meggyőződése szerint a körülmények maguktól is erre fogják kényszeríteni a feleket. De a konfliktushelyzetek megelőzése érdekében még jobb elébemenni a kényszerű változásoknak. EU-keretek között ezt a prevenciót, kezdődjék akár ideológiakritikával, ma már segíti a nemzeti dimenziók és felfogások transznacionális átjárhatósága is.

Komáromi Sándor

Franciaországi muszlimok

Giry Stéphanie: France and Its Muslims = Foreign Affairs, 85, Vol. 2006. 5. no. 87–104. p.

Az elmúlt évek eseményei, a madridi és londoni bombatámadások adtak alapot annak a félelemnek, hogy Európa a saját terroristáit neveli fel. Kevésbé érthető módon, még ide sorolhatók olyan események is, mint a német filmkészítő Theo van Gogh meggyilkolása, a francia külvárosi zavargások, a Mohamed prófétáról készült becsmérlő karikatúrák elleni tiltakozások. Mindezeket együtt bizonyítékként kezelik néhány európai ország bevándorlási és integrációs politikájának kudarcára.

Ez a diagnózis felületes és pánikkeltő, emellett mellőz sok reménykeltő szociológiai realitást. Természetesen fontos kérdés a belső muszlim terrorizmus kezelése, de nem az egyetlen. Emellett a 15–20 millió európai muszlim jelentős többségének semmi köze sincs a radikális iszlamizmushoz, és komoly erőfeszítéseket tesz a beilleszkedésért. A muszlimok európai integrációjától meglehetősen jól elkülöníthető kérdés a dzsihádizmus.

A legnagyobb, 4-5 millió főt számláló muszlim populáció a kontinensen Franciaországban él, és jól tükrözi az integráció kérdésének összetettségét. Egy nemzet, mely büszke az egyenlőséget és a demokratikus kultúrát célzó törekvésére, komoly küzdelmet folytat, hogy saját szabályainak megfelelve, teljes mértékben integrálja a muszlim közösséget az élet minden területén. A franciaországi muszlimok helyzete sokkal egészségesebb, ugyanakkor több problémát hordoz magában, mint azt napjainkban bármely kommentár megfogalmazza. A francia szociológusok véleménye szerint az integráció a történelmük során kialakult, iszlámmal szembeni fenntartások ellenére, elfogadhatóan működik. A muszlimok nagyobb része – akiknek 50-60%-a francia állam-

polgár – magáévá tette a francia kulturális normákat, lelkesen hozzájárulnak a köztársaság értékeihez. Szívesebben adják le a szavazatukat a baloldalra, mint a franciák többsége, de ez nem vallási, mint inkább társadalmi-gazdasági okokra vezethető vissza. Asszimilációs törekvéseik során szembesülnek az iszlám felé irányuló mélységes bizalmatlansággal és a nativizmus által gerjesztett diszkriminációval, mely megnehezíti az otthon megteremtését és a munkához jutást.

A 2007. évi parlamenti és elnökválasztás jó alkalom lehetne a politikai osztály számára, hogy kifejezze a muszlim populációval való törődését. Sajnos, a legnagyobb baj az, hogy a politikusok hajlamosak a muszlim közösséget egységes egészként kezelni, okot adva rá, hogy megbélyegzettnek érezzék magukat. A francia muszlimokkal kapcsolatos jó hír, hogy meglehetősen jól beilleszkedtek, és minden jel arra mutat, hogy a folyamat beteljesedik, a rossz pedig az, hogy a francia elit nem akarja vagy nem képes ezt elősegíteni.

Másfél évszázadon keresztül széles körű bevándorlás jellemezte Franciaországot, így napjainkban a népesség közel negyede a bevándorlókból és leszármazottaikból áll. Igaz, ez az emigrációs hullám kisebb nyomot hagyott Franciaország kollektív öntudatán, mint a hasonló múltú Egyesült Államokén. Ez részben annak a ténynek köszönhető, hogy a francia társadalom jóval homogénebb, másrészt az államigazgatás centralizáltabb. Franciaország alaposabb olvasztótégely, mint az Egyesült Államok, ahol a nem teljesen asszimilálódott bevándorolt rétegek megőrzik közösségi öntudatukat, az amerikai mellett.

A muszlimok politikai tevékenysége rámutat az általuk elért nagyfokú asszimilációra: a szavazók választásának többsége nem mutat különbséget a többi hasonló szociális és gazdasági háttérrel rendelkező francia polgárhoz képest, vallási hátterük nem hagy mély nyomot politikai állásfoglalásukon. A 2004-es választásokat elemezve Ternisien úgy találta, hogy nincs egyértelmű összefüggés a muszlimok vallása és etnikuma, valamint szavazataik között.

Az egyetlen különbség a politikában való részvételük viszonylagos hiánya, mely okozója lehet a muszlim szavazók választásokon való kisebb részvételének is. A 908 tagú francia parlamentben mindössze két muszlim található, őket is 2004-ben választották meg. Egy 2001-es felmérés szerint biztató, hogy a megválasztott helyi tisztségviselők 2,4 százaléka észak afrikai származású, leszámítva azt, hogy az ő hatáskörükbe többnyire „saját" közösségükhöz kapcsolódó feladatok ellátása tartozik.

Aggasztó a politikai jelenlét hiánya, mivel teret adhat a vallási radikalizmus és a kiszámíthatatlan erőszakos cselekmények számá-

ra, mint például a Novemberi események. Az utóbbi időben érzékelhető jelei vannak a mobilizálódásnak, de továbbra is kérdéses, hogy ez mennyiben fogja befolyásolni a francia politika összképét. A tavalyi zendülések következményeként megnőtt a külvárosi szavazók regisztrációja. Le Pen 2002-es elnökválasztási szereplése és előretörése a Muszlim internetes fórumok aktivitását eredményezte, de ezek létrejötte csak felingerelte a konzervatívokat, mivel hazafiatlannak és megosztónak találták őket. A legmesszebbmenő kezdeményezések, még ha szerények is, a magánszektorban jelentek meg. Különböző vállalatok, iskolák vállalták fel a muszlimok segítését.

Az iszlám terrorizmus továbbra is komoly kihívás marad, de Franciaországban és Európa nagy részében a bizalom, tapasztalat és törekvés elválasztja a szélsőségeseket a muzulmánok többségétől, akik a beilleszkedésért, nem pedig az elhatárolódásért küzdenek. Franciaország számára nyitva áll a lehetőség, hogy asszimilálja a mérsékelt muszlimokat, bár tovább fog tartani, mint az általánosan elfogadott, és ennek a ténynek a felismerése talán az első lépés. A muszlimok alapvetően független polgárokként tevékenykednek, és az a kép, hogy egységes csoportot alkotnak, csak némely politikus számára vagy azoknak a szemében létezik, akik előítélettel kezelik őket, vallásuk vagy származásuk miatt. Ahogyan a svájci filozófus Tariq Ramadan megfogalmazza, a francia politikusok mostanában veszélyes kettős mércét használnak: egyrészt a nemzeti egységről szónokolnak, másrészt a potenciális választói csoportok szavazatait próbálják megszerezni. Ha továbbra is folytatódik ez a fajta megkülönböztetés, az azzal járhat, hogy a francia muszlimok hozzászoknak ahhoz, hogy a vallásuk és származásuk döntő jelentősége alapján kezelik őket. Ami azzal járhat, hogy a muszlimok kénytelenek lesznek egyfajta védekező, identitás-politikához folyamodni. Legrosszabb esetben egy elfranciátlanodott, marginalizálódott csoport kiszakadhat a fő köztársasági irányvonalból, és nemzettől külön álló muszlim közösséget alkothat. Ez nemkívánatos, önmagán ejtett seb lenne Franciaország számára. Mindazonáltal az egyik súlyos akadály: az általános félreértés, miszerint az iszlám alapjaiban radikális és összeférhetetlen a francia köztársasági érzülettel, még mindig fennáll. Egy CEVIPOF-tanulmány szerint a válaszadók iszlámról alkotott véleménye alapvetően meghatározza a muszlimok integrációjáról kialakított képüket. Minél bizalmatlanabbak az iszlámmal szemben, annál inkább a muszlimokat okolják az integrációs nehézségekért. Ne gondoljuk, hogy megannyi, az iszlámmal kapcsolatos félreértést és bizalmatlanságot a közoktatással meg lehetne szüntetni. A túlzottan felduzzasztott köztársasági retorika elhagyása is segítene. Nem az a probléma, hogy a francia értékek túlzottan beszűkültek, vagy mara-

diak lennének az összetett társadalom számára, hanem az, hogy túl gyakran szolgálnak ürügyül a rugalmatlanságra.

Sabeg szerint a kisebbségi gondok a francia társadalom tágabb értelemben vett állapotára és egyéb problémáira vezethetők vissza. Véleménye szerint a francia társadalom megmerevedett, mivel egy 5000 fős elit tartja a kezében a rendszert, amely nem ismeri fel, mi áll a széles néprétegek érdekében. Ahelyett, hogy a társadalom összes problémájáért – a stagnáló gazdaságért, a túlzott ideológiai vitákért, a cinikus politikai lépésekért – a muszlimokat kiáltanák ki bűnbaknak, inkább az igazi problémákra kellene összpontosítani.

Bosznay Csaba

Bevándorlóból lett állampolgárok: muszlimok Nagy-Britanniában az 1950-es évektől az 1990-es évekig

Baxter Kylie: From Migrants to Citizens: Muslims in Britain 1950s-1990s = Immigrants & Minorities, 2. Vol. July 2006. 2. No. 164–192. p.

A brit muszlim közösség jelentős szerepet töltött be az állam politikai és közéletében. E tanulmány a muszlimok szemszögéből mutatja be Nagy-Britanniát. A muszlim közösség a század közepén alakult meg, és a cikk az 1990-es évekig követi végig a kisebbségi közösséget érintő politikai lépéseket. A Rushdie- és a Honeyford-ügyek esettanulmányával a szerző célja a brit iszlám fejlődésének és közéleti útjának bemutatása.

Ahogy arra John L. Esposito rámutat, a XXI. század elején „legalább olyan fontos beszédtéma az iszlám a *nyugaton*, mint az iszlám *és* a nyugat". Mivel 15 milliónyi európai lakos muszlim, egy ilyen megközelítés meglehetősen időszerűnek tűnik. Fura, de kétségtelen módon Európa kulturális fejlődése a történelem során nagymértékben függött az iszlám másságától, hogy önmaga koherens egész maradjon. Az európai hadtörténet áttekintése során szükségszerűen látjuk, hogy a kereszténység védelme a feltételezett vagy tényleges iszlám veszély ellenében arra enged következtetni, hogy az iszlám hagyományosan jelentős szerepet töltött be az európai identitás kialakulásában.

A globalizáció kontextusában ez a kettősség még élesebben jelenik meg. Miközben látszólag az állami szintű integráció az Európai Unióba életképes alapokon nyugszik, Európa egyesítése kiváltott egy védekező jellegű nacionalizmust is. Ennek a társadalmi trendnek súlyos következményei vannak a kisebbségek számára, különösen ab-

ban az esetben, ha azok látványosan „mások". Európa muszlim közösségeiben ez a környezet annak az újragondolásához vezetett, hogy mit jelent muszlimként a nyugaton élni, amely természetesen az egyéni identitás újragondolását jelenti, amit az adott egyén egyéni és muszlim közösség tagjaként megélt tapasztalatai a befogadó országban nagyban befolyásolnak.

A brit muszlim közösség, mely több mint 1,6 millió tagot számlál, érdekes esetekkel szolgál arra nézve, hogy a muszlimok miként reagálnak akkor, amikor egy nyugati nemzetállam realitásaival és kihívásaival kerülnek szembe. A brit példa rávilágít azokra a nehézségekre és félreérthetőségre, amelyek az Európa határain belül élő iszlámnak adott válaszait övezi. A cikk a muszlimok letelepedésének, jogi státusának, politikai magatartásának és a brit társadalom fő irányával való kölcsönhatásának történelmi áttekintését nyújtja. Ennek feltárása közben szükségszerűen felvetődnek a különböző identitások és lojalitások kérdései, melyek komplikálják vagy kihangsúlyozzák a nyugati nemzetállamban élő muszlimok társadalmi, vallási és politikai tapasztalatait.

A cikkben felsorakoztatott két esettanulmány közül az egyik Ray Honeyford középiskolai igazgató nevéhez és publikációi által elindított események láncolatához kötődik. Kezdetben amellett érvelt, hogy a bevándorlók, akik önkéntes döntésük alapján telepedtek le Nagy-Britanniában, a döntés meghozatalával elfogadták a brit normákat, beleértve az iskoláztatási normákat is, amelyek a vallást a magánélet körébe utalták, és hogy egy kisebbségi csoport kedvezményezett helyzete (hosszabb időre hazalátogató bevándorló családok) igazából káros hatással van a gyermek érdekeire, mivel nem készítik fel őket a brit társadalomban elkövetkező életükre. Honeyford aggályainak középpontjában a brit kulturális és társadalmi normák dezintegrációja állt. Véleménye szerint a szeparatizmus megjelenése tette lehetővé, hogy a kisebbségek helyi iskolákat szigeteljenek el a szélesebb körű brit társadalomtól. A szülőknek lehetőségük nyílt, hogy befolyással legyenek az iskola pedagógiai programjára a kulturális, vallási, etnikai normákat illetően. Az esetet Nielsen úgy kommentálta, hogy „a Honeyford-ügy volt az első jelentősebb győzelme a Nagy-Britanniában élő muszlim közösségnek egy közéleti kampány során", amelynek jelentős hatása volt a brit muszlimok társadalmi és politikai önbizalmára.

A Sátáni Versek (Satanic Verses) 1989-es publikációja nem az első megnyilvánulása a muszlimellenes érzelmeknek a brit vagy a nyugati irodalomban. A nyilvánvaló különbség a Sátáni Versek és más, az iszlámhoz kötődő irodalmi hírnévrontás között, az maga a szerző személye, Salman Rushdie. Noha Rushdie nem azonosítja ma-

gát muszlimként, mégis egy pakisztáni származású muszlim család gyermekeként látta meg a napvilágot. A nyugati irodalmi élet jelentős alakjaként Rushdie a sikeres és asszimilált muszlim örökségű egyén jelképét testesíti meg. Ügyének nemzetközi visszhangja 1989. február 14-én érte el csúcspontját, amikor az iráni vezető, Khomejni Ajatollah halálos ítéletet mondott ki Salman Rushdie-ra és „mindazokra, akik részt vettek a könyv megjelentetésében úgy, hogy ismerték annak tartalmát". Az 1980-as években úgy tűnt, a Rushdie-ügy a teljes társadalmi spektrum összes muszlim résztvevőjét mobilizálta. Peter Mandaville szerint a fiatalok nem vallási meggyőződésből csatlakoztak a Rushdie elleni tiltakozásokhoz, hanem mert „ez jól tükrözte, hogy milyen mértékben érzik magukat elidegenítettnek és elutasítottnak a brit társadalom részéről".

Az itt vizsgált időszak olyan kérdéseket vonultat fel, mint integráció, asszimiláció, multikulturalizmus, kultúrák közti párbeszéd, felmerült még a befogadó-készség jelentősége, illetve a politikai, társadalmi és vallási különbségek elfogadása. Vallás és vallási identitás életbevágóan fontos témák. Ezeken belül is legfőképp a brit muszlimok tapasztalatai – melyek a Rushdie-ügy kapcsán kristályosodtak ki – mutatnak rá, hogy szükség van egy olyan térre a közéletben, amelyben a kisebbségi közösségek képviselői, önálló egyének kifejezhetik az állam politikai életével, programjával való egyet nem értésüket anélkül, hogy fennállna a marginalizálódás veszélye. A jelenlegi politikai klímában egy ilyen tér megalkotása és fenntartása Nagy-Britanniában és az egész nyugati kultúrában életbevágó jelentőséggel bír.

Bosznay Csaba

Muszlimok egy „Fehér Ausztráliában": bőrszín vagy vallás?

Kabir Nahid: Muslims in a 'White Australia': Colour or Religion? = Immigrants & Minorities. 24. Vol. 2006. 2. no. July 193–223. pp.

Muszlim bevándorlás Ausztráliába három jól elkülöníthető szakaszra osztható: a gyarmati, a „Fehér Ausztrália" és a multikulturális időszakra. A cikkben a szerző a muszlimok letelepedési kérdéseit „Fehér Ausztrália" (1901–1973-ig) időszakban vizsgálja. Különös figyelmet fordít öt különböző etnikai csoportra – indiaiak, afgánok, malájok, jávaiak és albánok – Qqeenslandben és Western Ausztrália térségben. A szerző felteszi a kérdést, hogy ezek a csoportok „különböző" elbánásban részesültek-e iszlám hitük miatt. A tanulmány hivat-

kozik elsődleges és másodlagos forrásokra, melyek között archív anyagok és szóbeli megemlékezések is szerepelnek. A felsorakoztatott bizonyítékok világossá teszik a muszlimokat körülvevő egyre erősödő ellenszenv meglétét, és hogy a történelmi ellenérzés, valamint a mélyen gyökerező antipátia a jelenlegi geopolitikai helyzet különleges kontextusában tovább erősödött.

Muszlimok már száznegyven éve élnek Ausztráliában. A gyarmati időszak alatt számuk 2-4 ezer között volt, míg a Fehér Ausztrália időszakban kétezerre esett. A multikulturális időszak kezdetétől, 1973-tól számuk gyorsan emelkedett, míg 2001-re elérte a háromszázezres lélekszámot. Faji, vallási, bőrszín vagy etnikum szerinti megkülönböztetés ez utóbbi időszakban illegális volt. Mindazonáltal 2001. szeptember 11. óta azzal, hogy Ausztrália jelentős részt vállalt a „terrorizmus elleni háborúban", a muszlimokat körülvevő vélekedés a szélesebb értelemben vett közösség egyes tagjaiban megváltozott, és egyes ausztrálok az Ausztráliában élő ausztrál muszlimokra ellenségként tekintenek. Továbbá a politikusok esetenként a menekültstátusért folyamodó muszlimokat is terroristákkal azonosítják.

A szerző megállapítása szerint a birodalmi korszak geopolitikai és etnikai kérdései, valamint ugyanezek a kérdések a két világháború időszakában egyaránt megteremtették az előfeltételeket a muszlim bevándorlók iránti attitűdök kialakulásához, de mindezeken túl a jelenkor különleges feszültségeit is tárgyalja a cikkben. Az író arra a következtetésre jut, hogy a muszlimok és más etnikai kisebbségek gazdasági nehézségei és szociális szegregációja jelen van Ausztrália minden államában. Mindazonáltal, ami az iszlám hit gyakorlását illeti, a muszlimok nem találkoztak semmilyen ellenállással, bár az is igaz, hogy az afgánokat időnként mohamedánokként szidalmazták, de a vallás nem volt a diszkrimináció kritériuma a Fehér Ausztrália időszakban.

Egyes források arra utalnak, hogy az indiaiak – akik technikailag a brit korona alattvalói voltak – megfosztattak politikai jogaiktól mindaddig, amíg az indiai kormány fel nem lépett érdekükben. Az indiai brit birodalmi érdekeknek köszönhetően az indiaiak megkapták az öregkori nyugdíj jogát és a szavazati jogot. Mindazonáltal helyi szinten negatív attitűd mutatkozott az ilyen csoportok irányában, mivel néhányuk gazdaságilag jobban teljesített, mint a fehérek. Mindkét világháború során voltak indiaiak, akiket valamilyen korlátozás sújtott, mivel potenciális veszélyforrást jelentettek. Az iszlám nem gátolta letelepedésüket, de az, hogy elfogadták az Iszlám/Török Birodalmat, érdekeik érvényesülése ellen hatott. Az afgánokat egyértelműen vallási csoportként azonosították, mivel aktívan törekedtek mecsetek építésére. Színes bőrű idegenként különböző hátrányokat

kellett elszenvedniük, mint pl. megtagadták tőlük a honosítás, a brit fennhatóság alá tartozás jogát, szavazati jogot és az öregkori nyugdíjhoz való jogot. Végül, az 1930-as évekre már szükség sem volt az afgánok munkájára és szakértelmére a közlekedés új formáinak fejlődésével. A maláj gyöngyhalászok Nyugat-Ausztráliában és a jávai szerződéses munkások Queenslandben továbbra is munkalehetőséghez jutottak a gyöngyhalászat és a cukoripar területén, mivel az ilyen munkaerő ritka volt. Mivel ezek az emberek távoli helyeken éltek, bőrszínük kevés fenyegetést jelentett a „Fehér Ausztrália" politika számára. Gazdasági okokból a „bőrszín" kritériumát egyes esetekben figyelmen kívül hagyták, így az albánokat – európai muzulmánok – üdvözölték Ausztráliában. Faji hovatartozásuk nem, de idegen kultúrájuk és nyelvük akadályozta asszimilációjukat a szélesebb társadalomban. A második világháború során néhányukat bebörtönözték, nem muszlim voltuk miatt, hanem mert jelenlétük biztonsági kockázatokat hordozott. Míg bizonyos tényezők – bőrszín, nyelv és nemzetbiztonság – jogfosztott állapotban tartotta ezt a csoportot a „Fehér Ausztrália" időszakában, az iszlám soha nem volt a diszkrimináció kritériuma.

A jelenkorban változás állt be e tekintetben, mivel militáns muszlim csoportok, mint pl. az Al-Kaida terrorista hálózata veszélyezteti a nyugati érdekeket. A 2001. szeptember 11-i tragédia, a 2002-es és 2005-ös bombatámadások Balin, a 2004-es madridi és beszláni tragédiák, valamint az Ausztrál Követség elleni bombatámadás 2004-ben Jakartában és a 2005. július 7-i londoni merényletek a nyugat „új ellenségévé" tették a muszlimokat. Ezek a tragédiák nagy hatással voltak a nyugaton élő mérsékelt muszlimok mindennapi életére is. Amikor a fő ausztrál irányvonalhoz tartozó politikusok a muszlim ausztrálokat „terroristaként" nevezik meg, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a vallás a diszkrimináció kritériuma lett a multikulturális időszakban – amely egy olyan koncepció, amely még a „Fehér Ausztrália" periódusban sem volt egyáltalán jelen.

Bosznay Csaba

Csecsenföld és a Kaukázus

Proskurjakov Aleksandr: Tschetschenische Diffusion. Konflikte, Kämpfe, Krieger im Nordkaukasus. = Osteuropa. 56. Vol. 2006. 7. nr. 55–63. p.

Mint a múlt évben meggyilkolt Anna Politkovszkaja újságíró írta még 2005-ben, a Kreml Csecsenföldön csupán felváltotta az egyik típusú polgárháborút, amelyben szövetségi csapatok harcolnak csecsenekkel, egy másikkal, amelyben csecsenek egymással küzdenek a

hatalomért. A csecsen konfliktus egész történetére visszatekintve a folyamat a függetlenség egyoldalú kikiáltása óta természetesen ennél jóval összetettebb. Az első csecsen háború (1994/96) orosz részről természetesen a Föderáció területi „integritásáért" folyt a csecsen önrendelkezési törekvésekkel szemben. (Nem szólva a Csecsenföldön található olajmezőkhöz, finomítókhoz és az áthaladó vezetékekhez, Kaszpi-tengeri összeköttetésekhez fűződő érdekekről.) A propaganda a területi „sérthetetlenség" elve mellett az orosz lakosság jogainak védelmét, a maffiák hálózata és a „banditizmus" felszámolását tüntette még fel motívumai sorában. Összességében az „alkotmányos rend" helyreállításában fogalmazta meg a harci cselekmények célkitűzését. A területi elszakadásnak a volt „szövetséges" tagköztársaságokkal ellentétben nem csak az államjogi megalapozottsága hiányzott, de a valódi konszenzusa sem volt meg, a csecsen etnikum részéről sem. Az etnonemzeti „öntudatosodás" főképpen a versengő családszövetségek műve volt. Az elit föderációpárti része nem látott világos jövőt a törpe tartomány szuverenitásában. A többéves egyezkedő-békéltető kötélhúzást, majd a nyílt konfliktust és a szakadár elnök, Dudajev ártalmatlanná tételét (1996) követő folytatás orosz részről már csak egyetlen globális stratégia: a föderális katonai, politikai ellenőrzés fenntartása jegyében állt, különleges egységeivel egyúttal a csecsen gerilla-harcmodor és a terrorakciók semlegesítésére összpontosított, terrorcsapásra jobb híján ellencsapást mért. Hogy e körülmények között a több-kevesebb kompromisszumra hajló helyi csoportok, személyek (mint az egyezményes formában elnöki székbe került Aszlan Maszhádov) és a kérlelhetetlen szélsőség képviselői miképpen változtatták együttműködésüket és szembenállásukat, abból nehéz „polgárháborús" arcvonalakat leolvasni, a civil lakosságot pedig, amely a konfliktus fő szenvedő alanya volt és maradt, mindkét oldalról terrorizálták.

A Kreml erőfeszítései viszont nem hogy valamilyen eredménnyel jártak volna, a rosszul megválasztott eszközökkel, a felesleges provokációkkal és nem utolsósorban a hadseregben is eluralkodó korrupcióval (fegyvercsempészet, dezertálás stb.) maguk is inkább a konfliktus eszkalációját segítették. A csecsenföldi ellenállás 1999 óta ugyanis rég nem függetlenségi talajon folyt már, a harc szélesebb sugarú iszlamista törekvések terepévé vált, amely szétterjedt az egész régióra. A Svájcban letelepedett orosz szakértő tulajdonképpen a csecsen háború újabb szakaszának eme tágabb térségi kihatását veszi szemügyre.

Az Orosz Föderáció legdélibb orosz (Asztrahanyi, Volgogradi, Rosztovi) kerületeit szegélyező, ca. 7 milliós összlakosságú észak-kaukázusi övezetében vagyunk, kisebb-nagyobbrészt iszlám hagyományú nemzetiségi köztársaságaival: Csecsenföld és Dagesztán mellett,

Ingusétia, Kabard-Balkár-, Karacsáj-Cserkesz- és Adigeföld. (Nem tartozik közéjük a többségében keresztény Észak-Oszétia.) A csecsen–orosz konfliktus áldatlan, az orosz és nem orosz helyi lakosságra végzetes állóháborúvá válása során főszerepet nyert radikális szélsőség a belülről és kívülről egyaránt szervezkedő iszlamizmus, az újraéledő vahhabita és szalafista konspiratív sejtek („dzsamaat") befolyása alatt és közreműködése mellett a határokat nem ismerő dzsihád álláspontjára helyezkedett. Egyszeri túszejtő akcióival egyfelől nemzeti orosz célpontokat igyekezett elérni, sorozatos rajtaütéseivel másfelől a Föderációhoz lojális szomszédos köztársaságok módszeres destabilizálására törekedett. Első, már a háború előtt is kipróbált célpontként keleti irányban a Kreml számára stratégiai fontosságú Dagesztán (Kaszpi-tengeri kijárat) kínálkozott. A legnagyobb kiterjedésű, legszámosabb lakosú (2,5 milliós), egyben a legcsekélyebb orosz kisebbséggel rendelkező köztársaság száznál több helyi etnikumának nagy többsége iszlám vallású, a csecsenekkel rokon hagyományai alapján alkalmas közegnek számított a lázadás és az iszlamista alapokon felerősített ellenállás exportja számára. De a nyugat és délnyugat felé eső közvetlen és második szomszédokat sem kímélték a csapások, különösen Ingusföld, amellyel Csecsenföld 1991-ig közös köztársaságot alkotott, és nem maradt el az iszlamista behatolás.

Amikor az orosz titkosszolgálat 2005-ben végzett a kegyvesztett Maszhádovval, erős adút adott a szélsőség kezébe, amely addig sem kívánt egyezkedni a Föderációval. Most meghirdette az „ellenállás" korlátlan kiterjesztését valamennyi nemzetiségi köztársaságra („kaukázusi front"), sőt északabbra („urali" és „volgai front"). Mindez – a „dzsamaat" befolyásának intenzívebbé tételével, a kisebbségi nyugtalanság exportjával – nem teljesen üres fenyegetés, és a Föderáció eszközei az iszlamista harcmodorral végső soron nem adekvátak, miközben a vonatkozó övezetekben a központi orosz területekhez képest is nagyságrendekkel mostohább szociális viszonyok, függetlenül a szakadár törekvésektől, tovább erősítik a lázadás táptalaját. Tényezővé váltak az iszlám hitre térő, elkeseredett oroszok csoportjai. Hogy mire megy Putyin elnök az együttműködésre kiszemelt ifjabb (Ramzan) Kadirovval, néhai Ahmad Kadirov oroszbarát, a szeparatisták által meggyilkolt elnök (2003–2004) felettébb rosszhírű fiával, nagyon is kétséges. Hadúri-népboldogító allűrjeivel, muszlim propagandájával és már biztonsági vezetőként kiépített magánhadseregével olyan hatalomra tehet szert Csecsenföldön, amivel könnyen kicsúszhat Moszkva ellenőrzése alól. A csecsen konfliktus megoldása a Föderáció szempontjából ma minden korábbinál kevésbé reményt keltő, folytatódása pedig minden korábbinál vészterhesebb

a régió egésze számára. (Ramzan Kadirovot, amint azt a tanulmány szerzője jó előre biztosra vehette, 2007. március 1-jén beiktatták elnöki hivatalába.)

Komáromi Sándor

India a világhatalommá válás útján

Weltmacht Indien. = Internationale Politik. 61. Vol. 2006. 10. nr. (Indiai különszám)

India – a maharadzsák és páriák szélsőséges világa; mint brit gyarmat, majd posztkoloniális „fejlődő ország", még mindig a szegénység nyomasztó tömegével. Ez volt sokáig a megszokott kép egy olyan Indiáról, amely alig vesz részt világméretű változásokban. Majdnem egyik napról a másikra kellett felfigyelni a dinamikus gazdasági fellendülésre, amivel India ma jó úton halad abban az irányban, hogy 15 éven belül maga mögé utasítva Japánt és Németországot is az USA és Kína legfőbb konkurensévé váljék. Miniszterelnöke a 21. századra „India évszázadáról" álmodik. Az előtte járó Kína árnyékában szinte észrevétlenül végrehajtott sebességváltás nyomán ma már mind látványosabb eredményeket könyvelhet el. A gazdasági növekedés fokozódó üteme a következő években az évi 9-10 százalékot is elérheti, ez esetben Kínát megelőzve (ahol a hosszabb ideje beállt 9 százalék becslések szerint kevésbé fenntartható). Oroszlánrésze volt ebben a feldolgozóipar teljesítményének, amely ma is a teljes ipari termelés 80%-át adja. 2002/2003 óta a gazdasági fejlődés új motorja azonban a szolgáltatási ágazat, ebben is: a technológiagyártás. A Kínával kimondott – ki nem mondott formában folyó versengés bizonyára maga is erős késztetésként van jelen: például a pekingi olimpiával egy időben vagy még előtte India robotot kíván küldeni a Holdra.

Az indiai lendület, a kínai ipari „futószalag" dominanciájával egybevetve, az olcsó munkaerő vonzotta nemzetközi vállalati tőke befektetései mellett (melyek teljesebb kiaknázása még a jövő lehetősége) az internet hátterű menedzsment-szolgáltatások kifejlődésével kétszeresen is a globalizáció terméke. Indiában legújabban hihetetlen méretekben látják el bérmunkában, olcsóbb bérű, számítógépek és telefonvonalak birtokában a nyugati, de a gyarmati korszakból ittmaradt angol nyelvi affinitás és készségek nyomán főképp az angolszász világ vállalati, intézményi szintű irodai, tervező, elemző, háttérkutatási feladatait. Ami az ipari szférát illeti, természetesen túlmutat a szolgáltatási területeken. A liberalizált üzleti környezetben megnyíló óriási belső piac vonzásában rövid idő alatt hatalmas tőkeerőt felhalmozó, magas technológiát alkalmazó nagyvállalatok

fejlődtek fel a gazdaság minden szegmensében, hogy lassan korszerű, tőkeerős befektetőként külföldön is megjelenjenek. A fenntartható fejlődés feltételei: az infrastruktúra – megfelelő út-, csatorna-, vasút-, légi és kikötői hálózat – fejlesztése, a biztonságos energiaellátás bővítése. Mindehhez, a nagy súlyú szociális gondok kezelése vagy a válságot élő mezőgazdasági szektor szanálása mellett, Indiának mai fejlettségi szintjéből ítélve vélhetőleg rendelkezésre állnak majd az eszközei. Ugyancsak vannak feladatok az intézményi faktor oldaláról: ésszerű határt szabni a szövetségi állam mintaszerű szerkezeti demokráciáján belül elharapózó bürokratizáltságnak és a beleékelődő korrupciónak.

India gazdasági növekedésének lehetőségei – szemben újra csak Kínával, Kína mindmáig központosított és ellenőrzött gazdaságával – fejlődő demokratikus berendezkedéséből fakadó szabadpiaci viszonyaiban rejlenek, melyek az egyének vállalkozókedvét a megfelelő mozgáspontokra terelik, és segítik kibontakozását. Az elemzők gyakran kiemelik az indiai „emberek" ezen a téren is megmutatkozó vérbeli tehetségét, amit olykor India más nemzetekével összehasonlíthatatlan szélességű, kiegyenlítetten föderalizált és regionalizált etnikai-kulturális pluralizmusából, a mentalitások, színek kölcsönös serkentőhatásából, a régiók gyümölcsöző versengéséből vezetnek le. (Még ha a 18 hivatalos nyelv és az egymillió lakosnál bővebb körben beszélt további 35 kiemelt nyelv szerinti széttagolódás az angol összekötő nyelv nélkül inkább nehézségnek számít is.) A képességek tárháza bővített újratermelődést élvez két irányból is. Először is demográfiailag: közel másfélmilliárdnyi (Kínát megelőző), átlagéletkorában fiatalodó lakosságával, melynek új nemzedékei nagy arányú iskolázási programban vesznek részt. Másrészt a mindmáig meglévő, de vékonyodó legalsó kasztok népes tartalékával: az utóbbi időben ez a tartalék évi 1 százalékkal lép a nyomor és elesettség küszöbe fölé. (Köszönhetően elsősorban a foglalkoztatási politika rendszerén belül törvényileg előírt „kaszt-kvótának", ami más oldalról ugyanakkor teherként nehezedik a munkáltatóra és rajta keresztül a gazdaságra.) A társadalmi mobilitás e progresszív eleme feltehetőleg erősödhet is a továbbiakban. A mobilitás másik, fontos eleme: a tehetős középosztály kiszélesülése, nyilvánvalóan az iskolázottság szélesedésének függvényében; köre ma becslésszerűleg elérheti a 250 milliót, ami elemi erővel serkenti a belpiacot.

India felemelkedésének folyamata egyébként nem annyira új keletű, mint amennyire látszik: visszanyúlik a nyolcvanas évek elejére, bár csak 1991 körül kaptak erősebb lökést a változások – Manmóhan Szingh jelenlegi miniszterelnök, akkor pénzügyminiszterként keresztülvitt liberalizációs reformjaival. A helyzet kulcsa a függetlenség kivívása óta vezető Nemzeti Kongresszus Párt kezébe voltak és vannak ma is

letéve, miután vezetői elérkezettnek látták az időt az első évtizedek sok tekintetben kényszerű központosító logikájának és egyfajta „el nem kötelezett" szocializmus-elképzelésének fokozatos lebontására. Reformok hosszú sora volt hivatott teret adni a változásoknak, melyek a különböző politikai érdekek hálójában csak lassan haladhattak előre. A kormányzó koalíció baloldali szövetségesei mai napig igyekeznek útját állni az állami vállalatok privatizációjának vagy az élelmiszerár-támogatások csökkentésének. A fékek sorában foglal helyet a hindu nacionalista, moszlimellenes Bharatiya Janata párt, etnikai nyomásgyakorlást is bevető partikuláris hatalmi törekvése (kormányon 1998–2004 között), amidőn konzervatív elitje nehezen békél a szélesebb alapokon álló új elittel.

India a gazdasági felemelkedés fontolva haladó, de ma már visszafordíthatatlan útjára lépve fokozatosan átrendezte viszonyát térségi környezetével és a szélesebb világgal is. Pakisztánnal a kölcsönös elrettentésül szolgáló atomarzenál birtokában, a sorozatos villongások ellenére, eljutott a területi viták tárgyalásos rendezésének küszöbéig, Kínával és az USA-val az érdekek kölcsönös tiszteletben tartásáig. Ez utóbbi kapcsolatviszony rendeződése a szovjet blokk felbomlása nyomán nem is lehetett meglepő, de sokat tett hozzá a nukleáris tényező is. Az Egyesült Államokban élő vagy dolgozó kétmilliónyi indiai: a kapcsolatok szorosabbra fűzésének záloga – a technológiai összeszövődésen keresztül is. Hatalmi igényt a térségben India még nem artikulált, igényelt viszont megkülönböztetett tisztséget az ENSZ-ben. Az „önállóság és függetlenség" szerény doktrínájának vége, a nemzetek hierarchiájában bizonyosan igyekszik majd egy fokkal feljebb lépni. A gazdasági és kulturális reputációja hovatovább meg is lesz hozzá. A „nagy biznisz" és a mélynyomorúság újmódi, globalizációs ellentéte mai formájában a régi, legendás időket idézi vissza, de India társadalmát az elektronikai mintavárosok világa a világcivilizáció élvonalába lendíti.

Komáromi Sándor

Holokauszt-regény – a mese, a humor és a szatíra nyelvén (Edgar Hilsenrath)

Sienerth, Stefan: Schreiben entlang der Lebenslinien. Gespräch mit Edgar Hilsenrath. = Spiegelungen, 1. Jg. 2006. 3. H. 25–33. p.

Az egyetemi intézetté (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München) átalakult Délkelet-német Kulturális Intézet (Südostdeutsches Kulturwerk) neves folyóiratát *(Südostdeutsche Vierteljahresblätter)* is új folyammal, új címmel viszi tovább. Így csak folytatódik a régi portré-interjú sorozat, melynek interjúalanya ezúttal a második világháborús moldvai – bukovinai tapasztalatokból merítő, most nyolcvanéves Edgar Hilsenrath.

Legismertebb regénye: *Der Nazi & der Frisör* (1977; magyar kiadása: A náci és a borbély, 1978) a külsőre kevésbé tipikusan „árja" borbély, majd SS-lágerőrmester elmés történetét meséli el, aki a háború után egyik zsidó áldozatának (korábbi ismerősének) az identitását veszi fel, hogy hosszú időn át meghúzza magát – hol is máshol, mint éppen Palesztinában és a későbbi Izraelben, ahol nem keresték. A könyv a horror és a szarkazmus maró hatású keveréke, amely nem ismer irgalmat sem a tettesek bújtatásával, sem a mindenoldalú felelősség-elhárítással kapcsolatban. Hilsenrath szatirikus paradigmája nem egykönnyen törte át az emlékezet magasztos gyászba vagy száraz dokumentációba merevült megszokását.

Hilsenrath 1926-ban Lipcsében született németországi zsidó, de a család az egyik szülői részről a régi bukovinai Szeret városkában bírt kiterjedt rokonsággal, akiket még békeidőben gyakran látogattak, majd 1938-ban, nem sokkal a „kristályéjszaka" előtt, oda is menekültek. Rá három évre itt érte utol őket a náci veszedelem. Hilsenrath a gettóból (Mogilov-Podolszk, Transznisztria) szabadulva Palesztina, majd onnan Franciaország felé vette az útját, végül az '50-es évek elejétől az Egyesült Államokban próbált szerencsét. Itt kezdte írni gettó-élményét és a túlélők felszabadulástörténetét kendőzetlen nyerseséggel, egyelőre a szatírán innen feldolgozó első regényét *Nacht* ('Éjszaka') címmel, mely hosszas hányattatás után 1964-ben jelent meg Münchenben. Az eleve szűk példányszámban kiadott kötetet a kiadó (Kindler) az elutasító vélemények hatására egyébként visszavonta. A regény fő jellegzetessége: a kihalt romváros területén összevont óriásgettó éhezéssel, járványokkal sújtott nyomorúságának bemutatása, ahol a túlélés utolsó ösztöne – a rabtartók elévülhetetlen bűnéből – egymás ellen fordítja magukat a lakókat is. A művet az amerikai kiadás mentette

meg a német irodalom számára, ahol majdnem bestsellerként fogadták, mint majd *A náci és a borbély*-t is, melyet szerzője már nem is kínált fel német kiadónak az angol fordítás megjelenése előtt.

Ezután már a hazai siker és elismerés sem maradhatott el. Az író hazaköltözik Németországba, a jó ösztönű irodalmi kiskiadó (Literarischer Verlag Helmut Braun) az új regény mellett (1977) felvállalja az előzőt is (1978), és sorban az új műveket. Az idő őt igazolja. Hilsenrath írói programja akadály nélkül folytatódhat tovább – önéletrajzi regényekkel, elbeszélésekkel és mindenekelőtt a *Jossel Wassermanns Heimkehr* ('Jossel Wassermann hazatérése', 1993) című regénnyel, amely a gyermek- és ifjúkori alapélményt: Szeret és a környék még élő hagyományát, jiddissel kevert kultúráját – pusztulása előtt a huszonnegyedik órában – idézi meg, sötét jövendőjéből visszafejtve. Moldva zsidó meséi, fortélyos népi humora ragyog fel fekete keretben a könyv lapjain, az áttétel látszólag érzelemmentes költőiségével.

Hilsenrath időközben arra is vette a bátorságot és a kiterjedt történeti-kulturális háttérkutatás fáradságát, hogy a soá történeti előképeként, a maga részéről mesékbe és legendákba beleburkolva, Franz Werfel Musza Dag-regénye után újra feldolgozza az örmény holokauszt tragédiáját – *Das Märchen vom letzten Gedanken* ('Az utolsó gondolat meséje', 1989) címmel. Az örmény holokauszt-feldolgozás mese-paradigmája tulajdonképp a Jossel Wassermann-regényben továbbfejlesztett módszer első kipróbálásának is tekinthető. A mű örmény megjelenése nyomán az örmény állam nemrégiben magas kitüntetést adományozott írójának, a jereváni egyetem pedig díszdoktorává avatta, míg előzőleg a török kiadás nyolc hónapi börtönbüntetésébe került a kiadójának.

Az interjú módszeresen végigköveti az életrajz és az írói pálya főbb állomásait. A pálya nem érdektelen tartozéka: íróként megőrizte nyelvét, s noha több élethelyzetben is alkalma nyílt volna nyelvcserére, a megélt ősmiliő hiteles nyelvét is megőrizte. Hilsenrath számára az a lehetőség is megadatott, hogy kortapasztalatának hosszú időn át vasfüggönnyel elzárt eredeti helyszíneit utóbb újra felkeresse, és megélje ezek tökéletesen megváltozott, új életét, ahol régi lakóira, elmúlt állapotaira nem is emlékeznek. A hiteles helyszíneken (melyek ma két országban: Romániában és Ukrajnában találhatók meg) a maga személyes közreműködésével készített dokumentumfilmek örökítették meg egymás tükrében a múltat és jelent. Ez a jelen nem lenne teljes a múlt üzenetének befogadása nélkül. A kortanú az elkötelezett túlélő nyugtalanságával és az alkotó szenvedélyével megtette a magáét. Több művének számos idegen nyelvű fordítása mellé várná köteteinek román, illetve ukrán átültetését.

Komáromi Sándor

Bukarest – Zürichben? Különös írósors, nyelvváltással

Craciun, Ioana: „Spricht Gott fremde Sprachen?..." Die Erfahrung der Fremde in den Romanen Aglaja Veteranyis. = Spiegelungen, 1. Jg. 3. H. 34–40. p.

Rangos stuttgarti kiadó néhány évvel ezelőtti újdonsága volt az elsőkönyves Aglaja Veteranyi (1962–2002) különös költői groteszket formázó kisregénye: *Warum das Kind in der Polenta kocht* (1999; magyar kiadása, melyből idézünk: *A gyermek a forró puliszkába esett*, 2003), melyet később még egy kisregény: *Das Regal der letzten Atemzüge* ('A végső sóhajok polca'), továbbá egy elbeszéléskötet: *Vom geräumten Meer, den gemieteten Socken und Frau Butter* ('Az eltűnt tenger, a kölcsönzokni...', mindkettő 2004) követett. Ez utóbbiak megjelenését a szerző már nem is érte meg: 2002 folyamán leszámolt a saját életével.

Aglaja Veteranyi a bukaresti Állami Cirkusz külföldre szökött mutatványos famíliájának törékeny alkatú, annál érzékenyebb tehetségű, a szökés idején ötéves leánygyermeke. Anyja és velük lévő nagynénje román, idősebb féltestvére inkább cigány, ők közvetítik számára az otthoni környezet és kötődés emlékezetét. Az apa („bohóc, akrobata és gengszter") a magyarnak mondott származásával (ezzel egybehangzó a családi név) eléggé magára marad ebben az együttesben. Hosszú vándorlások után Zürichben kötnek ki, ahol varietékben keresik a megélhetésüket. (Érdekes, hogy a 20. század első feléből is ismert egy keletről jött cirkuszi ivadék Zürichben, akiből német nyelvű költő lett ott helyben: Marton Jenő, 1905–1958.) A vándorélet következtében sokáig analfabétának számító Aglaja nagy nehezen iskolába kerül, majd színészeti stúdiókat látogat, és alternatív csoportok pártfogolják. Végül írni kezd. Már első részközléseit érdeklődés fogadja, különböző díjakat nyer. A három vékonyka kötetbe belefoglalt, aforisztikus tömörítésű írások a gyermeki és a félig serdült fiatal tudat naiv észleleteiből épülnek fel, melyek a furcsa családi ötszög történéseinek kereteiben átfogják az idegenbe szakadt létezés („a családom külföldön széttörött, akár az üveg"; „itt minden ország külföld"), a mutatványos életforma mint nagyon megbízhatatlan megélhetés, az artistára leselkedő mindennapi veszély elemeit. („Egész nap arra várok, hogy éjszaka legyen. Ha anyám nem esik le a trapézról, előadás után mindannyian tyúkhúslevest eszünk.") A „normától" többszörösen elütő meghatározottságok: a bohém, a mutatványos, az útonjáró és a menekült élet paradigmái együttesen érlelik a fiatal én-hős katarzisát. Ennek egyik súlypontjában mindenesetre a haza, a rokoni kör, a szerves életközösség elvesztése áll. („A hazámat csak az illatáról ismerem. Olyan illata van, mint anyám főztjének." – „A nagynéném mindig grízes süteményt süt a holtaknak Smarties-díszí-

téssel. De mi esszük meg végül, mert nincs ortodox templom a közelben, ahol adakozhatnánk. Anyám sír evés közben, és felsorolja a család halottait.")

A szereplők a „diktátor" eszelős törvényei elől menekültek ugyan, s még a felszabadító idegenben is rettegnek az ügynökeitől („a kémek a falak közötti titkos járatokban közlekednek"), a politikai szabadság viszonyai között ugyanakkor veszendőbe megy mindaz az érzelmi, tapasztalati támasz, amit az „otthonlét" napi keretei nyújtottak. Veteranyi észleleteiben (a sajátjai mellett a felnőtt családtagokéit is képviselve) élesen ütközik egymásnak a hátrahagyott világ és a szokatlan idegen környezet más-más megszokása, ösztöne, észjárása. Ezzel írásai odasorakoznak a mai német irodalom ama új szárnyához, amely az idegenből honosodott közösségek török és más nyelvi gyökerű tehetségeiből szerveződik („Ausländerliteratur"). A típus román–német viszonylata emellett a diktatúrában megnyomorított, de önmagában a demokrácia szabadságával sem boldogított egyén problematikájával bővíti az ütköztetések körét.

Veteranyi íróvá válásában kétségkívül meghatározó szerepe van a nyelv, a nyelvek, a sokféle nyelv eleinte riasztó élményének. („Apámnak más az anyanyelve, mint a miénk, [...] itt szinte minden mondatban más nyelven beszél..."; „Minden nyelven más jelenti ugyanazt..."; „Isten más nyelven is beszél? A külföldieket is érti? Vagy apró üvegkabinokban ülő angyalok fordítanak talán?") Ezt a sokféleségben megmutatkozó egyetemes hontalanságot kell visszafordítania valahogy egy kiválasztott, anyanyelvet helyettesítő idegen nyelvre. Elbeszélésszövetének talán legérzékletesebb mintája a nyelvi kontrasztálásban fedhető fel. A lassanként helyettes-nyelvvé váló német az a felület, amelyen kirajzolódnak egyszerre a nyelvvesztés és a „megmentésére" tett erőfeszítés kiszámítottan tudatos, játékos nyomai, hol a román szóalkotási logika, hol egy-egy képes kifejezés (közmondás, szólás és néprajzi motívum) szóelemenként lefordított beemelésével. Ez utóbbiak közé tartozik a könyvcímekben szereplő „gyermek a forró puliszkában" vagy az „végső sóhajok polca" motívuma is.

Komáromi Sándor

SZEMLE – Kisebbségek nyelvhasználata

Az oroszajkú fiatalok kulturális beilleszkedésének módjai Lettországban: az érzékelt diszkrimináció és a lett nyelvtudás

Pisarenko, Olga: The Acculturation Modes of Russian Speaking Adolescents in Latvia: Perceived Discrimination and Knowledge of the Latvian Language in Europe-Asia Studies, 58. Vol. 2006. 5. no. July 751–773. p.

A Szovjetunió összeomlásának rendkívül nagy hatása volt a volt szovjet köztársaságok etnikai identitásának kialakulására. Az összeomlás olyan helyzetet teremtett, hogy 25 millió orosz nemzetiségű lakos rekedt Oroszország határain kívül, és többé nem a többségi nemzethez tartoztak, hanem kisebbségi lakosként vagy betelepülőként, vagy ahogy egyes kutatók tekintik őket, az orosz diaszpóra vagy az orosz telepes közösség tagjaiként voltak jelen. Ezeknek az oroszoknak a helyzete meglehetősen egyedi. Ahogy arra Shafir rámutatott, ez egy hibrid csoport, amely valahol a kisebbség és a bevándorló lakosság között helyezkedik el, mivel csak a Szovjetunió összeomlásával kerültek kisebbségi helyzetbe. Rendkívüli jelentőségű felderíteni, hogy miként alkalmazkodnak az újonnan vagy újból megszületett államokban betöltött helyzetükhöz, és milyen kulturális alkalmazkodási stratégiákat választanak. Mivel az identitás megváltozása és a kulturális alkalmazkodás időigényes folyamatok, és főként a fiatalabb generációt érintik, döntő jelentőségűek az orosz serdülők körében végzett kutatások. A béke és a társadalmi integráció a volt szovjet köztársaságokban nagyban függ ezeknek a serdülőknek a sikeres kulturális alkalmazkodásától és beilleszkedésétől.

A tanulmány Lettországot mint különleges jelentőségű példát vizsgálja az orosz beilleszkedés szempontjából. Kazahsztán után ugyanis Lettország rendelkezik a legnagyobb arányú orosz nemzetiségű lakossággal az összlakossághoz képest (29%). Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szovjet időszak alatt a szlávok eloroszosítása volt jellemző. A mai demográfiai vonalak többnyire inkább nyelvi, mint etnikai határok, mivel Lettország lakossága gyakorta lett és orosz ajkú lakosságra különül el. Ezen folyamatok eredményeként egy „orosz ajkúnak" nevezett kisebbségi csoport jelent meg, amely még mindig identitásának kialakítására törekszik. Ha Lettországban bármilyen kutatást végzünk etnikai kisebbségek vagy bevándorlók tekintetében, elsőként azt kell eldöntenünk, hogy a kisebbséget etnikai származása vagy anyanyelve alapján határozzuk

meg. Az orosz nyelvű iskolák állnak e tanulmány középpontjában, mivel szorosan kapcsolódnak a kisebbségi oktatási reformhoz, és gyakran nem csak orosz nemzetiségű gyerekek tanulnak bennük. Ezért az anyanyelv az etnikai származás vagy identitás elé került a válaszadók kiválasztásánál és a további elemzésnél. Mindazonáltal ez a tanulmány orosz ajkú serdülőket vizsgál Lettországban, különös tekintettel Lettország fővárosára, Rigára.

Jelen írás célja, hogy feltárja az orosz nemzetiségű serdülők kulturális alkalmazkodási stratégiáit Lettországban. A kutatás alapkérdései a következők voltak:

- Milyen kulturális alkalmazkodási stratégiákat választanak az orosz nemzetiségű fiatalok Lettországban?
- Van-e kapcsolat az alkalmazkodási stratégia választása és a személy neme vagy állampolgársága között?
- Milyen hatással van a lett nyelvtudás a stratégiaválasztásra?
- Milyen hatással van az érzékelt diszkrimináció a kulturális alkalmazkodási stratégia kiválasztására?

A következő feltételezéseket tesztelték:

1. Az orosz ajkú serdülők körében a leginkább kedvelt stratégia az integráció és a legkevésbé a marginalizálódás.
2. Számottevő összefüggés van a fiatalok neme és kulturális alkalmazkodási lehetőségei között.
3. Jelentős összefüggés van a kulturális alkalmazkodási lehetőségek és az állampolgárság között.
4. Nincsen rendszeres statisztikailag jelentős összefüggés a lett nyelvtudás és a kulturális alkalmazkodási stratégiák között.
5. Statisztikailag jelentős összefüggés van az érzékelt diszkrimináció és a kulturális alkalmazkodási stratégiák között.

A cikk négy részből áll. Az elsőben áttekint néhány tanulmányt, amelyek a Lettországban élő etnikai kisebbségek serdülőkorú tagjainak kulturális alkalmazkodási folyamatairól készültek az etnikai kisebbségen és bevándorló serdülőcsoportokon belül. Ezt követi a kutatás módszerének leírása. Majd a tanulmány eredményeinek bemutatása következik, végül a következtetések és további kutatást igénylő területek kerülnek megvitatásra.

A kutatás eredményeként a szerző igazoltnak látja, hogy a kulturális alkalmazkodási stratégia bizonyos mértékben függ a személy nemétől, noha előzetes felmérések ezzel ellentétes eredményeket hoztak. A nőnemű kisebbségiek alkalmazkodóbbak, és gyakrabban választják az integráció stratégiáját, mint a hímneműek, valamint a kevésbé integrált fiúk az elkülönülést és a marginalizálódást nagyobb arány-

ban preferálják, mint a lányok. Úgy tűnik, hogy a Lettországban élő orosz ajkú lányok közül többen és/vagy jobban beszélnek lettül, mint a fiúk. Ha az idegen nyelv ismeretét és a személy német is figyelembe vesszük, kijelenthetjük, hogy az orosz ajkú lányok Lettországban nagyobb valószínűséggel választanak integrációs stratégiát, mint ugyanahhoz a csoporthoz tartozó fiúk. A tanulmány a nyelvismeret és a kulturális alkalmazkodás közti kapcsolatot is igazolta.

A kutatás eredményei egyértelmű iránymutatással szolgálnak a jövőben elvégzendő kutatások számára, mely szerint érdekes és hasznos lenne feltárni, hogy többek között a többségi nemzet hozzáállása, illetve politikája milyen hatással van a kulturális alkalmazkodási stratégia kiválasztására.

Bosznay Csaba

SZEMLE – Kisebbségek kultúrája

Az új brit iskolák Pekingben

Collins, Michael: The New British Schools in Beijing = Contemporary Review, 1677, no. 2005. 210–215. p.

A brit oktatási rendszer a képzés minőségét tekintve nemzetközi tekintélynek örvend, és a tengerentúli brit iskolák a diákok ezreit fogadják a világ számos részéből. Nem meglepő tehát, hogy három brit iskola, a British School of Beijing, Dulwich College China és a Harrow International School Beijing is megnyitotta kapuit Pekingben.

A brit oktatási hagyományok évtizedek, sőt évszázadok során alakultak ki olyan független iskolák vezetésével, mint Eton, Harrow és Winchester, melyek munkáját a kormány elősegítette, és figyelemmel követte. A brit oktatás elkötelezettsége a teljes személyiség fejlesztése irányában egyértelmű: a tanulás fontos, de önmagában nem elégséges. A fiataloknak képesnek kell lenniük felfedezni az őket körülvevő világot, önállóan gondolkodni és véleményt alkotni, másokkal kapcsolatokat építeni és testi fejlődésüket sportolással elősegíteni, valamint megtapasztalni a felelősséget. Míg a brit oktatás mélyen az európai tradíciókban gyökerezik, boldogan teszi magáévá ezeket a szélesebb célkitűzéseket. Egyes tengerentúli iskolák miközben „brit iskolaként" hirdetik magukat, és tanítási nyelvük az angol, nem követik Anglia és Wales nemzeti alaptantervét, amely pontos meghatározásokat tartalmaz mind tantárgyi, mind más célok tekintetében, melyeknek elérését szabványosított tesztekkel mérik. Ezzel egyide-

jűleg sok iskola, melyeknek oktatási programja a brit alaptanterven nyugszik, sokkal inkább „nemzetközi iskola"-ként hirdeti magát, mellyel a diákjai között jelen lévő nagyszámú különböző nemzetiségre utal. Mindkét esetben a szülők, akik egy brit iskolát választanak, mindenütt a világon biztosak lehetnek abban, hogy az intézmény a nemzeti alaptantervet fogja követni, és hogy annak eredményei összevethetők lesznek az Egyesült Királysággal, ahol a kormány monitorozó tevékenysége a minőség garanciája. Ami az Egyesült Királyságon kívüli iskoláztatást illeti, teljesen magán kézben van, a brit kormány nem működtet vagy támogat semmilyen iskolát (kivéve a brit fegyveres erők és néhány helyütt az EU brit tisztségviselői gyermekeinek iskoláit). Ennek ellenére a brit iskolák széles választékát találjuk világszerte, kicsiket és nagyokat, általános, közép és más, minden korosztály számára igénybe vehető iskolákat. Egyeseket vállalkozások vagy magánszemélyek alapítottak, míg másoknak szülők vagy tanárok a tulajdonosai. A brit kormány semmilyen módon nem felügyeli ezeket az iskolákat, noha különböző mértékig a házigazda ország hatóságai felügyelhetik őket.

Jelenleg Kínában a gyerekek csak tizenhat éves koruk után iratkozhatnak külföldi tulajdonú iskolába, de több brit iskola megnyitása Kína-szerte azon a várakozáson alapszik, hogy könnyíteni fognak ezen a korlátozáson. Az, hogy az anyaiskolák múltbeli hagyományai, mint pl. öltözködés, dalok, az iskola nyelvezete vagy a rendszeres keresztény istentisztelet, mennyire ültethetők át és relevánsak új környezetükben, máig is vita tárgyát képezi. Sokkal fontosabb azonban az erkölcsiség és az elvárások, melyekre India jó példát szolgáltat. Az iskolák bevezetik diákjaikat a különböző vallások és kultúrák ismeretanyagába, és a nyugati keresztény erkölcsi értékek elsajátítására ösztökélik tanulóikat, de azokra ezen értékek közül, amelyek minden vallás számára közösek. Mindazonáltal a tradícióknak időre van szükségük a kialakuláshoz, és kétségtelen, hogy az iskolák többségében a nem brit tanulók éppen olyan egészséges saját hagyományokat fognak kialakítani, mint az anyaiskolák. Eközben a legtöbb iskolában választható nyelv a mandarin (kínai), amely nemcsak lehetővé teszi a diákok számára azt, hogy fenntartsák kötelékeiket a helyi kultúrával, de az iskolákat is segítik abban, hogy a helyi közösségekkel megfelelő kapcsolatot építsenek ki, és megalapozzák saját identitásukat és hálózatukat. Pekingben a brit képzés e három úttörő vállalkozásának nemcsak jó kilátásai vannak egy jelentőségteljes szerep kialakítására, de nemzetközi képzési modellt is alkothatnak.

Bosznay Csaba

SZEMLE – Kisebbségi politika

Irán Afganisztán-politikája

M. Milani, Mohsen: Iran's Policy Towards Afghanistan = Middle East Journal, 60. Vol. 2006. 2. no. Spring 235–256. p.

1979 óta Irán afganisztáni célja megváltozott, de kívánatos maradt a stabil, független Afganisztán egyrészt mint ütközőzóna, másrészt mint Teherán-barát kabuli kormányzat, amely az ország nemzeti sokszínűségét is tükrözi. Ezen célok érdekében Irán létrehozott egy „befolyási övezetet" Afganisztánon belül. A szovjet megszállás alatt (1979–1988) a síiták támogatásával tettek szert ideológiai befolyásra. Majd egyesítve a hatalomra emelkedett perzsa és urdu nyelvű kisebbségeket, politikai befolyási övezetet is kialakítottak. Meglepően lassan felismerve a tálibok jelentette fenyegetést, terjesztették ki befolyásukat a belső ellenállásra ellensúlyozandó a Kabul–Iszlamabad–Rijad tengelyt. Afganisztán felszabadulását követően az újjáépítésben való részvétellel gazdasági területen is erős bázisokat alakítottak ki.

A szakértők között nagy az egyetértés abban, hogy Irán jelentős szerepet játszott az 1979-es szovjet megszállást követő viharos afganisztáni eseményekben. Ennek a szerepnek a hatása és következményei képezik vita tárgyát.

Irán afganisztáni ideológiai befolyásának kialakításában szerepet játszott Muhammad Reza iráni sah. Miután Zaher sah afgán uralkodó hatalmát 1973 júliusában Muhammad Daud Khan puccsal megdöntötte, Reza érzékelte a köztársaság szovjetek felé történő orientációját. Eleinte a monarchia visszaállítására törekedett, de Zaher sah alkalmatlansága miatt taktikát változtatott, és igyekezett kibékíteni Daudot. Mire Daud elkezdett volna Irán felé közeledni, 1978 áprilisában Reza hatalmát is megdöntötték, és puccs által Khomeini Ajatollah került Irán élére. Az 1979-es szovjet megszállást követően Khomeini nehéz helyzetbe került, mivel nem szállhatott szembe a Szovjetunióval, de azt sem tűrhette, hogy Afganisztánt hitetlenek szállják meg. A szovjet megszállás kezdete egybeesett Irán és az Egyesült Államok több évtizedes szövetségének felbomlásával a Teheráni túszdráma miatt. Irán erősödő elszigetelődése és az USA általi fenyegetés ellensúlyozása miatt a Szovjetunió felé kezdett közeledni. Igaz, hogy Teherán nem tudta elfogadni az afganisztáni megszállást, de arra mindig gondosan ügyeltek, hogy politikájuk ne tegye tönkre visszavonhatatlanul az egyébként gyümölcsöző moszkvai kapcsolatokat.

Emellett nem Afganisztán volt a legfontosabb kérdés az iráni külpolitikában, hanem az Irakkal folytatott már-már inkább romantikus eszméken, mint a realitás talaján nyugvó háború megnyerése. Amikor Irán 1982-ben kiűzte területéről az idegen csapatokat, és behatolt Irak területére, meg lett volna a lehetőség a háború befejezésére, de Teherán inkább elkövette azt a stratégiai baklövést, hogy Irak kapitulációját követelte. Így még további hat évig folytatódott ez a haszontalan és őrült háború, mely több ezer ember halálát, és az infrastruktúra jó részének pusztulását okozta mindkét államban.

Irán az „afgán adut" használta fel Moszkvával szemben, az iraki fegyverutánpótlás és az amerikai fenyegetettség csökkentése, valamint belpolitikai céljai érdekében. Irán afganisztáni politikájának lényege az ideológiai befolyás megteremtése volt a lakosság 20%-át kitevő, a kommunista kormányzattal szembehelyezkedő síiták mobilizálása segítségével. Teherán síita központú politikája a történelmileg elnyomott és elszigetelt Hazarasi, Qizilbashi és Farsiwansi síiták egyesítését célozta meg. Segítették őket anyagilag, reményt adtak nekik, és egy aktivista generációt képeztek, amely szoros kapcsolatokat ápolt az afgán ulamával. Az afgán menekültek iráni jelenléte lehetőséget biztosított Teherán számára, hogy egy ügyes, kellő időben bevethető erőt hozzon létre.

Irán afganisztáni politikájáról nem az árul el legtöbbet, amit tettek, hanem amit nem tettek meg. Teherán nem vállalta a frontvonal szerepét és a részvételt a „Washington–Iszlamabad–Rijad" tengelyen, mely nagyban támogatta a pakisztáni bázisú ellenállást. Ugyan nem ásták alá az ellenállást, és nyilvánosan támogatták is azt mint az illegális megszállás elleni legális mozgalmat, de kényesen ügyeltek a három fő támogatótól való távolság megtartására.

A szovjetek képtelenek voltak stabilizálni Afganisztánt, így a Vörös Hadseregnek ki kellett vonulnia, ami felgyorsította a Szovjetunió összeomlását. A szovjet kivonulásról folytatott tárgyalások során Moszkva és Washington biztosította egymást, hogy nem avatkoznak bele az ország eseményeibe sem gazdasági, sem stratégiai szempontból, így egy veszélyes vákuum keletkezett, mely az országot Pakisztán, Irán és Szaúd-Arábia közti csatatérré alakította. Szaúd-Arábia és Pakisztán célja a Najibollah-kormány megdöntése, és egy számukra engedelmesebb, egyéni érdekeiknek jobban megfelelő vezetés megteremtése volt, ami meghaladta a lehetőségeiket.

Miközben az iráni külpolitika több esetben szélsőséges és kalandor, afganisztáni tevékenységüket inkább a mérsékeltség és a stabilitásra törekvés jellemezte. Kijózanító idézni Barnett R. Rubin, vezető Afganisztán-szakértő szavait, melyek szerint: „a '80-as években

az Egyesült Államok indirekt módon a fundamentalistákat támogatta, miközben Irán a mérsékeltek kedvében járt". Irán, mint a többi regionális résztvevő felerősítette a véres afgán polgárháborút. A tálib rezsim megdöntése érdekében Teherán ugyanazon erőket támogatta, mint az Egyesült Államok. Afganisztán felszabadulását követően, Irán mérsékelt politikát folytat, és részt vesz az ország rekonstrukciójában. Afganisztáni politikájuk némely tekintetben ellentétes az Államok érdekeivel, de a két országnak vannak közös céljai. E célok között szerepel a stabil, táliboktól és az Al-Kaidától mentes Afganisztán megteremtése, az ország újjáépítése és a narkotikumok elleni küzdelem. A tálibok eltávolításával és új kormány létrehozásával az Egyesült Államok és Irán számos kritikus pillanatban együttműködött, és ez a folyamat megteremtette a közös fellépés működő modelljét. Tanácsos lenne, ha az említett forgatókönyv fejezeteit átlapozva a jövőben a tárgyalások mellett döntenének. Habár Irán Afganisztán és Irak tekintetében kedvezőbb pozícióban van, mint a megelőző évtizedekben, Teheránnak nem szabad megfeledkeznie arról, hogy az USA az Irakban és Afganisztánban állomásozó 150 000 katonával tulajdonképpen bekerítette Iránt. Teherán számára célszerű lenne valamilyen formában megegyezni az Egyesült Államokkal, hogy az eddig elért eredményeit megszilárdíthassa. A nukleáris programjuk miatti USA-val való katonai konfrontáció esetén Irán kétségtelenül képes lenne az USA helyzetét Afganisztánban, Libanonban és Irakban megnehezíteni, de egy ilyen konfliktus esetén aránytalanul többet veszítene, mint az Egyesült Államok.

Bosznay Csaba

Jobbközép pártok Szlovákiában: kudarcoktól a sikerig

Meseznikov, Grigorij: Center-Right Parties in Slovakia: From Failures to Success = Why We Lost, Bratislava, Int. Republican Inst., 2005. 119–132. p.

A Szlovák Köztársaság cseh szomszédjával osztozik az Európa legfiatalabb független állama címen. 1993-as születésétől kezdődően fejlődése két alapvető szakaszra különíthető el. Az első szakaszban a Szlovákiáról kialakult nemzetközi kép az volt, hogy „egy fekete lyuk Közép-Európában" és egy deviáns ország. Ez akadályozta meg az ország euroatlanti integrációját 1993 és 1998 között. A második szakasz radikális gazdasági, társadalmi reformok időszaka volt, melynek során megerősítették a demokráciát és az ország visszatért az integráció ösvényére 1998 és 2005 között. 2002 óta Szlovákia Közép-Európa „reform-tigrise".

A kulcsfontosságú tényezők egyike, amelyek befolyásolták Szlovákia fejlődését 1993-tól kezdődően, a politikai erők megoszlása, különös tekintettel a jobbközép pártok pozícióira a pártok rendszerén belül. Erejük a parlamenti választásokon megszerzett támogatottságukból, belső szervezeti kohéziójukból és az állami intézményekben birtokolt pozíciójukból származik. Erősségük még, hogy jól képesek szövetségeket és koalíciós megállapodásokat kötni egymással, illetve más politikai vagy ideológiai alapokon működő pártokkal, továbbá a hatékony pártszerkezet, ügyes politikai vezetők és azok kapcsolata a párton kívüliekkel, valamint programjaik. Erényeik meghatározó szerepet játszanak az ország fejlődési irányának kijelölésében.

A jobbközép, konzervatív, kereszténydemokrata és liberális politikai csoportosulások pozícióit olyan tényezők befolyásolták, mint:

- a '90-es évek társadalmi fejlődésének folyamata, melyet a független állam létrejötte, az átalakulási folyamat jellege és a politikai rezsim identitásának megalkotása jelentett 1993 és 1998 között
- a pártrendszeren belül az egyes részek (bal és jobb vagy demokraták kontra nemzeti populisták) közti megoszlás támogatottság tekintetében
- újrarendeződés a jobbközép szegmensen belül, melyet egymással versengő és pörlekedő pártközi kapcsolatok jellemeztek
- a liberális oldal időről időre történő kiürülése, majd feltöltése új liberális formációkkal
- a lakosság politikai és társadalmi, kulturális orientációja és a szavazók azonosulásának mértéke nem baloldali ideológiákkal
- relatív a folytonosságbeli hiány, már ami a helyi pártpolitikát illeti
- illetve annak a mértéke, hogy az egyes pártok mennyiben képezik nemzetközi pártszervezetek (pl. Európai Néppárt, Európai Demokratikus Unió, Liberális Internacionálé, Kereszténydemokrata Internacionálé ...) részét.

1990-től kezdődően sok párt tekintette magát liberálisnak, konzervatívnak vagy kereszténydemokratának. Egyesek eltűntek közülük, míg mások hasonló ideológiai hátterű pártokkal egyesültek, vagy máig is független formációként működnek:

- a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH), amely 1990 óta létezik, és konzervatív keresztény politikai erőként határozza meg önmagát

- a Szlovák Demokrata és Keresztény Unió (SDKÚ), amely 2000-ben alakult a Demokrata Unió (DÚ), illetve a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) egyik frakciójának egyesülésével
- az 1998-ban alakult Magyar Koalíció Pártja (SMK), amely a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség érdekeit képviselő három pártot egyesíti
- az Új Polgárság Szövetsége (ANO) egy 2001-ben alakult liberális politikai párt
- a Demokrata Párt (DS) egy polgári jobboldali párt a történelmi DS örököse, amely az 1944-es antifasiszta szlovák nemzeti felkelés idején alakult. 1993–1994 során egyes kisebb, hasonló orientációjú pártokkal egyesült.

A pártérdekek hatékony érvényesítése, illetve az ország általános fejlődésének szempontjából nézve a jobbközép pártok teljesítményét mindenképpen sikeresként kell értékelnünk Szlovákiában. Ez a siker konkrét lépéseknek, valamint egyes jól bemutatott képességeknek köszönhető, mint pl.:

- határozott kiállás a demokratikus értékek mellett egy olyan időszakban, amikor a politikai rezsim jellegét alkották meg (1993–1998).
- valós politikai és programbéli alternatívák felajánlásának képessége
- széles alapokon nyugvó koalíciós szövetségek létrehozása függetlenül a pártrendszer elválasztó vonalaitól
- a társadalom legsúlyosabb problémáit célzó reformintézkedések meghozatala
- reformpolitikák valódi sikerei
- egyértelmű és kompromisszum nélküli megkülönböztethetőség a baloldali erőktől mind politikai, mind programok szempontjából még abban az időszakban is, mikor baloldali partnerre volt szükség egy Mečiar-ellenes koalícióhoz
- erős pozíciók birtoklása a nem-kormányzati szervek szektorában és készség a független szervezetekben felhalmozódott szaktudás alkalmazására
- az EU- és a NATO-integráció kérdésének felhasználása belső átalakulási folyamatokhoz és nemzetközi támogatás megszerzésének képessége saját belföldi politikájuk támogatásához.

Bosznay Csaba

Valóban veszítettünk Romániában?

Lăzăroiu, Sebastian: Have We Really Lost in Romania? = Why We Lost, Bratislava, Int. Republican Inst., 2005. 101–117. p.

Hivatali idejének letöltése előtt nem sokkal Románia volt köztársasági elnöke, Emil Constantinescu sokkoló bejelentést tett: „a volt titkosrendőrség emberei győztek le". Egy leköszönő köztársasági elnöktől meglehetősen szokatlan bejelentés hátterével a szerző nem kíván részletesen foglalkozni, de az állítás maga rávilágít arra, hogy a szegénység, a fejletlenség, az infláció és az utóbbi tizenöt évben megkezdett gazdasági reformok más mellékhatásai mellett a kommunista szellemekkel is meg kellett harcolni a román politikusoknak. Az okkult erők gyakran szolgálnak kényelmes mentségként politikai kudarcok számára, és teszik lehetővé összeesküvés-elméletek kialakulását, melyek virágkorukat élték ebben a nehéz átmeneti időszakban.

A szerző nem tagadja, hogy a volt titkosrendőrség és más kommunista aktivisták megpróbáltak új hatalmi pozíciókhoz jutni 1990 után. Több tanulmány is bizonyította, hogy a volt kommunista döntéshozók politikai hatalma miként alakult át gazdasági és politikai privilégiumokká Kelet-Európa-szerte. Mindazonáltal ezekről az emberekről feltételezni, hogy hatásuk kiterjed különböző intézményekre és szervezetekre, mintha csak egy titkos akciótervet követtek volna, melynek egységesen a régi rezsim visszaállítása lett volna a célja, az a politikai mítosz körébe tartozik. Ezek a mítoszok mindazonáltal hasznosak, mivel a történetírást folyamatos megújulásra késztetik, és elvonják az emberek figyelmét a napi nehézségekről. Ideális mentség politikusok számára, akik képtelenek megérteni feladatukat, és megpróbálják az emberek tudatában rögzíteni a múlt hibáit. A román jobboldal valóban elvesztette a 2000-es választásokat? És ha igen, hogyan és miért? A vélemények megoszlanak e tekintetben, és öt különböző forgatókönyv köré csoportosulnak.

Az első az „önfeláldozás" forgatókönyve, melyben egyes elemzők úgy gondolják, hogy a 2000-es bukás szükségszerű következménye volt a goromba és fájdalmas gazdasági reformok négyéves időszakának.

A második az „inkompetencia" forgatókönyve, melyben más elemzők szerint a jobboldali koalíció nem volt képes megérteni és levezetni mindazokat a folyamatokat, amelyek szükségesek voltak a fejlett makro-ökonómiai teljesítménymutatók eléréséhez. Nem volt képes kézben tartani az inflációt, a társadalmi elégedetlenséget, a munkanélküliséget, a politikai döntések kivitelezését stb.

A harmadik a „túlzott elvárások" forgatókönyve. A legtöbb elemző úgy gondolja, hogy az 1996-os választási kampány során a Romániai Demokratikus Konvenció (CDR) nem volt képes az önmegtartóztatásra, és tejjel-mézzel folyó Kánaánt ígért megválasztása esetén. Az emberek hittek ezeknek az ígéreteknek, és túlzott reményeket tápláltak a következő kormányzati periódus elején (1997-ben).

A negyedik a „volt kommunista erők összeesküvésének" forgatókönyve, mivel számos esetben képtelen volt a CDR akaratát keresztülvinni az őt övező bürokrácián és titkosszolgálatokon, amelyek autonómiájuk jelentős részét meg tudták tartani és a politikai ellenzék erőivel szövetkezve képesek voltak aláásni a kormány törekvéseit.

Az ötödik a „megosztott kormánykoalíció" forgatókönyve. 1990 óta első alkalommal a kormányzás jogát egynél több párt gyakorolta. Valójában oly sok politikai párt és civil társadalmi erő volt jelen a döntéshozó testületekben, hogy egyetlen miniszterelnök sem lett volna képes közvetíteni ezek között a szerteágazó politikai érdekek között.

Elhibázott lenne azt gondolni, hogy e magyarázatok valamelyike lenne az oka a 2000. évi választási kudarcnak. Mind az öt forgatókönyv valószínűnek látszik, mivel minden egyes magyarázatot több példa is alátámaszt. Az öt forgatókönyv még csak nem is független egymástól, mivel egyik a másikhoz vezet, így lehetséges, hogy létrejött az elégedetlenségnek az a kritikus tömege, amely a kormány leváltásában fogalmazta meg közös akaratát.

Az egyértelműnek látszik, hogy a jobbközép politikai csatát vesztett 2000-ben, de ugyanakkor más győzelmeket aratott. Romániában nemcsak politikai pártok nyertek, de a demokratikus élet is. Először is az új jobbközép kormány, amely 2005-ben lépett hivatalba, nyilvánvalóan levonta a szükséges tanulságokat. A liberálisok (PNL) és a demokraták (PD) új szövetsége szilárd alapokon nyugszik; egy olyan megállapodáson, amelyet a két párt úgy tárgyalt és kötött meg, hogy az megelőzze hatalomra kerülésük esetén a belső harcokat. Szinte minden elképzelhető helyzetre kidolgoztak egy eljárást. Bár több kisebb párt is megpróbált csatlakozni a szövetséghez 2004-ben, mind a demokraták, mind a liberálisok elhárították ezeket a koalíció bővítését célzó közeledéseket, emlékezve az 1996–2000 közti időszak koordinációs nehézségeire. A szövetség a 2004-es választások során meglehetősen visszafogott, reális ígéreteket tett, hogy ne növelje a szavazók elvárásait a teljesíthetetlenségig.

Amit valószínűleg nem tanultak meg az 1997–2000 tapasztalataiból, az az óvatos szellemvadász-ígéretek. A jobbközép koalíciónak még a neve is – „Jog és Igazság" – már kissé idealisztikus. Míg az igazságszolgáltatási rendszer reformja már meglehetősen esedékes, a

szövetség kormányzatban töltött első száz napja azt mutatta, hogy elkötelezettek az eddig folyó gyakorlatok megváltoztatására. Ez a törekvés hamarosan közhivatalnokokkal folytatott csatározást eredményezhet. Az igazságot nehéz meghallani, és igazságot szolgáltatni szintén nem egyszerű feladat.

Bosznay Csaba

SZEMLE – Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Szlovákia déli határainak stratégiai aspektusairól 1918–1919-ben a csehszlovák követelések szempontjából a békekonferencián

Hronský, Marián: K strategickým aspektom utvárania južnej hranice Slovenska v rokoch 1918 – 1919 z hľadiska česko-slovenských požiadaviek na mierovej konferencii. = Historické štúdie. 43. r. 2004. 79–89. p.

A tanulmány a békekonferencia előkészületeivel, a csehszlovák követelések és álláspontok kidolgozásával és indokaival foglalkozik. A csehszlovák–magyar határ megállapításában a szlovákokat és a cseheket elsősorban biztonsági és stratégiai szempontok vezérelték.

A hivatalosan 1919. január 18-án Párizsban kezdődő békekonferenciára készülő érintett felek elsősorban az alapvető anyagok kidolgozására, az álláspontok és a követelések indoklására összpontosítottak. A csehszlovák delegáció legfontosabb célja az volt, hogy a csehszlovák állam számára stratégiailag szilárd helyzetet biztosítson. Eduard Beneš, az ideiglenes csehszlovák kormány külügyminiszteréként már 1918 novemberében sürgette a gazdasági, etnográfiai, földrajzi és stratégiai szempontú tanulmányok előkészítését. Az új állam határainak megállapítása stratégiai és biztonsági szempontt al párosult. Maga Masaryk is úgy vélekedett, hogy „ilyen kegyetlen háború után meg kell védenünk magunkat, bárhol is legyenek a közös határaink a kegyetlen és könyörtelen ellenségeinkkel…". Rudolf Kalhous alezredes, a csehszlovák békeküldöttség katonai szakértője először is a stratégiai jelentőség fogalmát szerette volna tisztázni. A vezető politikusok számára hamar bebizonyosodott, hogy Szlovákia területének meghatározása igen nagy problémát okoz, mivel a magyar kormány ezt minden lehetséges politikai és hatalmi eszközzel igyekezett megakadályozni annak érdekében, hogy Szlovákiát a történelmi Magyarország keretein belül tartsa.

A katonai szakértők Szlovákia területének földrajzi jellemzőiből indultak ki, ahol is a Kárpátok és a Duna játszották a meghatározó sze-

repet. A „Tátrától a Dunáig" tartó szlovák területi felfogás 1918-ban a szlovák képviselet által előterjesztett „Pozsonytól Ungvárig" tartó összefüggő sáv kijelölésével egészült ki. A történelmi Magyarország keretén belül délen és keleten is hiányoztak Szlovákia számára az egységesebb etnikai, földrajzi és közigazgatási határok. A Masaryk által készített „Az eljövendő csehszlovák állam vázlata" (1915) magába foglalta a jugoszlávokkal összekötő korridort is.

Eduard Beneš 1918. november 4-én Párizsban követelte a Duna fő folyása mentén Pozsony, Komárom, Esztergom és Vác stratégiai pontok elfoglalását. 1918 novemberében sikerült elérnie a Pichon-féle demarkációs vonal kijelölését, amely a Morva torkolatától a Duna fő folyásán át az Ipoly folyóig húzódott, az Ipolytól pedig Rimaszombatig, nyugatról keletre egészen az Ung folyóig terjedt, innen pedig Halics határáig, azaz ideiglenesen kijelölték Szlovákia déli és keleti határait. 1918. december 24-én F. Vix alezredes javasolta, hogy a budapesti Károlyi-kormány ürítse ki Szlovákia egész területét a Pichon-féle demarkációs vonal mentén. 1918. december 6–7-én megkezdődtek Szlovákia területének elfoglalására irányuló előkészületek.

Prágában a békekonferencia előkészítésére külön hivatalt hoztak létre, melynek élén Vladimír Slavík állt, és amelynek feladata a követelések politikai előterjesztése volt. Az előkészületi munkákba bevonták a Szlovák Képviselők Klubját is. Ebben az időben a Duna menti határ megvalósulása nem volt kétséges. Fedor Houdek tagja volt a békekonferencia határokat kijelölő bizottságának, ami optimizmusra adott okot. Jozef Škultétyt is Prágába invitálták, hogy segítsen a határok stratégiai szempontú meghatározásában.

1918. november 28-án R. Kalhous alezredes és E. Hondl ezredes vezetésével a katonai szakosztály (később stratégiai bizottság) egy terjedelmes elaborátumot dolgozott ki „A csehszlovák állam határainak stratégiai szempontú meghatározása" címmel, amely megállapította, hogy Csehszlovákia a szomszédos országok (Németország, német Ausztria, Magyarország, Lengyelország) szempontjából ki lesz szolgáltatva a háború lehetőségének. Ez a megállapítás erős védelmi vonal kiépítésére és megbízható szövetségesek keresésére késztette őket. Csehszlovákia határai stratégiailag csak a Dunán és a Kárpátoknál lesz biztosítva, ezért Szlovákia határát a Morva folyónál és a Duna fő folyásánál kell meghúzni, majd Esztergomtól keletre Miskolcon és Tokajon keresztül kell vezetnie a Tisza mentén a Máramarosi-szigetig a Visó (Vyš) folyótól délre. A Dunát a németekkel és a magyarokkal szembeni egyetlen stratégiai akadályként tüntették fel. Ekkor már a Miskolc–Csop (Csap) közötti vasútvonal megszerzésének stratégiai megalapozottsága is előtérbe került. Miskolc az össze-

köttetés, a közlekedés szempontjából stratégiai fontosságúvá vált. R. Kalhous alezredes "A csehszlovák állam határai stratégiai és katonai szempontból" (1919. január 20.) című esszéjében már figyelembe veszi a Pichon-féle demarkációs vonal hiányosságait, és javaslatot tesz a Pozsonynál, Komáromnál és Esztergomnál kialakítandó hídfőállásokra, melyek stratégiai jelentősége a Jugoszláviával összekötő folyosó megszűnésével megnő. Kalhaus igen helyesen előre látta, hogy „a Szlovákia ellen vezetett magyar offenzíva biztosan elkerüli a Dunát, és valószínűleg a Duna és a Tisza között, Váctól keletre a Mátrán keresztül és az Ipoly völgyébe fog vezetni". Ezért Csehszlovákiának olyan határral kell rendelkeznie, ahol feltartóztathatja az ellenséget, ami a Váctól a Mátrán és a Bükkön át Miskolcig tartó határral érhető el. Kalhous szerint katonai érdek, hogy a Romániával és Ukrajnával összekötő vasútvonal Csehszlovákia területén vezessen.

Szlovákia déli határát katonai szempontból két részre osztották: a Duna fő folyásának tisztán stratégiai szakaszára és a Duna és Miskolc közötti határra. A katonai szakértőknek a szlovák–magyar határra vonatkozó megállapításai a csehszlovák követelések maximális variációjával egyeztek meg. A maximális határ esetén azonban igen nagy számú magyar lakossággal kellett számolniuk.

1919. január 2-án a prágai várban a cseh kormány Masaryk részvételével és a szlovákok képviselői nélkül szigorúan bizalmas ülést tartott, melyen a párizsi béketárgyalások előkészületeivel és Csehszlovákia határainak kérdéseivel foglalkoztak. A csehszlovák állam lehetséges határainak négy változatát terjesztették elő: az első variáció a minimális követeléseket tartalmazta, amelyben a lengyelek javára Árva északi csücskéről, a magyarok javára pedig Csallóközről mondtak volna le. A második változat magába foglalta a Komárom mellett megerősített hídfőállást, részben a Bükk-hegységen és a Váctól keletre fekvő szlovák szigeteken is osztozott volna. A harmadik variáció már a miskolci vasúti csomópont teljes megszerzésére törekedett, de kihagyta a Miskolc és Sátoraljaújhely közötti szakaszt, mert így legalább 120 000 magyartól szabadulhattak meg. A negyedik, maximális verzió délen a dunai elővárosokra is kiterjedt, magába foglalta a Visegrádtól délre fekvő szlovák településeket és a Miskolc–Csop közötti vasútvonalat is. Gazdasági és stratégiai szempontból a maximális variáció tűnt a legideálisabbnak, ám a nagy számú „idegen" lakosság aggodalomra adott okot. 1919. december 5-én Masaryk elnök írásban figyelmeztette Benešt, hogy Kramář és a szlovákok eltúlozzák a magyarokkal szembeni területi követeléseket. A szlovák képviselők álláspontját a Klub Memorandum tükrözi: a határ a Duna fő folyása legyen, a pozsonyi megerősített hídfőállás és a salgótarjáni

sarokmedence Csehszlovákia területén maradjon, továbbá Szlovákia délkeleti határa az Ipoly völgyében és a Losoncot és Sátoraljaújhelyt összekötő vasútvonaltól délre vezessen.

1919 januárjában a csehszlovák békeküldöttség Párizsban a prágai kormány álláspontját is képviselte, amely alapján a Csallóköznek Csehszlovákia területén kívül kell maradnia, a Pozsonytól Komáromig tartó határnak a Kis-Duna mentén kell vezetnie, ezáltal a Pozsony–Komárom közötti dunai határszakasz a felére csökkenne és a magyar etnikum egy része is Csehszlovákia területén kívül esne.

Végül a békekonferencián a csehszlovák követelések maximális változatát terjesztették elő. Az 5. Memorandum déli, délkeleti és keleti részre osztotta a szlovák–magyar határt. A déli dunai határ a Duna jobb partján egészen a váci kanyarig vezetett, ahol áttért a folyó bal partjára, Komáromnál kisebb peremvárost alakított ki, és a terjedelmes pozsonyi peremváros félkör ívben egészen a Fertő-tóig (Nezsideri tavakig) terjedt.

A délkeleti határszakasz Váctól a nógrádi hegyeken, a Mátrán és a Bükkön keresztül északról egy ívben Miskolcot kikerülve a Hernád mentén folytatódott kikerülve Sárospatakot, majd Sátoraljaújhely alatt Felsőberecki felé irányult.

A déli dunai határ esetében stratégiai szempontok miatt a maximális követeléseket terjesztették elő. A Memorandumban hangsúlyozták, hogy a Csehszlovák köztársaságnak Duna menti állammá kell válnia, ám a délkelet Szlovákia vegyes lakosságú területére vonatkozó döntést a békekonferenciára bízták.

Kalhous alezredes feszülten figyelte a Szlovákia déli határával kapcsolatos tárgyalásokat 1919. május 16-án és Benešnek írt levelében ismét azt hangsúlyozta, hogy „a Duna fő folyását, a Mátrát és a Bükk-hegységet meg kell szerezniük, ha biztosítani akarják magukat a magyarokkal szemben".

1919. június 12-én a legfelső tanács meghatározta a Magyarország és Csehszlovákia között húzódó végleges határvonalat, amely alig tért el az első demarkációs vonaltól. R. Kalhous csalódottságának adott hangot, mert a meghúzott határ a delegáció legszerényebb követeléseinek sem felelt meg.

A pozsonyi hídfőállásra vonatkozó követeléseiket 1919. augusztus 11-én sikerült érvényre juttatniuk, de az így megszerzett terület is csupán a követeléseik egyötödét tették ki.

Császári Éva

Morosinik a történelmi Magyarországon III. András uralkodásának idején és Tommasina királyné halálának kétféle változata

Štefánik, Martin: Morosiniovci v Uhorsku za vlády Ondreja III. a dve verzie o smrti kráľovnej Tommasiny = Historický časopis. 54. r. 2006. 2. no. 187–199. p.

1301-ben az utolsó Árpád-házi király, III. András halálával a magyar királyság történetének jelentős fejezete zárult le. A trónért folytatott hosszas küzdelem után a dél-itáliai Anjou-dinasztia szerzett érvényt magának, és Károly Róbert személyében egy rendkívül rátermett uralkodót adott Magyarországnak.

Valójában már az utolsó Árpád-házi király, a Velenceinek is nevezett III. András is „idegen" volt a magyar trónon.

III. András apja, István, II. Andrásnak az itáliai Beatrice d'Estével kötött harmadik házasságából született. István, atyja halála után, az ország határán kívül jött a világra, mivel édesanyja menekülni kényszerült az elsőszülött IV. Bélának, a trón várományosának üldözése elől. István élete nagy részét Észak-Itáliában töltötte. A talján rokonok és szövetségesek segítsége ellenére sem sikerült megszereznie a magyar trónt. IV. Béla mindent elkövetett annak érdekében, hogy Istvánt távol tartsa a tróntól: a Velencei Köztársasággal kötött béke (1244) feltétele az volt, hogy a velenceiek ne szövetkezzenek Istvánnal. Istvánnak a velencei Tommasina Morosinivel kötött házassága politikailag is igen előnyösnek bizonyult, mivel Velence évszázados harcot vívott Magyarországgal a dalmát partokért.

Tommasina és István gyermeke III. Andrásként lépett be a magyar történelembe. István, a magyar trón megszerzésére irányuló utolsó hadjáratát követően, visszatérvén Velencébe belehalt a kimerültségbe. Andrást nagybátyja, Albertino Morosini nevelte. Mindeközben Magyarországon IV. (Kun) László lett a király, akinek férfi ágon a Velencében nevelkedett András volt a legközelebbi rokona.

IV. László botrányos életvitele miatt András jelöltsége egyre nagyobb támogatottságot szerzett, aki már László király életében Szlavónia hercege lett. András utódlásával szemben elsősorban László nővérének, a nápolyi II. (Anjou) Károly király hitvesének, Máriának volt kifogása.

1290-ben, László meggyilkolását követően, Andrást Székesfehérvárott a hazai klérus és a magyar főurak támogatásával királlyá koronázták. Tommasina hamarosan követte fiát Magyarországra. 1291-ben a Velencei Köztársaság Tommasina nagybátyja vezetésével hivatalos

delegációt küldött a királyhoz, melynek célja a Dalmáciáról szóló egyezség megerősítése és egyéb privilégiumok kieszközölése volt.

Tommasina és Albertino képezték az ifjú király és a legjelentősebb szövetségese, a Velencei Köztársaság közötti köteléket. 1293-tól Tommasina felügyelte a Dunától a tengerig terjedő területet. Az ország déli részén és a partokon elterülő régiók szláv–román vegyes lakossága, a velenceiekhez közel álló nyelvük, hagyományaik és mentalitásuk miatt, mindig is foglalkoztatta a Velencei Köztársaságot.

Andrásnak már az uralkodása kezdetén meg kellett küzdenie az ország nyugati határvidékéért (beleértve Pozsonyt is) az osztrák Albert herceggel. Az Anjou fenyegetés pedig végigkísérte az egész életét. 1292. január 6-án László király nővére, a nápolyi Mária királyné, a saját fia, Martel Károly számára jelentette be a trónigényt. Mária mindent megtett annak érdekében, hogy a saját oldalára állítsa a magyar nemeseket. Az ellenzéki nagyurak gyakran mindkét féllel együttműködtek. Az ilyen módon taktikázó nemesek közé leginkább a szlavóniai és a horvát bánok tartoztak, mivel az ország déli területein mindkét fél érdekei találkoztak, és ebből lehetett a legtöbbet nyerni.

András ügyes politikájának és katonai sikereinek köszönhetően az országban stabilizálódott a helyzet: a tizenkét éves Károly Róbertet, az Anjou-ellenjelöltet Horvátországban sikeresen elszigetelte, felesége halála után pedig elvette az osztrák Albert herceg lányát, megerősítvén ezzel a Habsburgokkal kötött szövetséget.

András 1299-ben férfi örökös híján nagybátyát, Albertinót, és annak férfi utódait nevezte meg a trón örököséül.

1301. január 14-én a király váratlanul elhunyt. A hivatalos historiográfia szerint a halál oka a kimerültség és a királynak az anyja halála miatt érzett fájdalma volt.

Ottokár stájer rímes krónikája szerint Tommasina halálát mérgezés okozta. Ez a verzió nagy figyelmet kapott, és idővel általánosan elfogadottá vált.

De az itáliai historiográfia – pl. Donato Contarini krónikája is – úgy tartja, hogy Tommasina túlélte fiát, és 1311-ben vagy 1315-ben halt meg Velencében.

A kérdés tehát az, hogy Tommasina valóban András előtt halt-e meg. Ottokár szerint igen, és bár a stájer krónikás korban közelebb állt az eseményekhez, több száz kilométerre élt a történésektől. Viszont Contarini ott élt, ahol a krónika szerint Tommasina az utolsó éveit élte le (igaz hat-hét generációval később) és személyesen ismerte a Morosinik leszármazottait, és hozzáfért a család dokumentumaihoz is. A továbbélő hagyományt igazolja a magyar királynéról elneve-

zett utácska és udvartér is, ugyanis az ilyenfajta hagyomány természetes oka az a tény, hogy a királyné a Magyarországról való visszatérése után Velencében élt, ott ahol a Morosini palota állt és áll a mai napig is.

A két változat valódiságát a rendelkezésre álló források alapján nem lehet teljes bizonyossággal és egyértelműen megállapítani, de érdemes figyelembe vennünk Donato Contarini kevésbé ismert és gyakran mellőzött munkáját is.

Császári Éva

A nemesi ranghoz vezető utak. Új nemesség az Osztrák–Magyar Monarchiában

Županič, Jan: Cesty k urozenosti. Nová šlechta v Rakousko-Uhersku. = Český časopis historický. 104. r. 2006. 2. no. 269–303. p.

A Duna menti Monarchia új nemességének kialakulása nem volt egyszerű folyamat. Az osztrák császárság fennállása alatt viharos változásokon ment keresztül. A XIX. század közepétől a társadalom fokozatosan polgári társadalommá vált. A nemesség elveszítette az évszázadokon át fennálló funkcióját és jelentőségét.

A nemesség intézményét 1918-ig őrizték, és a vele szembeni elutasító hozzáállás a liberális és a demokratikus gondolatok előretörésével állt összefüggésben. A negatív hozzáállás egyik okát az képezte, hogy a nemesi osztály a többi társadalmi rétegtől jelentősen eltérő, zárt kaszttá vált. A nemesi családoknak vagy a nemesi rangra emelt személyeknek jogukban állt nemesi titulust, nemesi előnevet és címert viselni, kizárólagos igényük lehetett bizonyos járandóságokra és stipendiumokra, és jogukban állt bizonyos rangok és tiszteletbeli hivatalok elnyerése. A kúriai választási rendszernek köszönhetően önálló kúriai választócsoporttal rendelkeztek. Ausztriában a címer használatának igényét is csupán a nemesség számára tartották fenn. A heraldika a kiválasztottak szűk körének területévé vált, és szigorú büntetésben részesültek a nemesi címet és címert jogtalanul használók.

A nemesség fokozatainak kodifikálása 1873-ban:

	Ciszlajtánia	Lajtántúl
főnemesség	herceg	herceg
	gróf	gróf
	szabad úr	báró

	Ciszlajtánia	Lajtántúl
köznemesség	lovag	kisnemes
	kisnemes	

A nemesi jogok legfelsőbb intézménye a birodalom mindkét részében a belügyminisztérium volt, de a kérdések többségét továbbra is Bécsben oldották meg. I. Ferenc József halála után a magyar kormány elérte, hogy a magyar állampolgárok számára a nemesi oklevelet kizárólag Budapesten állítsák ki.

A főnemességhez az uralkodói család hercegei, a grófok és a bárók tartoztak. A hercegek esetében az egész család a főnemességhez tartozott, míg a „herceggé vált" grófoknál a privilégiumok csak a családfőt illették meg.

A nemesség első, vezető társaságához kb. 100 család tartozott. Az elit kaszthoz való tartozást nem a rang, nem a társadalmi pozíció vagy a vagyon határozta meg, hanem a származás. Egy polgári vagy újnemesi családba történő házasodás többnyire kiközösítéssel járt. Az első társaságba nem volt könnyű bekerülni, 1848 után egyetlen új, nemesi rangra emelt családnak sem sikerült. A nemesi rangsor élén a hercegi cím állt, mely a legősibb és kifogástalan családfával rendelkező családok tagjait illette. Az osztrák császárság léte alatt mindössze tizenötször osztották ki.

Grófi rangban az ősi nemesi családok utódain kívül időnként polgári személyek is részesülhettek, főleg a XIX. század második felétől.

A szabad urak (Magyarországon: bárók) presztízse a XVII. század első felétől fokozatosan csökkent. 1701–1918 között 10414 fő kapott nemesi rangot, ebből I. Ferenc József uralkodása alatt 4696 főt emeltek nemesi rangra. Az előléptetésnek több módja volt:

Hivatal útján: kizárólag magas rangú egyházi tisztségviselők kaphattak nemesi címet. Csehországban a prágai és az olomouci érsek részesülhetett hercegi címben.

Születés jogán: a házasságból született gyermekek megörökölték apjuk nevét és rangját. Örökbefogadás esetén az adoptált gyermek az örökbefogadó szülők rangját és titulusát csak a császár beleegyezésével kaphatta meg. Ugyanezen elv érvényesült a nemesi titulus átvitelére *(Transmission)* is, a beleegyezés megszületése előtt szigorúan tilos volt a nemesi előnevek, jelzők használata.

Legitimáció által: a házasságon kívül született gyermek viselhette a szülő (általában az apa) nevét. Ha a szülők összeházasodtak *(legitimatio per matrimonium subsequens),* vagy a császár engedé-

lyezte (*legitimatio per rescriptum*), a gyermek automatikusan megkapta az apa rangját és privilégiumait is. Az első világháború alatt jelentősen lazítottak a legitimálás törvényein.

A szisztematizált nemesi rangra emelés módszerével osztották ki a legtöbb nemesi rangot az Osztrák-Magyar Monarchiában. Ennek egyik ágát a katonai nemesítés képezte. A kormány a kvalifikált és hűséges tisztek megfelelő létszámának biztosítása érdekében lehetővé tette a tisztek számára a felemelkedést. Mária Terézia (1757-ben alapított) katonai érdemrendje már nem tett különbséget a nemesi származású és a nem nemesi származású tisztek között. A rendelkezés kimondta, hogy azok a tisztek, akik harminc éven át töretlenül és kihágások nélkül szolgáltak, illeték befizetése nélkül igényelhetnek nemesi titulust. Ezt a rendeletet idővel tovább liberalizálták. A XVIII. században a sereg a nem nemesi származásúak számára viszonylag gyors rangi előléptetést tett lehetővé. Az alacsony zsoldot a presztízs és a társadalmi felemelkedés lehetősége kompenzálta. A titulus azonban nem járt automatikusan: kérvényezni kellett.

1893-ban a magyarok elérték, hogy a császári-királyi hadsereget császári és királyi hadsereggé nevezzék át, 1894-ben pedig a magyar származású tisztek végre magyar nemesi rangra tehettek szert.

A tömeges nobilizálás (1804–1918 között 3056 tiszt kapott nemesi címet) nem csökkentette a katonai nemesi rang értékét.

A szabályozott nobilizálás másik útja az *érdemrendeken* keresztül vezetett. A polgári társadalom vezető személyiségeinek nemesi rangra emelése leggyakrabban a Monarchia egyes érdemrendjének birtoklásával valósult meg. A Monarchia érdemrendjei 1804– 1918 között: Aranygyapjas rend (alapítva 1430-ban), Csillagkereszt rend (alapítva: 1668), Katonai Mária Terézia rend (1757), Szent István rend (1764), Lipót rend (1808), Vaskorona rend (1816), Ferenc József rend (1849), Erzsébet rend (1898).

A legmagasabb fokon a Szent István rend állt: elsősorban az örökös tartományok nemesinek szánták, de megszerzésének előfeltétele nem volt nemesi származáshoz kötve. Mindhárom fokozata bárói vagy grófi cím igénylését tette lehetővé a kitüntetett számára.

A Lipót rend nagykeresztje és a Vaskorona I. fokozata automatikusan titkos tanácsosi rangot adott a nemesi származású kitüntetettnek.

Az érdemrendeket nem lehetett átruházni. A Katonai Mária Terézia rend hadi érdemekért járt. A kitüntetett tisztek automatikusan örökös nemességet kaptak, és szabad bejárást nyertek az udvarba.

A Szent István rendet többnyire a nemesség és az állami bürokrácia magas rangú képviselői nyerték el. A Lipót rend és a Vaskorona

rend adományozásas a XIX. század folyamán tömegessé vált. A Vaskorona rend a Monarchia leggyakrabban kiosztott, a társadalom minden rétegét érintő érdemrendjévé vált. A Vaskorona rend a felemelkedést szolgáló, „nemesi címeket gyártó géppé korcsosult". A Lipót rend és a Vaskorona rend által tömegesen köznemesi vagy bárói (szabad úri) rangra emelkedett nem nemesi származású kitüntetettek nagy száma komolyan megzavarta azt az érvényben lévő előírást, amely megtiltotta, hogy bárki magasabb címet szerezzen, mielőtt kisnemessé válna. 1848– 1884 között sokkal gyakrabban osztottak ki köznemesi címet, mint kisnemesit. A polgári társadalom fejlődése során a nem nemesi származásúak előtt a rendek és a nemesítési paragrafus által megnyílt a Monarchia nemesi társadalmába vezető út. A titulus azonban csupán jelképes belépőt képviselt ebben a szigorúan hierarchizált társadalomban. A nobilizálás növekedése és a nemesi rang elértéktelenedése szorosan összefüggtek és komoly problémát okoztak a XIX. sz. hatvanas éveitől. Franz von Pillersdorff attól tartott, hogy az emelkedő tendencia az egész osztály elismerésének hanyatlását okozhatja. A jóindulatú nemesítési politika a liberálisok érájával az 1870-es években lezárult. A szabályozott nemesítés szabályainak megváltoztatásában az erősödő antiszemitizmus is közrejátszott. Az érdemrendek kitüntetettjei között nagy számban voltak zsidó vallású vagy származású emberek. A nagyobb bécsi bankok csaknem összes igazgatóját nemesi rangra emelték. Ami régen ritka és különleges volt, most rendszeressé és hétköznapivá vált. 1701–1918 között a Monarchiában 10414 személyt emeltek nemesi rangra, amelyből 444 volt zsidó származású vagy vallású, a 444 személyből 294 fő kereskedő, bankár vagy gyártulajdonos volt.

Az 1880-as években megérett a helyzet a változásra. I. Ferenc József császár 1883. szeptember 7-én gróf Kálnoky Gusztáv minisztert felhatalmazta a Szent István rend és Lipót rend alapszabályainak felülvizsgálatára. Kálnoky gróf nem hivatalos jegyzetei alapján a császár számára nagyon fontos volt „az érdemrendi nobilizálás" megszüntetése. Maga Kálnoky is nagy ellenzője volt ezen kiváltságoknak. Azzal érvelt, hogy az érdemrendek alapításának idején a potenciális kitüntetettek száma sokkal alacsonyabb volt és ekkor még a nemesi rangra emelés a legfőbb kegynek számított és a kitüntetés ennek a kegynek a külső szimbólumát jelentette. 1884. július 18-án megszüntették a Szent István, a Lipót és a Vaskorona rendet. A rendelet nem érintette a Katonai Mária Terézia rendet, így a tisztek szisztematizált nemesítési rendszere változatlan maradt. E dátumot követően az összes rend érdemivé vált, és a kitüntetettek elveszítették jogaikat a privilégiumokra.

A kora újkori nemesség kutatását jelenleg is igen magas szinten művelik, de a Duna menti Monarchia új nemesi társadalmának kérdése ez idáig nem került a komolyabb figyelem középpontjába, és csupán részletszempontokból tanulmányozták. Az Osztrák–Magyar Monarchia történelmének e területe még rendkívül gazdag kutatási lehetőséget kínál.

Császári Éva

„A német etnicitás romlatlansága": Német nemzetiségűek bevándorlása és integrációja a Német Birodalomban és a Weimari Köztársaságban

Oltmer, Jochen: „The Unspoilt Nature of German Ethnicity": Immigration and Integration of „Ethnic Germans" in the German Empire and the Weimar Republic = Nationalities Papers, 34. Vol. 2006. 4. no. September 429–446. p.

1950-ben a második világháború következményei miatt még mindig körülbelül négymillió német élt Kelet-, Délkelet-Európában. 1951 és 1975 között 800 000 *Aussiedler* (német hatóságok által német leszármazottnak tekintett polgár) lépte át a német határokat, majd 1976 és 1987 között további 616 000 érkezett. A Vasfüggöny megnyitását követően nagytömegű *Aussiedler* bevándorlás kezdődött, majd a szovjet glasznoszty és peresztrojka ellenére 1987-től a számuk rohamosan növekedett. A következő két évtizedben újabb hárommillió *Aussiedler* érkezett. A XX. század második felében összességében mintegy négymillió, hivatalosan elismert német leszármazott vándorolt be.

A '90-es évek kezdetétől fogva az *Aussiedler* bevándorlás egyre nagyobb vitákat váltott ki. A cikk először az 1880 és 1930 közötti bevándorlás strukturális jellemzőire tér ki, majd a német bevándorlók és beilleszkedésük kezelését tárgyalja, figyelembe véve a második világháború következményeként megváltozó gazdasági és politikai tényezőket.

Már a XII. század közepén megkezdődött a német nyelvterületről Kelet-, Délkelet-Európa irányába történő kivándorlás. Az erdélyi németek például az akkori Magyarország területén telepedtek le. A XVIII. századtól kezdődően, az Ottomán uralom elleni Habsburg háborúk után a letelepedők különböző előjogokat élvezhettek, melyek vonzóbbá tették számukra a betelepedést, akár a középkori Csehországban, Lengyelországban és a XVIII. századtól Oroszországban. Az 1860-as években az orosz vezetés jelentős kedvezményeket vont meg német telepesektől, és növelte az asszimilációs nyomást. Ezenfelül a

termőföldek hiánya hátráltatta a gazdasági fejlődést. Az 1897-es orosz népszámlálás 1,8 millió német anyanyelvű lakost regisztrált.

A kelet-, közép- és dél-európai németek visszavándorlása az 1890-es években indult meg. 1886. április 26-án a porosz kormány életbe léptette a politikailag vitatott „letelepedési törvényt", *(Ansiedlungsgesetz)*. A törvény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1888 és 1914 közötti időszakban 26 000 család telepedett le a tartományokban, melyek közül 5480 család érkezett a határon túlról.

1909-ben a porosz hatóságok támogatásával, a visszatelepülő emigráltak megsegítésére társaságot (Fürsorgeverein für Deutsche Rückwanderer [FDR]) alapítottak Berlinben, melynek eredményeként a háború előtti hat év során mintegy 26 000 oroszországi német települt vissza. A német etnikumokat határozottan visszatérésre ösztönözték, ezzel kívánták enyhíteni a kelet-elbai agrárium kiürülésének hatását, és kiszorítani a nem szívesen látott lengyel idénymunkásokat. A német nemzetiségűek visszatelepítésének kérdésére a nacionalista Pán-Német Szövetség (Aldeutscher Verband) különösen nagy hangsúlyt fektetett, mivel a célok között már nemcsak a lengyelek kiszorítása, hanem a porosz hadsereg utánpótlásának megoldása is szerepelt.

Az első világháború alatt milliók hagyták el otthonaikat. A németek benyomulása a cári Oroszországba milliók evakuálását és kiűzetését jelentette a határ menti területekről, melynek áldozatául estek a német nemzetiségű oroszországi kisebbségek is, akiket több tízezres nagyságrendben telepítettek keletre, különösen Volíniából. Az evakuációt még tetőzte az a tény, hogy az orosz cári vezetés az ellenséggel potenciálisan együttműködőnek tekintette őket, amit nem tűrhetett a frontvonal mögött. Miután a német, illetve az osztrák–magyar csapatok megszálltak egy területet, megkezdték a lakosság Németországba telepítését, főként a porosz mezőgazdaság munkaerő hiányának enyhítésére. A bevándorlást elősegítő Jóléti Társaság (FDR) elsődleges célja nem a humanitárius segítség, hanem inkább a háború során megfogyatkozó munkaerő pótlása volt.

Mikor 1918-ban a német erők kénytelenek voltak Kelet-Európából kivonulni, az oroszországi németek visszatelepítési terve kivitelezhetetlenné vált. 1919 májusában a Bevándorlási Iroda rámutatott arra, hogy az akkori politikai környezetet figyelembe véve, a kolóniáknak nincs más lehetőségük, mint maradni és ukrán, orosz állampolgárként élni tovább, de nem látták lehetségesnek a már betelepültek visszavándorlásának erőltetését. Egyértelmű következtetésre jutottak, mely meghatározta a háború alatt visszatelepült oroszországi németekkel kapcsolatos jövőbeni politikai irányt: hirtelen sürgetően fontos lett a menekültek eredeti hazájukba való visszatérésé-

nek elősegítése, a német munkaerőpiacon, és lakáshelyzetben fennálló feszültség csökkentésének céljából. A háború során mintegy 120 ezer menekült került Németországba. Nagyrészük a visszavonuló csapatokkal érkezett, és közel a felük számára ez csak közbenső állomás volt útban Kanada és az Egyesült Államok felé. A Német Köztársaság a háborút követő években gazdasági és szociális problémáktól szenvedett és a háború során fontossá vált demográfiai mutatók elveszítették jelentőségüket.

A Weimari Köztársaság számára az egyetlen lehetőség a külföldön élő német származásúak beáramlásának megakadályozására, az 1913-as állampolgárságra vonatkozó törvény szigorú betartása volt. Az egyforma bánásmód a német állampolgárok és a német származású külföldi állampolgárok felé gyengítette volna a külföldön élő német kisebbségeket. Ez a politika növelte volna Németország vonzását az emigráns csoportok számára, és elősegítette volna e kisebbségek felbomlását. Továbbá, a liberálisabb politika veszélyeztette volna Németország munkaerő- és gazdaságpolitikai érdekeit. Ekképpen a weimari politika a keleti német pozíciók megtartását célozta meg, és szükség esetén az ország bel-, külpolitikai és gazdasági érdekeit a humanitárius célok elé rangsorolta.

A nemzeti szocialista vezetés egy ezzel teljesen ellentétes politikát alakított ki. A Weimari Köztársasággal ellentétben nem a külföldi német kisebbségek helyükön tartására törekedett, így – a szlogen szerint: vissza a birodalomba – 1939 és 1944 közötti időszakban közel egymillióan tértek vissza, főképpen a németek által megszállt területekről.

Azzal a céllal, hogy helyet biztosítsanak az érkező németek számára, 1941–1942-ben körülbelül 1,2 millió lengyel és zsidó kitelepítésére került sor. És ez még csak a kezdet volt, az egész területet átfogó terv már készen állt. A helyi több mint tízmillió főből mindössze 1,7 milliót tekintettek alkalmasnak a „németesítésre", eközben 7,8 milliónyi lengyelt és 700 000 zsidót űztek ki a birodalom által bekebelezett volt lengyel területekről. A kiűzetés végső felelőse, az SS könyörtelenül követte Lengyelország németesítésének politikáját.

A második világháborút követő európai erőviszony-változások, a hidegháború és a keleti német kisebbségek túlnyomó részének megsemmisülése megváltoztatta Németország keleti régióban élő német nemzetiségekre irányuló politikáját. Az NSZK kezdettől fogva liberális politikát folytatott a szovjet uralom alatt élő németekkel szemben. Összehasonlítva egyéb bevándorló csoportokkal a német származásúak széles körű előnyöket élveztek, beleértve az állampolgárság és szociális biztonság kérdését.

Bosznay Csaba

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

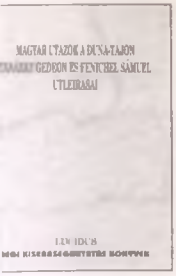

Miskolczy Ambrus (szerk): Magyar utazók a Duna-tájon

Budapest, 2006. 204 p.

2600 Ft

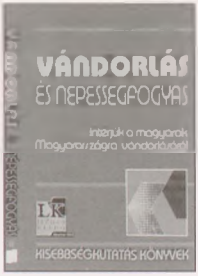

Tóth Pál Péter (szerk.): Vándorlás és népességfogyás. Interjúk a magyarok Magyarországra vándorlásáról.

Budapest, 2005. 256 p.

3800 Ft

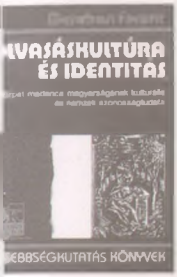

Gereben Ferenc: Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata

Budapest, 2005. 215 p.

2800 Ft

Spannenberger, Norbert: A Magyarországi Volksbund 1938-1944.

Budapest, 2005. 432 p.

4800 Ft

Miskolczy Ambrus: Románok a történeti Magyarországon

Budapest, 2005.186 p.

2600 Ft

Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó

Budapest, 2005. 245 p.

2600 Ft

őkészületben:

skolczy Ambrus: A felvilágosodástól a liberalizmusig
és Zoltán: Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás

KISEBBSÉGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

1000 Ft

TANULMÁNYOK

A 2007. július 5-6-án Pécsett rendezendő Kisebbségi Nyelvi Konferencia alkalmából kisebbségi nyelvi, szociolingvisztikai, nyelvi jogi tanulmányok (Szabómihály Gizella, Lanstyák István, Péntek János, Vizi Balázs stb.)

SZEMLE

A többnemzetiségű társadalmak rendőri munkájára vonatkozó ajánlások (Drzewicki, K.)

* * *

Az antiszemitizmus meghaladása az igazság segítségével (Boniface, P.)

* * *

A visszafogottság anatómiája: Németország és a visegrádi csoport (Lang, K.-O.)

* * *

A szlovák parlamenti választások és következményeik (Lang, K.-O.)

* * *

Kulturális különbözőségek és hatásuk Ukrajnában (Shulman, S.)

* * *

A felosztás politikája Koszovóban (Hoxhaj, E.)

LK
LUCIDUS KIADÓ
Alapítva 1998